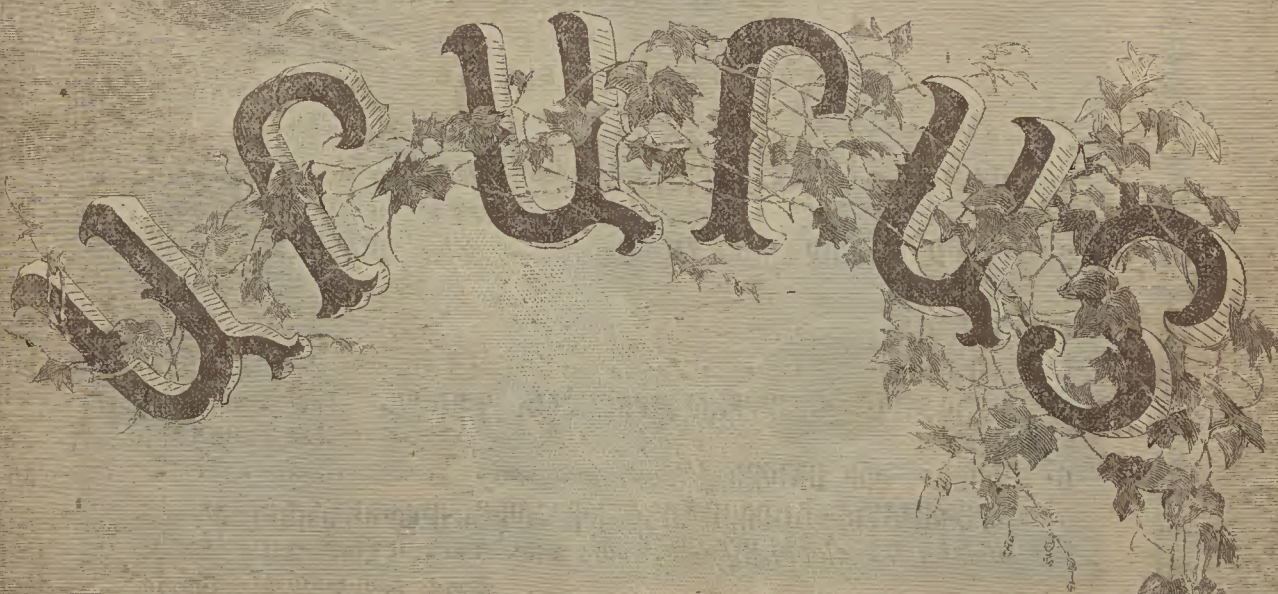

1897

ԹԻԻ Թ. ԿԼ Ժ. ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ ԿԼ ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

ԵՐԵՄՆԵՒՄԷԿԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Տ Պ Ա Ր Ա Ն

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ

Վ Ա Ճ Ա Ռ Ո Ւ Ռ Ի Մ Ե Ն Հ Ե Տ Ե Ի Ե Ա Լ Ն ՈՐ Գ Ր Գ Ե Ր Ը.

	Ռ. Կ.
1. Վկայաբանութիւն ԳՈՐԻԱ Լ ՇՄՈՆԻ. (Ազաթանգեղոսի աղբիւր-ներեց), — գրեց Գ. ՏԷՐ ՄԿՐՏՁԵԱՆ	— 50
2. ՊԱՐԶ ԲԱՐՈՋՆԵՐ. (Ա. զրքոյկ) — գրեց ԷՄՄԱՆՈՒԷԼ ՔԱՀ. ՆԱԶԱՐԵԱՆՅ	— 15
3. ՆՈՅՆ Գ.	— 20
4. ՆՈՅՆ Գ.	— 20
5. ՍՐԲԱԶԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԻՆ ՈՒԽՏԻ. ԱՄԲՐՈՍԻՍ Վ. ԳԱԼՖԱՅԵԱՆՅԻ	1. —
6. ՆՈՅՆ, ՆՈՐ ՈՒԽՏԻ (Պատկերազարդ)	— 50
7. ԿՐՕՆԱԿԱՆ—ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ, Թարգ-մանեց Գերմաներէնից ԳՐԻԳՈՐ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱՂԱՓԻՐԵԱՆ Ա.—Ժ. զիրք, ԽՐԱՔԱՆԶԻՐ զԻՐՔՂ	— 20
8. ՍՈԿՐԱՏԱՅ ՍՔՈԼԱՍՏԻԿՈՍԻ ԵԿԵՂ. պատմ. Աշխատ. ՄԵՍՐՈՊ Վ. ՏԷՐ ՄՈՎՍԻՍԵԱՆ	2 —
9. ՍՈԿՐԱՏԱՅ (վարք) պատմ. ԵԿԵՂ. Մ. Տ. Մ.	— 60
10. ՏԷՐ—ՊԵՏՐՈՍ Ա. ԳԵՏԱԿԱՐԶ. Կ. ԿՈՏԱՆԵԱՆ	— 10
11. ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԺԱՌԱՆԳԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ Մ.ԳԻՄԵՕ-Ի, Թարգմանեց Ս. Մ.	— 60
12. ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՅԻՈՅ Ս. ԿԱՐԳԸ, ԱՐՇԱԿ ՏԷՐ ՄԻՔԵԼԵԱՆԻ	— 60
13. "ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ԱՂԷՏԻՅ" ԳՐԻԳՈՐԻ ԽԼԱԹԵՅԻՈՅ, Տրատ. ԳՐԻԳՈՐ ԽԱԼԱԹԵԱՆ	— 15

ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԱԿ ԵՆ

1. Պարթևները Պարսկաստանում և նրանց յարաբերութիւնները հայոց հետ, Ն. Քարամեան.
2. Նկարագրութիւն Հոգեորդան վարուց Յովասափու որդւոյ Թադաւորին Հնդկաց, աշխատ. Մեսրոպ վարդապետի:
3. Գիրք Մնացորդաց. Գր. Խալաթեանց:
4. Պատմութիւն Պարսից Խաչատուր Վարդապ. Զուղայեցւոյ — Ղ. Ս.
5. Համառօտութիւն բիւզանդական կայսրների պատմութեան Գեղցերի.— Թարգ. Մեսրոպ Վ. Տ. Մովսիսեան:
6. Ներբողեան յաղագս վարուց և մահուան ս. վարդապետին Մեսրոպայ.— Մեսրոպ Վ. Տ. Մովսիսեան:

Դասարան Գնուելիք 20 % դիմաց:

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ—ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ—ՊԱՏՄԱԿԱՆ, ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ—
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆ

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

ՌՅԽԶ. ԼԱ. ՏԱՐԻ } ՀԱՄԱՐ 9-րդ. և 10-րդ. } ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ և ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 1897 թ.

ՀՐԱՄԱՆԱԴ

Տ. Տ. ՄԿՐՏԶԻ Ա.

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՈՒՂԻԿՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ

ԱՐԱԳԱՏԻՊ ՏՊԱՐԱՆ ՄԱՍԻ ԱԹՈՈՒՆՑ ՍՐԲՈՑ ԷԶՄԵԼՈՆԻ

1897

Дозволено цензурою 16 Октября 1897 г. Тифлисъ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ—ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ՍՐԲԱԼՈՅՍ ՄԻՒՌՈՒՆԻ

ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆՔ.

«Երև ոչ ոք ծնցի ի ջրոյ եւ ի Հոգւոյ, ոչ կարէ մտնել յարխարիսն Աստուծոյ. զի ծըմեալն ի մարմնոյ մարմին եւ եւ ծնեալն ի Հոգւոյ հոգի ե»:

Յովն. Գ. 5 եւ 6.

Դժուար է մեր ազգային եկեղեցական կեանքի մէջ մի այլ կէտ ցոյց տալ, որ ընդհանուրի համար աւելի մեծ, աւելի նուիրական խորհուրդ բովանդակէր, քան այն լուսնի երբ Հայաստանեայց Առաքելական ս. Եկեղեցւոյ Քահանայապետը կանգնած է Միւսանի Ոջման տաճարի բեմի վերայ, ս. Լուսաւորչի աջը ձեռին, եւ թաթախուած է լուսաթաթախ այդ սուրբ աջը Սրբալոյս Միւսանի կաթսայի մէջ. երբ ջերմեռանդ ուխտաւորը՝ մոռացած իւր շուրջը սիրող ժխորն ու անձկութիւնը, մոռացած ողջ աշխարհի տագնապն ու հոգսերը, անգուսպ մի փափագ է զգում միայն՝ յառաջ նետուիլ, ջերմ կաթսայի կողերին անդրանիկ ջերմ համբոյրը դրոշմել. անպատում եւ սքանչելի մի զգացմամբ սիրտը լիքն է զգում եւ շրթունքներն է միայն շարժել կարողանում, անթարգմանելի միմունջներով իւր Ամենակալ Տիրոջ հետ խօսում...:

Այդպիսի մի լուսն անցրինք ահա մի քանի օր առաջ, եւ արժան է, որ այժմ լուրջ

խորհրդածութեանց առարկայ դարձնենք այն: Տարբեր եզանակաւ եւ տարբեր պատկերով մեր հոգեւոր տեսութեան դիմաց ներկայանում է այստեղ նոյն այն խորհուրդը, որ մի օր Փրկչի կենդանի խօսքերի մէջ փարիսեցի զխանական Միկոդիմոսին ներկայացաւ եւ այնչափ շփոթեցրեց նորան: Միկոդիմոսների համար, որոնց ինքնագոհ հպարտ միտքը քննութեան է ենթարկում երկինքն ու երկիր եւ մերժում արհամարհում է այն, ինչ որ իւր նեղ, խեղճուկ չափին համաձայն չէ՝ այսօր եւս ոչինչ չկայ արտակարգ եւ խորհրդաւոր իրենց տեսածի եւ լսածի մէջ. նոքա պարզ արտաքին արարողութիւններն են միայն տեսնում եւ խորը թափանցել, այնտեղ ներգործող Հոգւոյ խորհուրդներն ըմբռնել չեն կարող. «Քանզի շնչաւոր մարդ ոչ ընդունի զՀոգւոյն Աստուծոյ, զի յիմարութիւն է նմա, եւ ոչ կարէ գիտել, եթէ հոգեպէս քննիցի»: Բայց ով մի անգամ աւազանի մկրտութեամբ ս. Հոգւոյ դրոշմ է ընդունել եւ մի նոր հոգեւոր կեանքի համար վերածնունդ, ով հոգեւոր զաւակ է ս. Լուսաւորչի եւ ենթակայ է եղել նորա տան մէջ իշխող Հոգւոյ ազգեցութեան, պէտք է ընդունակ լինի զանց անելու առ ժամ իւր շնչաւոր բնութեան թելադրութիւնները եւ հոգեպէս քննելու Աստուածային Հոգւոյ անհասանելի անօրինութիւնը: Եւ ի՞նչ կը անեն նա. կանաչ միւռնի այն փոքրիկ կաթսան մի ակնթարթի մէջ մեծանում՝ անեղր, լայնատարած մի ծով է դառնում, որ ողողում է հա-

յաբնակ ողջ աշխարհը, զրախտի բուրմունքը, երկնային ամենառատ շնորհ սփռելով ամեն տեղ նոյն շնորհն անխտիր մեծատան ապարանքում և թշուառ պանդուխտի հալածանաց յարկի տակ: շնորհաբաշխ այդ սուրբ միւռոնի ամեն մի կաթիլ, հայ մանուկներին ճակատին դրոշմած՝ դարձնում է նոցա լուսակէզ դառներ և ս. Լուսաւորչի փարախը ժողովում: Անմահ Նրկնաւոր Գառն շուրջը:

Ինչպիսի՞ վեհ խորհուրդ, ի՞նչ հրաշալի զօրութիւն մի բուռն հասարակ իւզի մէջ: Սկսած այն օրից, երբ առաջին անգամ մեր լեռները բարձրացաւ Տիրոջ առաքեալը և խաչակնքեց այս երկրին, երբ նորակառոյց Դժման տաճարի բեմը բարձրացաւ Տիրոջ այն մեծ խոստովանող մեր ս. Լուսաւորիչը և իւր կենդանի աջով ս. միւռոն օրհնեց նորահաւատ հօտի համար՝ անթիւ անգամ կրկնուել է նոյն խորհուրդը և Աստուածային Հոգւոյ այդ չնաշխարհիկ զօրութիւնը օրհնեալ իւզի միջնորդութեամբ նորանոր սերունդներ է վերածնել յաւիտենական կեանքի համար, ժառանգաբար մէկից միւսին անցնելով՝ իբրեւ ամենաթանկագին աւանդ, իբրեւ հայ ժողովրդի հոգեւոր միութեան ամենանուիրական երաշխիք: Եւ ամեն անգամ երբ ս. Էջմիածնի տաճարում միւռոն է օրհնուում, ս. Լուսաւորչի աջով և հին միւռոնը նորի հետ խառնուում Լուսաւորչի յաջորդի ձեռքով՝ զգում է իւր հոգու խորքում հայ քրիստոնեայն, որ ամփոփուեցաւ այդանդ, նորոգուեցաւ և կրկին պիտի ծաւալի ի սփիւռս ամբողջ աշխարհի ժառանգական այն մեծ շնորհը, որ այդպիսով մի նոր հանգոյց ևս աւելացաւ հների վերայ ու երկարեց իւր և իւր ժողովուրդի զաղափարական կեանքի թելը: Իսկ երբ դարձնում է երախտագէտ հայեացքը դէպի այն եկեղեցին, դէպի աստուածակերտ այն սուրբ տաճարը, որ իւր լուսեղէն կամարների տակ պահպանում է այդ կեանքը՝ աչքին չեն երևում այլ ևս նորա արտաքին անշքութիւնն ու անբարեղարդութիւնը, մտքից փախչում են նորա ներքին խեղճութեան համար ունեցած դառն հոգսերը՝ խորհրդաւոր պայծառութիւն, յարատեւ անպարտելի զօրութիւն է միայն տեսնում և պատրաստ է բացականչել այն հրա-

շխօս վարդապետի, Յովհան Նրկնկացու հետ. «Այլ ի մեծն և ի զխաւորական բարիան երանելի ես և յոյժ խնդալի վասնդի ուղղափառ հաւատոյ լոյս ոչ նուաղեցաւ, ի բարի սերմունս ցորենոյն որոմն ապականիչ ոչ խառնեցաւ, զաղբիւր յստակ աւանդութեանց քոյ աղտաղտուկ ջուր օտարոտի ուսմանց ոչ պղծտորեաց»:

Այժմ, միւռոնօրհնութեան վսեմ հանդէսը ամենից առաջ միտթարութիւն է մեզ համար և կենդանի ողևորութեան առիթ. նա մեզ յիշեցնում է, որ ունինք մի բարիք, որ բոլորին փոխարինել կարող է, մի զանձ, որ անկողոպտելի է և անսպառ հարստութեան աղբիւր՝ Լուսաւորչի ս. հաւատը, այդ հաւատը մեր մէջ ներշնչող և պահպանող հոգին. և քանի կենդանի է նոյն հաւատը, նորոգուում է նոր միւռոնի հետ և նորանոր սերունդներին կեանք պարգևում նահատակ նախնեաց անմահութեան հոգին՝ կենդանի ենք և մենք, կենդանի է հայ անունը.— Սակայն որչափ ենք զնահատում արդեօք այդ երկնատուր բարիքը, որչափ և ինչպէ՞ս ենք շահեցնում ու զործադրում ժառանգաբար մեր ձեռք հասած այն մեծ գանձը՝ պէտք է հարցնենք անմիջապէս և այն ժամանակ ողևորութիւնը տեղի կը ապ կրկին տխուր մտածութիւններին:— Հոգին կենդանի ինչ է և միայն կենդանի կրճեքերի ներքոյ կարող է պահել իւր զօրութիւնը, որպէս զի ծաւալի նա ս. միւռոնի կաթիլների հետ և իրօք մի նոր սերնդի վերականգնութեան պատճառ լինի, հարկաւոր է, որ կենդանի և գործունեայ լինի նախ ներկայ սերունդի մէջ, կենդանի այն եկեղեցւոյ մէջ, որ իւր սրբազան խորհուրդներով հաղորդում է նորա զօրութիւնը իւր զաւակներին, բոլոր կենդանի բախաւոր դաստիարակութեան միջոցաւ միայն արծարծում և ներգործական դարձնում: Արդեօք զգո՞ւմ ենք մեր մէջ այդ կենդանութիւնը, նման չե՞նք արդեօք այն ծառային, որ իւր տիրոջից ստացած աւանդը տանում գեանի տակն է թաղում և նորա շահեցման մասին ամենեւին չէ հոգում:

Թող ուրեմն իւրաքանչիւր հայի մէջ եռայ նախնեաց այն աստուածաբաշխ Հոգին ս. միւռոնի կաթսան ս. Էջմիածնի ծառարի

բնմի վերայ տեսներևս, և բազուկները դէպի երկինք, դէպի Աստուծոյ Միածին Որդին կարկառած՝ աղաչեն, որ վերակենդանացնէ և արծարծէ նոյն հոգին իւր թանկագին արեամբ զնուած ժողովրդի մէջ. հրաշալի զօրութիւն պարգևէ օրհնեալ իւրի կաթիլներին մի նոր սերունդ ի կեանս հրաւիրելու, որ ոչ միայն մարմնով և արեամբ հարգատ ժառանգ լինի քրիստոնեայ հայութեան, այլ հոգեով՝ դէպի Աստուծոյ արքայութիւն առաջնորդող հոգեով. «Զի ծնեալն ի մարմնոյ մարմին է և ծնեալն ի հոգեոյ հոգի է», զի «Հոգին է կենդանարար» մարմին ինչ ոչ օգնէ:

Կ. Վ.

Ս. ՄԻՒՌՆՈՐՀՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՆՌԷՍԸ.

Սեպտեմբերի 14-ին, Պաշկերացի տօնին, Մայր Աթոռում կատարուեցաւ Հայաստանեայց ս. Եկեղեցու նուիրական մեծազոյն հանգէսներից մէկը՝ Մարտիոս Միւռնի օրհնութիւնն, որ առաջին անգամն էր տեղի ունենում Նորին՝ Ս. Օծութեան Տ. Տ. Մկրտիչ Վեհափառ Հայրապետի օրով: Անշուշտ այսպիսի մեծ հանգէսների ժամանակ Մայր Աթոռում ամեն կողմից խմբուած տեսնել հայ ժողովրդին, մի անգամ ևս ականատես լինել հայ-քրիստոնէի ջերմեռանդութեանն, մի անգամ ևս հաւաստիանալ, որ նա սերտ կերպով կապուած է Լուսոյ Մօր Ս. Էջմիածնի հետ, մի հոգեզմայլ բերկրութիւն պիտի պատճառէր իւրաքանչիւր հայ անմեկի. որչափ ևս առաւել մեր Եկեղեցւոյ Գլխոյ՝ Ազգիս Վեհափառ Հայրապետին: Պէտք է ասել, որ թէպէտ և պաշտօնական ծանուցումն չէր եղել, ինչպէս յայտնի է «Արարատ»ի անցեալ համարից, բայց և այնպէս ուխտաւորների մի մեծ բազմութիւն էր ժողովուրդ մանաւանդ Աղէքսանդրապոլի, Ղարսի և Ախալքալաքի զաւառներից, որոնց ժողովուրդը

մի զեղեցիկ սովորութեամբ օրինակելի կերպով ջերմ է դէպի ուխտագնացութիւններն. սակաւ էին այլ զաւառներից եկողներն, մինչև կարելի է ասել, շրջակայ և մերձաւոր տեղերի հայ ազգութիւնն հեղեղի նման թափել էր Մայր Աթոռ: Մայր Աթոռի հիւրատունն, միաբանութեան նոր շինութեան սենեակների մի մասը և մօտ քառասուն զինուորական վրաններ միայն ունէր հիւրընկալ մասնաժողովը, որոնք հարկաւ բաւական չէին բոլոր հիւրերին ներս ընդունելու. ուստի և բազմաթիւ ուխտաւորներ, ինչպէս և միշտ, հարկադրուած էին տեղաւորուել Վաղարշապատ զիւղում և կամ մնալ բացօթեայ:

Միւռնիօրհնէքի հանդէսը սկսուեց շաբաթ երեկոյին: Վեհափառ Հայրապետը հանդիսով իջաւ Վեհարանից ու միաբանութեան ուղեկցութեամբ մտաւ Մայր Տաճար. երեկոյեան ժամերգութիւնից յետոյ սկսուեցաւ Ս. Միւռնի օրհնութեան կարգը: Նորին Օծութիւն Վեհափառ Հայրապետը և եօթն եպիսկոպոսներ՝ Գեր. Տ. Տ. Սուքիաս արքեպիսկոպոսը, Ներսէս, Սարգիս, Արիստակէս, Գրիգոր, Մակար և Անանիա եպիսկոպոսները ու երկու բուրվառակիր վարդապետ սեղան բարձրանալով Միւռնիօրհնութեան մաշտոցից կարդացին որոշեալ զրբեր և աղօթքներ, երեկոյեան ժամերգութիւնից երկու ժամ անցած սկսուեց հրակման կարգը:

Սեպտեմբերի 14-ին, Պաշկերացի տօնին, առաւօտեան ժամասացութիւնը սկսուեց ժամի 4-ին: Բոլորը սրտատրուի սպասում էին Ս. պատարագի սկսուելուն: Վանքի բակը լըցուած էր ամեն կողմից եկած բազմութեամբ. այդտեղ կարելի էր լսել Հայոց բոլոր բարրառները և Կովկասի բոլոր լեզուները: Յանկալի ժամը հասաւ. ժամի 9-ին հնչեցին Մայր Տաճարի զանգակները, իւրաքանչիւր ոք աշխատում էր եկեղեցում իւր համար տեղ գտնել: Այդ օրը պատարագիչ էր Գեր. Տ. Արիստակէս եպիսկոպոսը:

Պատարագն սկսուած էր, բայց շատերը դուրսը սպասում էին հանդիսաւոր թափօրը տեսնելուն: Զօրքը երկու կարգ շարուած էր Վեհարանից մինչև եկեղեցու դուռ.

ուր և հանդիսի համար ճանապարհ էր բաց անում: Վեհարանի դռանը սպասում էր միաբանութիւնը՝ Նորին Ս. Օծութեանը և հանդիսադիր եպիսկոպոսներին եկեղեցի առաջնորդելու համար: Առաջ Վեհարանից դուրս եկան հայրապետական կարմրագլուկա շաթիւրները: սոցա ծանր քայլերին հետեւեցին երգիչները: ապա երկու զոյգ կերոնակիրներ: սոցա հետեւում էր միաբանութիւնը շուրջառներ ձգած և երկու շարք կանգնած: այս շարքերի միջով ընթանում էին խաչ ու խաչփառ բռնողները: խաչվառակիրների յետև կանգնած էին չորս բուրվառակիր, որոնցից երկուսը վարդապետ էին ուրարով և սաղաւարտ ծածկած: սոքա խնկարկում էին իրենցից յետոյ եկող հայրապետին և սրբութիւններին: բուրվառակիրներին և միաբանութեանը հետեւում էին զգեստաւորուած եպիսկոպոսները թուով ութ, չորս չորս բաժանուած երկու դասի և բերում էին հետեւեալ սրբութիւնները: Գեր. Տ. Մեսրոփբ արքեպիսկոպոսը՝ Կենաց փայտը, Գեր. Տ. Նրեմիա արքեպիսկոպոսը՝ Ս. Գեղարդը, Գեր. Սուքիաս Արքեպիսկոպոսը՝ Ս. Լուսաւորչի աջը, Գեր. Տ. Ներսէս եպիսկոպոսը՝ Ծաղկանց նիւթը, Գեր. Տ. Սարգիս եպիսկոպոսը՝ Պալասանի անօթը, Գեր. Տ. Դրիգոր եպիսկոպոսը՝ հին Ս. Միւռնուր, Գեր. Տ. Շայի արքեպիսկոպոսը՝ Ս. խաչը և Գեր. Տ. Անանիա եպիսկոպոսը՝ Ս. Աւետարանը: Եպիսկոպոսների առաջից գնում էին երկու վարդապետ, որոնցից մէկը կրում էր հայրապետական խաչը, իսկ միւսը՝ դաւազանը: Թափօրը փակում էր Նորին Ս. Օծութիւնը՝ զգեստաւորուած, ձեռքին խաչ և եօթնգլխեան ականակուռ դաւազան կրելով: Ամպհովանու առաջից Ճեմարանի ուսանողներից երկուսը բերում էին հայրապետական քօղը: իսկ ետևը կանգնած էր կաթուղիկոսական դաւազանակիրը: Ամպհովանին շրջապատում էին քշոցակիր սարկաւազները: Թափօրին հետեւում էր Նրեանի Տ. Նահանգապետը, Թիֆլիզի դատաստանական պալատի պրոկուրորը և այլ բարձրաստիճան և պատուաւոր հիւրեր և հոծ բազմութիւն ժողովրդեան:

Մտնելով եկեղեցին Վեհափառ հայրապետը

բարձրացաւ սեղան, զգեստաւորուած եպիսկոպոսները հետեւեցին հայրապետին: Ողջոյնից առաջ սկսուեց Սրբալոյս Միւռնի օրհնութիւնը: Ազգիս Սրբազնագոյն Եպիսկոպոսապետը և զգեստաւորուած եպիսկոպոսները սրբութիւնները ձեռներին կիսաշրջանաձև կանգնեցան կաթսայի շուրջը: Նորին Սրբութիւնը կարդաց որոշեալ աղօթքները, իսկ սրբազանները՝ ընթերցուածները: Ս. Միւռնի շարականը երգելուց յետոյ վերցրին կաթսայի քօղը և խուփը: «Առաքելոյ աղաւնոյ» երգելիս Վեհափառ հայրապետը կաթսայի մէջ ածեց՝ ծաղկանց նիւթը, Պալասանը և սաղահին Ս. Միւռնուր, որից յետոյ տեառնագրեց Կենաց փայտով, Ս. Գեղարդով և Լուսաւորչի Ս. Աջով:

Ս. պատարազը ու հանդէսը տեւեց մօտ երկու ժամ: Պատարազից յետոյ իւրաքանչիւրը աշխատում էր շուտով համբուրել Ս. Միւռնի կաթսան:

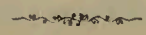
Նոյն օրը Վեհարանում պատուաւոր հիւրերի համար երկու տեղ ճաշ էր պատրաստուած, իսկ միաբանաց սեղանատանը՝ ժողովրդի համար:

Երեկոյեան յաջվերացի տօնը կատարուեցաւ Վանքի հիւսիսային կողմը կառուցած գմբէթաղարդ բարձրաւանդակի վերայ: հանդիսին շուք տուեց Նորին Սրբութիւնը իւր ներկայութեամբ:

Այդ երեկոյ հրաժառութիւն կար Վանքի բակում և Ճեմարանում: Նուազում էին զինուորները, որոնց հետ մնում էին աշուղները իրենց ազգային ժողովրդական երգերով:

Երեք օր շարունակ Մայր Տաճարը լիքն էր ուխտաւորներով, որոնք ամեն ջանք գործ էին դնում, որ հարիւրաւոր վերստեղ դալուց յետոյ կարողանան գոնէ մի անգամ համբուրել Ս. Միւռնի կաթսան:

Սրբալոյս Միւռնի կաթսան մինչև այժմ դրուած է Ս. Յովհաննու Մկրտչի սեղանի վերայ, ամեն օր շրջակայ տեղերից նոր ուխտաւորներ և գալիս կանաչ Միւռնի կաթսան համբուրելու:

ԼԵՍԲԵԹԻ ՓՈՂՈՎ.

ԹՈՒՂԹ ՀԻՋԱԲԵՐԱԿԱՆ

Հաւատացելոց ի Զրիստոս Յիսուս ողջոյն —

Մենք՝ Արքեպիսկոպոսունք, մայրաքաղաքաց եպիսկոպոսունք և այլ եպիսկոպոսունք սրբոյ Կաթողիկէ Նիկեացւոյ, ըստ ամենայնի հաղորդակիցք Նիկեացւոյն Անգլիոյ, թուով 194, ամենեքին ունենալով վերատեսչութիւն թեմից, կամ եպիսկոպոսական պաշտօն կատարելու օրինաւոր իշխանութիւն, ժողովեալք աշխարհիս այլ և այլ կողմերէ յապարանս Համբէթի, յամի Տեառն մերոյ 1897, ընդ նախագահութեամբ Սրբազնասուրբ Տեառն Փրեզրիկոսի, աստուածային նախախնամութեամբ Արքեպիսկոպոսի Բանտրբերիոյ, Հայրապետի ամենայն Անգլիոյ, և մետրապօլիտի զինի ընդունելոյ մեր Փրկչի մարմնոյ և արեան օրհնալ խորհուրդն Ուէստմինստըրի Արքայարանին մէջ, և միաբանութեամբ աղօթելոյ վասն առաջնորդութեան սուրբ Հոգւոյն, ի քննութիւն առած ենք այլ և այլ խնդիրներ, որ մեր առաջը զրուեցան յօգուտ ժողովրդեան Աստուծոյ և Նիկեացւոյն զրութեան յայլ և յայլ կողմանս աշխարհի:

Այս խնդիրներ վերջին ամսոյն մէջ մեր զոռչաւոր և խորին խորհրդակցութեան առարկայ եղած են, թէ ընդհանուր գումարմանց մէջ և թէ այդ խնդիրներ քննելու համար յատկապէս որոշեալ մասնաժողովոց մէջ, և արդ կը յանձնենք հաւատացելոց եղբակացութիւնները յոր հասած ենք: Այս նամակին կըցենք երկու կարգ զրութիւններ—մին՝ ժողովոյս պաշտօնական որոշումներ, և միւսն՝ առանձին մասնաժողովոց տեղակազրերն: Ժողովս ինք զինք պատասխանատու կը համարի միայն առաջնոյն համար: Մասնաժողովոց տեղակազրեր միայն այնքան կրնան ժողովոյս միտք ներկայացնել, որքան որ վերստին հաստատուած կամ բացարձակապէս ընդունուած են որոշմանց մէջ: Այսու հանդերձ բարեղք համարեցինք այս տեղակազրեր հրատարակել՝

հաւատալով, որ սոքա խորհրդածութեան բեղմնաւոր առարկայ կարող են լինել:

Կըսկսենք այն խնդիրներով, որ բարուց և վարուց կը պատկանին. վասն զի Տէրն մեր բարոյական ընթացքը կը համարի իբրեւ փորձ կրօնական կենաց հոլթեան:

Ժողովարան.

Մեր ժողովրդեան մեծամասնութեան մէջ անժողովակալութիւնը տակաւին կը շարունակի լինել բարեպաշտութեան ամենամեծ արգելքն: Բազում ընտիր ընկերութիւններ կը մաքառեն նորա դէմ, բայց և այնպէս ազգու բարեփոխութիւն յառաջ բերելու համար՝ անխոնջ և անվեհեր յարատեւութեան պէտք ունին: Այս գործի մէջ մնայուն արգիւնք յառաջ բերելու էական պայմանը շեշտելու կարեորութիւն կայ. այսինքն, կրօնական ոգւով զործելու է՝ իրրեւ մի մասն քրիստոնէական պարտուց առ Տէրն մեր:

Ողջախոհութիւն.

Կը փափագինք ամենայն ազգուութեամբ կրկնել ինչ որ նախընթաց ժողով արաւ ողջախոհութեան մասին, և սորա հետ միասին կը հրատարակենք տեղեկագիրը, զոր այդ ժողով միաձայն ընդունեց: Բայց զիտենք բոլոր խոհութեան մեղաց մահկանացու բնութիւն, այն սոսկալի ոյժը, որով կապած է նա միանգամ անձնատուր եղածներին, և փորձութեան սոսկալի զօրութիւնն: Սորա վրայ ուշադրութիւն դարձնելու պէտքը մեծապէս սաստկացած է, ներկայ այն դժուարութիւններովն, որով նորա արգիւնք եղող ազեռալի հիւանդութեանց առաջն առնելու ամեն փորձ ամենուրեք շրջապատեալ է: Մենք կընդունինք այնպիսի հիւանդութեանց առաջն առնելու պարտաւորութիւն, բայց կը խոստովանենք նաեւ, որ այդ նպատակին հասնելու համար գործածած միջոցները դժբաղդաբար կարող են բարոյական աստիճանը ցածացնել և հետեւաբար ի վերջոյ, չարիքը բաղմացնել՝ զայն արմատախիլ անելու փորձին միջոցին: Մենք համոզուած ենք, որ ամենայն չարեաց

արմատը նոյն մեղքի մէջ փնտռելու է, և ոչինչ կարող է վերջնապէս ներգործել նորա դէմ որ սկզբէն իսկ չի ուսուցաներ քրիստոնէական այն օրէնք, թէ այդ մեղք մեծ ամօթ է զայն դործողներին, արանց կամ կանանց, և համոզուած ենք, որ ամեն քրիստոնեայ կարող է ողջախոհ լինել, եթէ ապաստանելով ի շնորհս Աստուծոյ մարտնչի իւր մկրտութեամբն յանձն առած մարտն:

Սրբոյնի մահանքը:

Ամուսնութիւնը վեհ ու սուրբ պահելն է ընկերային ողջախոհութեան միակ ճանապարհն, որով և ընտանեկան յարկի ապահովութիւն ու սրբութիւն: Նորա նուիրական երաշխաւորութեան և պարտուց հիմն է հրաման Տեառն մերոյ. «վասն այսորիկ զոր Աստուած զուգեաց, մարդ մի մեկնեացէ»: Կարի իմն կրղզուչացնենք ընդդէմ այն թեւաւորութեան, որով մարդիկ յաճախ ամուսնական կենսատե ուխտը կառնուն, ընդդէմ այն թուութեան, որով այն սուրբ աստիճանի մէջ մանուկներ նորա պարտաւորութիւններ կը նկատեն և ընդդէմ յաճախութեան և զիւրութեան, որով այս ամենէն նուիրական կապը դատարանաց մէջ կը լուծուի: Զխարդ և իյէ, այս առարկայի լիութի քննութիւնը անկարելի եղած է այս առթիւ կատարել:

Սրբապատուութեան խնդիրներ:

Ներկայ ժամանակի արհեստաւորութեան խնդիրներ երկու հայեացքով յառաջ կը գան, մին՝ արդարութիւն ի մէջ առն և առն, և միւս՝ համակրութիւն ընդ մարդկային կարեաց: Շատ դասակարգութեանց ներկայ դրութիւնը անարդար է արհեստաւորի համար և չափազանց նպաստաւոր դործատիրոջ համար: Բնականաբար կարելի չէ, որ մի այսպիսի խնդրոյ մանրամասնութեանց մէջ մանենք, բայց մի և նոյն ժամանակ մեր պարտաւորութիւն կը համարեմք շեշտել մարդկային եղբայրութեան սկզբունքը և ստիպել, որ այս սկզբունք ի դործ դրուի որ և է մի օրինակ արհեստի մը հետ առնչութիւն ունեցող բոլոր անձանց ամեն յարաբերութեանց մէջ:

Եղբայրութեան այս օրինաց հնազանդութիւն կարող է ի վերջոյ ամենայն հաւանականութեամբ ներկայ դրութեան չարեաց մեծ մասն արգելել:

Արհեստաւորութեան խնդրոյ այս հայեացքի նկատմամբ խոհեմ և օգտակար խորհուրդներ կը գտնուին տեղակալընց մէջ:

Այս խնդրոյ միւս հայեացքը կը վերաբերի հասարակութեան այն դասակարգութեանց, զոր Տէրն մեր առաւել քան զամենեսին կը յանձնէր ի խնամա սիրոյ աշակերտաց իւրոց, այսինքն, աղքատաց: Անուրանալի է, որ Նոր Կտակարանի մէջ աղքատութիւնը ընդունելու արգելք չի համարուիր, այլ ընդհակառակն հարուստներն են, որոց կազմարարութի թէ նոքա մեծամեծ դժուարութեանց պիտի հանդիպին Երկնից Արքայութիւն մտնելու համար: Այնու ամենայնիւ աղքատներն ևս ունին փորձութիւններ, յորոց հարուստներն համեմատաբար զերծ են: Օգնել այնպիսի փորձութեանց միջոցին և այն նեղութիւնները պակսեցնել՝ քրիստոնէի առանձին պարտաւորութեանց մին է: Այն բոլոր պարտաւորութիւններէն, զոր Տէրն մեր դրած է մեր վերայ, ոչ մին աւելի բարի է քան զայս. բայց մինչդեռ ամենէն անհրաժեշտներէն մին է, նաեւ ամենէն դժուարիններէն մին է: Յայտնի է, որ մնայուն բարեօրոճմը չի կարելի յառաջ բերել նոցա համար, որք առօրեայ ապրուստի պայքարն կարի ծանր կը գտնեն, մինչև սոքա անձամբ չը մասնակցեն այդ դործին: Բայց նոցա կենաց անդադար փորձութիւնն է՝ իւրեանց վրայէն բեռը ձգել և ուրիշներէ օգնութիւն յուսալ առանց իւրեանց կողմէ աշխատելու: Շատեր, թերևս մեծամասնութիւնը, այս փորձութիւնէն վեր են, և իւրեանց ջանասէր աշխատութեան վստահութեամբը արի կեանք կը վարեն: Այլ շատեր կընկղմին փորձի միջոցին և կը յուսահատին: Սոքա բարուց և վարուց պէտք ունին, նոքա ներշնչման պէտք ունին, իւրեանց յոյս վերահաստատելու պէտք ունին, նոքա պէտք է վստահանան իւրեանց կարողութեանց վրայ հաւատալով, որ կարող են Աստուծոյ օգնութեամբ բարձրագոյն սկզբունքներով ապրիլ: Երբ որ այս դասակարգի մարդիկ իւրեանց պա-

տերազմն անձամբ կը մղեն ընդդէմ իւրեանց տիրութեան, յայնժամ կարելի կը լինի նոցա օգնել՝ խոհական համակրանօք և մօերմական օգնութեամբ: Բաց աստի կան նաև ոչ սակաւք, որք բռնութեան են նեղութեան իբր անդիմադրելի հոսանքի մը մէջ, յորմէ չեն կրնար ճողոպրիլ: Այսպէս են նոքա, որք զործ չեն կրնար գտնել թէ և յաճախ կը բաղձան գտնել: Այսպէսներին օգնելու դժուարութիւն քաջ յայտնի է և կարի զգուշաւոր ուսումնասիրութեան պէտք ունի: Եւ ի վերջոյ շատեր կան, որք մարմնապէս անկարող են ինքզինքնին պահպանել, երբեմն ի ծնէ տկար լինելու, երբեմն պատահարի կամ հիւանդութեան պատճառաւ, երբեմն, որ ամենէն աւելին է, ի ծերութենէ: Բրիտոնական սկզբունքը ներշնչել հաւատացելոյ բազմութեան, նոցա վրայ պարտք չեն ոչ թէ միայն պատրաստ լինել տալ և յօժար ի հաղորդել, այլ նաև իւրեանց ժամանակ, նեղութիւն, խորին մտածմունք նուիրել՝ ստուգելու համար ամենալաւ միջոցն իւրաքանչիւր աղքատի առանձին պէտքերը հոգալու, այս ամենը այն գործն է, զոր մեր վարդապետն մեզ կը տայ: Մենք ջերմապէս կը յանձնարարենք ամենայն քրիստոնեայ ժողովրդեան մեր մասնաժողովոյ տեղակազիրն այս մասին:

Մեղադրանքն իրաւարարութեան.

Ոչինչ կարող է հասարակաց աշխատութիւնը այնպէս զարգացնել և հետեւեալ ժողովրդոց մէջ իրական հանգստութիւն յառաջ բերել, որպէս խաղաղութեան պահպանութիւն աշխարհիս ազգաց մէջ: Բաց աստի և ի վեր քան զնիւթական հանգստութեան խնդիր խաղաղութեան արժէքն ըստ ինքեան կը կենայ իբրև մեծ յատկանիշ արքայութեան Տեառն մերոյ, այն բառն, որ աւետեց նորա մուտքն յաշխարհ և այն ածական, որ յատկապէս զնա կորոշէ բոլոր երկրաւոր իշխաններէ: Տարակոյս չկայ, որ քրիստոնէական եկեղեցւոյ ազդեցութիւն կարող է շատ աւելի փորձել այն մասին քան թէ որ և է ուրիշ ազդեցութիւն: Աւանց ուրանալու որ արդար կռիւներ կան, որոց կրկնումն մենք չենք կա-

րող արգելել, բայց և այնպէս համոզուած ենք, որ ազգաց վեճերը լուծելու ուրիշ և լաւագոյն միջոցներ կան քան զպատերազմ:

Պատերազմը մի սոսկալի չարիք է, որոյ հետեանքն իրմէ աւելի չար է: Իրաւարարութիւն ի տեղի պատերազմի վիճող ազգաց պատիւը կը փրկէ և միանգամայն յառաջ եկած խնդիրներ կատարելութեամբ կը լուծէ: Պատերազմը կը գազանացնէ որքան որ և ամենագեղեցիկ հերոսութեան առիթ ևս կընծայէ: Իրաւարարութեան զոհացուցիչ արդիւնքն այն է, որ կիրքեր կը զսպէ և արդարութիւն կը խնդրէ: Բրիտոնի Յեղեցին չի կարող որ և է երկրայութիւն ունենալ թէ այս երկու եղանակներէն, որ ամեն գործ զնելու է ազգաց վեճեր որոշելու համար:

Բարոյական խնդիրներէ անցնենք հիմա եկեղեցական խնդիրներին, և նախ այնպիսիներին, որք կրնան կոշուիլ ներքին:

Կաղճակեցողութեան Անգլիական եկեղեցւոյ.

Համբէթի ժողովոյ իւրաքանչիւր գումարումն առաւել ևս կարմատացնէ միութեան այն զգացումն, որ առաջին գումարումն յառաջ բերաւ և այժմ նորա խորհրդակցութեանց աճուն արժէք կը տայ: Մեր մէջ կարծեաց տարբերութիւն կայ, բայց մէկ մարմնոյ պատկանելու զգացումն, որով մէկ Վարդապետի կը հպատակինք, մէկ մեծ նպատակի կը հետեւինք, կը զօրանայ իւրաքանչիւր անգամ, երբ կըգումարուինք: Որպէս զի պահպանենք և առաւել ևս զարգանենք այս միութեան զգացումն, կը փափաղինք նախ կանոնաւոր ու յարատեւ հաղորդակցութիւն հաստատել Անգլիական եկեղեցւոյ բոլոր ճիւղերի մէջ. վասն զի կենդանի միութեան միակ հաստատունն հիմն է՝ զիրար փոխադարձաբար ճանաչել: Առ այս իբրև մէկ միջոց կը խորհինք մի կեդրոնական խորհրդատու մարմին կազմել տեղեկութիւն ու խորհուրդ տալու համար: Այս մարմին պէտք է հետզհետէ՝ ընդհանուր ընդունելութիւն վաստակի միայն իւր ներքին արժանեօքն և այն ծառայութիւններով, զորնա կարենայ մատուցանել եկեղեցւոյ գործառնութեանց: Նա կունենայ ոչ այլ ինչ, բայց

եթէ բարոյական իշխանութիւն, որ պիտի զարգանայ իւր գործողութենէն: Մենք թողած ենք նորա կազմութիւնը Բանտէրրիոյ արքեպիսկոպոսի ձեռքը, որ արդէն յաճախ կը կոչուի նոյն պարտաւորութիւնները կատարելու զորս պիտի յանձնուի այդ մարմինոյն:

Այս կէտէն աւելի յառաջ գնալն խոհեմութիւն չենք դատած: Մի և նոյն ժամանակ կուզենք քաջալերել մեծ վիճակաց բնական և ինքնաբոլի կազմութիւն, որպէս զի որ և է մի եպիսկոպոս միայնակ չմնայ. և մենք ցանկալի կը համարենք որ, ըստ Արեւմտեան եկեղեցւոյ հնաւանդ սովորութեան, այսպիսի մեծ վիճակաց մետրապոլիտներն Արքեպիսկոպոսունք կոչուին, յանձնարարելով միանգամայն որ այսպիսի տիտղոսներ չառնուին, առանց մեր եկեղեցւոյ միւս եպիսկոպոսաց խորհրդակցութեան, որպէս զի ընդհանուր ընդունելութիւն գտնեն: Բարեռք կը համարենք բոլոր վիճակային գործողութիւնք առաւել ևս կեդրոնացնելու համար՝ որ իւրաքանչիւր եպիսկոպոս իւր օժման ժամանակ կանոնական հնազանդութիւն ուխտէ առ իւր մետրապոլիտն. նաև ամեն եպիսկոպոս, որ Թագուհւոյ հրովարտակաւ Անգլիոյ մէջ կ'օծուի օտար երկրի մէջ պաշտօն վարելու համար հանդիսապէս խոստանայ մատուցանել Բանտէրրիոյ Արքեպիսկոպոսին պարտաւորաւորապէս պատիւ և յարգանք. և յարդել ու պահպանել Անգլիական եկեղեցւոյ և սորա հետ հաղորդակից եղող բոլոր եկեղեցեաց հոգևոր իրաւունքներ և առանձնաշնորհումներ:

Կրօնական Բաժանութիւններ.

Կրօնական միաբանութեանց մասին չպիտի կարենանք առ այժմ որ և է վերջնական զօրութիւն ունեցող խորհուրդ ապա:

Մենք կը հաւատանք, որ այսպիսի հաստատութիւններ կարող են կարեւոր ծառայութիւններ մատուցանել եկեղեցւոյն, և արդէն իսկ մատուցած են: Ըստ մեր կարծեաց աւելի կարգադրութեան պէտք ունին, եթէ նոքա եկեղեցւոյ հետ կառարեալ համերաշխութեամբ գործակից պիտի լինին: Թէ այդ կարգադրութիւն ինչ կերպարանք պիտի առնէ,

աւելի խորհրդածութեան պէտք կայ: Առ այժմ մենք մեր խորին զգացումն յայտնել կուզենք մասնաւոր խնամոց յանձնարարելով, որ ոչ ոք ըստանձնէ միաբանական կենաց պարտաւորութիւններ առանց զգալու, որքան որ մարդկային դատողութիւն կարէ ստուգել, ճշմարիտ կոչումն յԱստուծոյ: Թէ Աստուած կոչէ որ այս ինչ անձն ապրի այս ինչ սահմանադրութեան ներքոյ՝ առաջին հարցումն է, որ պիտի որոշուի այն անձին կողմանէ, որ կը խնդրի մանկ մի միաբանութեան մէջ որպէս և միաբանութեան վարչութեան կողմանէ, որ վնաս կընդունի: Մենք խնդրուած ենք մասնաժողովէն, որ շարունակէ իւր աշխատութիւններ, և կը յանձնարարենք նորա տեղակալիւ եկեղեցւոյ ուշադրութեան:

Քրիստոնէական Կրօնական Բաժանութիւն.

Անցնինք հիմա ի քննութիւն ինչ որ մեր բոլոր վարդապետութեան չափ ու կշիռը կը համարուին, այն է սուրբ Դիրք և Մատեան հասարակաց աղօթից: Սուրբ Դրոց քննական ուսումնասիրութիւն կարող զիտնականներէ յոյժ կարեւոր է՝ եկեղեցւոյ մէջ ողջամիտ հաւատ պահպանելու համար: Այն հաւատն արդէն ծանր վտանգի ներքոյ համարելու է, որ կը մերժէ ձեռքը հասած ս. Դրոց իշխանութեան կամ վաւերականութեան դէմ՝ յարուցած խնդիրների հանդէպն ելնել: Այդպիսի մերժումն ցաւալի կասկած կը յարուցանէ շատերի մը առջեւ մէջ, որոց մենք ուսուցանելու պաշտօն ունինք, և կը տկարացնէ նոյն իսկ մեր համոզման զօրութիւն ի մասին այն ճշմարտութեան թէ Աստուած յայտնած է մեզ զայն: Մի հաւատ, որ միշտ կամ յաճախ պատած է ծածուկ երկիւղով մը թէ չպիտի հետազօտենք, որպէս զի մի գուցէ մեր հետազօտութիւնը մեր հաւատալեաց հակառակ արդեան յանդիւ արդէն վարակեալ է մի հիւանդութեամբ, որ կարէ զայն շուտով փճացնել: Բայց ամեն հետազօտութիւն հակառակ վրտանդի ևս ենթակայ է, բայց եթէ պաշտպանուի ընդ հովանեաւ երկիւղածութեան, վրասահութեան և համբերութեան:

Ճշմարիտ է, որ դէպքեր պատահած են

ուր հետադարձութիւնը երկմտութեան և ի վերջոյ անհաւատութեան մղած է: Բայց ամենէն լաւ ապահովութիւն ընդդէմ այս վրտանգին է այն խորին բարեպաշտութիւն, որ կատարեալ հաւատոյ անբաժան ընկերն է: Զրիստոնէական հաւատոյ կեդրոնական առարկայն լինելու է միշտ ինքն Տէրն Յիսուս Զրիստոս:

Փորձը զոր ս. Պօղոս կառաջարկի ս. Հոգին ընդունած լինելու համար՝ այն է որ կարողանանք տեսլ Յիսուս է Տէրն: Եթէ մի մարդ կարող է ըսել ի բոլոր սրտէ թէ Յիսուս է Տէրն, նա կեցած է մի վիմի վրայ, զոր ոչինչ կարէ սասանեցնել: Եթէ այս համոզման լոյսովը կարգանք Աստուածաշունչն՝ սկսեալ ի պատկեր Աստուծոյ ստեղծեալ մարդէն և տակաւ առ տակաւ բարձրանալով յայնու թեան պայծառութեամբ մինչև անդ, երբ Աստուած կառնու կերպարան մարդոյ, և ծայրէ ի ծայր ամեն էջի վրայ ի հանդէս բերելով Աստուծային ներկայութիւնն, որ կը ներշնչէ ամեն ասացուած, նա չի դադարիր իւր իշխանութիւն ազդելու մարդկան հոգւոյ վերայ մինչև Տէրն վերստին գայ: Որ և է քննական ուսումնասիրութիւն չի կարող այս իշխանութեան վրայ ո և է կերպիւ ազդել: Մասնաժողովոյն տեղեկագիրն, ըստ մեր կարծեաց, չափաւորութեամբ և իմաստութեամբ կը քննէ այս խնդիր և կարծենք ամեն քրիստոնեայ զգուշաւոր նկատողութեան արժանի է:

Մասեան հասարակաց աղբիւն.

Հասարակաց աղօթից մատեան, զկնի Աստուածաշունչ զրոյ, Անդլիական եկեղեցւոյ վարդապետութեան պաշտօնական սահմանն է: Հաւատոյ մեծ վարդապետութիւնք նորա մէջ պարզ կերպիւ և հաւասար կռով բացատրուած են: Կարի վտանգաւոր կը համարենք նորա վարդապետութեան դպչելն՝ նորա ըմբռնումն մասնաւորելու փորձով կամ՝ նորա աւանդութեան կշիռը խանդարելով:

Մենք չենք խօսիր որ և է յապաւման կամ վտիտութեան նկատմամբ, որոյ դործ-

նական արդիւնքը կրնայ լինել՝ Հաւատամքի մէկ կարեւոր յօդուածի ջնջումն, որ ոչ թէ միայն վտանգաւոր նկատելու է այլ և նոյն իսկ ուրացութիւն հաւատոյ պիտի համարուի: Այնու ամենայնիւ կրնաւորինք, որ ոչ մի զիրք կրնայ պարունակել ամեն տեղային հանգամանաց տարբերութեան յարմար պաշտամանց կարգը: Ուստի պարտք կը համարենք այս տեղ հաստատել, որ իւրաքանչիւր եպիսկոպոս իւր վիճակի մէջ իրաւունք ունի հրատարակելու կամ վաւերացնելու այնպիսի պատահական կարգ ու աղօթք, որովք նա կը հաւատայ թէ Աստուծոյ դործը յառաջ պիտի երթայ կամ հաւատացեալք այնու աւելի օգտակար կերպիւ պիտի կարենան իւրեանց հոգեւոր պարտաւորութիւններ կատարել, իսկ Մատենի աղօթքներն ևս գործածէ իւր ժողովրդեան այլ և այլ պիտոյից համար: Սակայն մեր կարծիքն է որ այս իրաւունք պէտք է միշտ արգելափակուած սահման կամ ուրիշ օրինաւոր իշխանութեան հրամանի ստորագոյս համարուի, և մեծ զգուշութիւն պէտք է որ այսպիսի յաւելումներ և յարմարումներ ընդհանուր Մատենի ոգւոյն և պարունակութեան կատարելապէս համաձայնին: Մեր հոգեւորականներէն շատեր, մասնաւորապէս Անդլիոյ մեծ քաղաքաց մէջ, տարակոյսներ կը յայտնեն թէ արդեօք կենաց ներկայ պարագայից ներքոյ, մանաւանդ երբ ժողովրդոց բազմութիւն անդադար տեղէ տեղ կը շարժի մանուկները մկրտել արժան է, քանի որ նոցա արժանաւայել կրթութեան համար շատ քիչ երաշխաւորութիւն կայ: Կուզենք այսու ամենայնիւ փութով յորդորել մեր հոգեւորականներին է որ ամեն հնարք ի գործ դնեն մանուկներին քրիստոնէական կրթութիւն տալու համար: Բայց և միանգամայն մկրտութիւնը յետաձգելու չէ, ի բաց առեալ ծանր և արտաքոյ կարգի դժուարութեան պարագայից: Նաեւ պատշաճ կը համարենք նոքա որ իւրեանց մկրտութեան ժամանակ սուրբախարութեան հաւատոյ և հնազանդութեան խոստում ուխտած չեն, ուխտեն զայն կամ առանձնապէս կամ հրապարակաւ, երբ որ նոքա մեր հոգեւորականաց կողմանէ կպիսկոպոսի մօտ կը բերուին դրոշմուելու համար: Այլ և այլ տե-

ղեր դժուարութիւններ յառաջ եկած լինելով հիւանդաց սուրբ Հաղորդութիւն տալու մասին կառաջարկենք որ այդպիսի դժուարութեանց լուծումն իւրաքանչիւր վիճակի եպիսկոպոսի ձեռքը մնայ, որ նա հասարակաց աղօթից Մատենի Յառաջաբանի մէջ տրուած հրահանգաց (Յաղագս պաշտամանց եկեղեցւոյ) զարժանն գործէ:

Դպրոցաց մէջ գործածուած ընթերցանութեան
գրքեր.

Կարևոր կը համարենք ուշադրութիւն դարձնել դպրոցական ընթերցարաններին մէջ պարունակեալ թիւրիմացութիւն յառաջ բերող զիտողութիւններին ի մասին եկեղեցական պատմութեան, և յանձնարարել որ նոքա, որոց վրայ այս մասին պատասխանատուութիւն կայ, փոյթ տանեն յետ այսու աւելի անաչառ և արդար ողուով աւանդել այս կարևոր առարկայն:

Բազմալեռնութիւն աստուածաբանական ուսման.

Ընդհանուր գանգատներ կը լսենք թէ Մեծին Բրիտանիոյ գաղթականութեանց և հպատակ երկրաց մէջ աստուածաբանութիւն ուսանելու համար պէտք եղածին չափ զիւրութիւններ չեն ընծայուիր, այնպէս որ աստուածաբանական զիտութեանց մէջ յառաջադիմութիւն հազիւ թէ զգալի է: Մի ծանրը պակասութիւն է եկեղեցւոյ դործառնութեանց մէջ, եթէ սա չի կարող աստուածաբանական խնդրոց հմուտ անձինք արտադրել:

Այսպիսի խնդրոց սխալ ըմբռնումն կարէ դիւրաւ առիթ տալ ինչպէս բազմիցս առիթ տուած է, վտանգաւոր մոլորութեանց թէ վարդապետութեան և թէ վարուց մէջ, և առարկայի անզիտութիւնը զեկեղեցին անպաշտպան կը թողու հանդէպ բազում հարուածոց: Եկեղեցին չի կարող իւր բոլոր պարտաւորութիւններ անթերի կատարել առանց իւր կղերի մէջ զիտական մարդիկ ունենալու, և այս կանոն մասնաւորապէս կը վերաբերի մեր եկեղեցւոյն, որոյ բոլոր վարդապետութիւն-

ներ սուրբ Գրոց և հնութեան վերայ հաստատուած են: Աստուածաշունչն է մեծ միջոցն, զոր Աստուած նախապատրաստեր է մարդկային ազգի խիղճը կրթելու համար, և Աստուածաշունչը մեկնելու համար, զինի նոյն իսկ Աստուածաշունչի նախկին եկեղեցւոյ դրութեանց և ընթացից ուսումնասիրութիւն անհրաժեշտ կարևորութիւն ունի: Մենք չենք կարող այդ գործիքներ ազդուութեամբ գործածել, մինչև զանոնք լաւ չուսումնասիրենք:

Սորա համար առանձին իմն կը յանձնարարենք ամենայն քրիստոնեայ ժողովրդոց, և մանաւանդ այնոցիկ, որք առեւտուրով կամ այլ եղանակաւ կապուած են մեր գաղթականութեանց հետ, որ իւրեանց պարտք համարեն օգնել դպրոցաց և մրցանակներ հաստատել յօգուտ և ի քաջալերութիւն գաղթական ուսանողաց աստուածաբանութեան, և կը յանձնենք եկեղեցւոյ զգուշաւոր խորհրդածութեան թէ ինչ միջոցներով քաջալերելու ենք աստուածաբանութեան հետամուտ եղողներին՝ մի վստահելի իշխանութիւն հաստատելով որ կարողանայ աստիճաններ պարգեւել նոցա, որք աստուածաբանական զիտութեանց մէջ յառաջադէմ հանդիսանան:

Եկեղեցւոյ պարզականութիւնն աս գաղթականութիւններն.

Զիչ ի վերև մենք խօսեցինք եկեղեցւոյ առ գաղթականութիւններն ունեցած պարտաւորութեանց միոյն վերայ, ուրիշներ ևս կան, որ ոչ նուազ կարևոր են: Պէտք է մեզ ջանալ հոգեւոր կենաց կարի ազատ և լի ու լի հաղորդակցութիւն պահել տալ հայրենեաց զանուոյ եկեղեցւոյն և գաղթականութեանց միջև, մասնաւորապէս ի մէջ հոգեւորականաց:

Գաղթականութեանց համար լաւ պատրաստուած ամեն հոգեւորական հայրենեաց մէջ ծառայելու յարմարութիւն չունի, ոչ ևս հայրենեաց մէջ աշխատելու ամեն յատկութիւն ունեցող հոգեւորականը կարող է օգտակարութեամբ գործել գաղթականութեանց մէջ: Այս պարագայն մասամբ իմն արդելք կը լինի երկոցունց կարգի հոգեւորականաց փոխանակու-

Թեան: Այս հարկաւոր զգուշութիւն աչքի առաջ ունենալէն յետոյ եկեղեցւոյ համար շատ լաւ է, որ մարդիկ երբեմն մէկ պաշտօնէ տեղափոխուին ի միւս պաշտօն, և օրինաւոր կարգադրութեան ներքոյ այս փոխանակութիւն դժուարին լինելու չէ:

Դադթականութեանց այս պահանջի վերայ պիտի աւելցնենք նոցա մի քանիսի համար նիւթական նպաստի շարունակութեան, և եթէ հնարէ յաւելման, պահանջն:

Դադթական եկեղեցեաց շատեր տակաւին չեն կարող անկախ կանգնել: Բարձրագոյն և միջնակարգ դպրոցաց որպէս և վիճակային այլ և այլ ծախքեր, թէպէտ և պիտի ստիպուենք ի վերջոյ բոլորովին դադրեցնել սակայն առ այժմ պիտի շարունակուեն թէ չենք ուզեր մեր այսքան տարուայ աշխատութիւն առ ի չղոյէ դրամի՝ ոչնչանայ տեսնել: Դադթականք մեր արեւակիցք են, և մենք չենք կարող թոյլ տալ որ նոքա օտարանան իւրեանց նախահարց եկեղեցիէն, այս պահանջ դեռ պիտի անշուշտ շատանայ մեր վերայ: Աստուած օրըստօրէ հեթանոսաց աշխարհը մանելու նորանոր դռներ կը բանայ մեր առջև, և մենք պիտի այդ դռներէն ներս մտնենք, և միանգամայն զոր ինչ արդէն կը դործենք՝ պիտի շարունակենք գործել, եթէ կուզենք մեր Փրկչի կոչման հաւատարիմ դռնուիլ: Դարձեալ մեր պարտքն է, և ժամանակ մը պիտի շարունակի լինել մեր պարտք, անել ինչ որ կարող ենք՝ դադթական ծանապարհորդաց քրիստոնէական ինամք տանելու համար յանձնարարական նամակներ տալով նոցա՝ ուղղեալ այնպիսի անձանց որ նոցա հոգեւոր օգտի համար պիտի փոյթ տանին: Եւ հոսկ յետոյ անհրաժեշտ պարտք մի է ամեն կերպով օգնել դադթականութեանց մէջ գտնուող եպիսկոպոսաց և քահանայից որ բնիկ ցեղերը պաշտպանութիւն ընդդէմ միապետարանաց, մասնաւորապէս ընդդէմ այն չարեաց որ ոգելից ըմպելեաց և թմրացուցիչ գեղերի առեւտուրը յառաջ կը բերէ:

Մեր պարտաւորութիւնք առ դադթականութիւնս յամենայն հոգեւոր իրս արդարեւ ծանր են, բայց մարդկային ազգը աւետարանելու մեծ պաշտօնը մեծաւ մասամբ մեզ

յանձնուած է, և մենք չենք կարող այդ բեռը բառնալէն քաշուիլ:

Այժմ կանցնենք Անգլիական եկեղեցւոյ ներքինէն յարատքին:

Միւս-միւս եկեղեցւոյ.

Եկեղեցւոյ միութեան մասին մեր մասնաժողովը չէ կարողացեր որ և է որոշումներ առաջարկել որով մենք կարենայինք անմիջական գործողութեան սկսիլ: Մասնախումբ մը հաստատուած է որ թղթակցութիւն բանայ Արևելեան եկեղեցեաց հետ՝ աւելի պարզ հասկացողութիւն և աւելի մերձաւոր յարաբերութիւն հաստատելու համար ընդ նոսա:

Քանտերբրիոյ Արքեպիսկոպոսէն խնդրուած է մասնախումբեր նշանակել հետազօտելու համար Միւս-միւս եկեղեցւոյ կոչուած կրօնական հասարակութեան և Սքանդինաւիոյ եկեղեցւոյ հետ, որոց երկոցունց հետ կը փափագենք ըստ կարի մտերմական յարաբերութիւններ մշակել: Կը յանձնարարենք նաեւ, որ յարմար պատահութեամբ քարոզուի թէ Աստուծոյ կամքն է, որ բոլոր քրիստոնեայք տեսանելի կերպիւ միացած լինին, ինչպէս բացորոշ կերպիւ յայտնուած է մեզ: Մենք կը յանձնարարենք որ եպիսկոպոսաց մասնախումբեր հաստատուին ամենուրեք միութեամբ ազօթելու առիթներ դռնել կամ ստեղծել, և փոխադարձ խորհրդածութիւններ հաստատել այլ և այլ քրիստոնեայ հասարակութեանց ներկայացուցիչների հետ, և խրատ տալ ուր խրատ կը խնդրուի: Այս մասնախումբեր տեղեկագրելու են յաջորդ Լամբէթեան ժողովոյն իւրեանց արդիւնք այս մասին:

Բարեկորդութեան շարժումներ մեր եկեղեցիէն դուրս:

Ջերմ համակրանք կը գնահատենք այն ջանքերը, որք դործ կը դրուին հռովմայ դահի յափշտակեալ իշխանութիւնէն ազատելու համար, որպէս և մեք երեք դար յառաջ մեր ազատութիւն վերստին ձեռք բերինք: Մենք

լաւ գիտենք որ այսպիսի շարժումներ կարող են երբեմն ոչ թէ միայն հռովմէական հնազանդութենէն հեռացնել, այլ նաեւ կաթողիկէ եկեղեցիէն իսկ զոհելով ս. Խորհրդոյ վարդապետութիւն կամ մինչեւ իսկ հանդանակի մէջ իրաւունք չունինք նախատեսելու թէ մարդիկ պիտի սխալին մինչեւ որ չըսկսեն իրապէս սխալ գործել, և մենք բաւական վստահութիւն կը զգանք երբ կը յայտնենք մեր ջիւմ փափաղ՝ բարեկամական յարաբերութիւններ հաստատելու համար Գերմանիոյ Հին կաթողիկ հասարակութեան հետ, Զուիցերիոյ Բրիտանեայ կաթողիկ եկեղեցւոյն հետ և Աւստրիոյ Հին կաթողիկայ հետ, յուսալից հետաքրքրութեամբ կը գիտենք նաեւ Ս. Էքսիկոյի ինքնուրոյն եկեղեցի հաստատելու ջանքն և այն աշխատութիւններ որ դեռ կը կատարուին Բրազիլիոյ մէջ։ Նոյնպէս կը յայտնենք մեր համակրանք այն արի և երկիւղած մարդոց հետ (եթէ ներուր մեզ 1887-ի ժողովոյն բառերը դործածել) որք Գաղղիոյ, Դալմիոյ, Սպանիոյ և Փորթուգալի մէջ ստիպուեցան ազատել զինքեանս՝ հաղորդակցութեան ապօրինի պայմանաց լուծէն զոր Հռովմայ եկեղեցին կը դնէր նոցա վերայ։

Այսպիսին առաւելու լինիւմ.

Ի վերջոյ կը գանք արտաքին առաքելութեանց ինքրոյն, այն դործին, որ մեր ներկայ ժամանակի պարտաւորութեանց ամենէն առաջին կարգը կը բռնէ։

Մենք առանձին պատճառ ունինք առ Աստուած գոհութիւն մատուցանելու, որ մեր ամբողջ եկեղեցւոյ մէջ արթնցած և զօրացած է քրիստոնէութեան այս նախնական գործի սէրն, զոր Տէրն մեր յատկապէս յանձնեց իւր եկեղեցւոյն։ Կարող ենք ասել, որ դարերով կը ննջէինք։ Այդ պարտաւորութիւն բոլորովին մոռացուած չէր, այլ միայն անհատներ և ընկերութիւններ հետամուտ էին—մեր եկեղեցին իւր ընդհանրութեամբ մասնակցած չէր։ Հասարակաց աղօթից մատենանը շատ քիչ աղօթքներ կը պարունակէ, առաքելական գործի յարմար։

Երևի մեր այն նախկին վարիչներ և առաջնորդներ, որք այդ գիւրքը կազմեցին՝ հազիւ թէ խորհեցան, որ այդ առարկայն Բրիտանոսի անուն կրող ամեն անձի մտաց մէջ լինելու է անդադար, և թէ ոչ մի հասարակ պաշտամունք կատարեալ համարելու է, որ չի մարդիկ ի միջի այլոց նաեւ Աւետարանի տարածումն։ Մենք հիմա կըսկսենք, թէպէտ միայն կըսկսենք տեսնել թէ մեր Տէրն մեզմէ ինչ կը պահանջէ։ Նա ամբողջ աշխարհքը կը բանայ մեր առջև, և մինչդեռ նա ճանապարհ կը բանայ, կը բանայ նաեւ մեր աչքեր, որպէս զի զայն տեսնենք և իւր հրաւիրող ձեռքը տեսնենք։

Նորա Աւետարան ամենայն աշխարհի քարոզելու միջոցին մէկ մեծ կրօնական ժողովրդեան կը հանդիպենք, որ ճշմարտութիւնը մասամբ այլ ոչ թէ իւր լրութեամբն ընդունած է, այն է Հրէից ժողովուրդ. մի ուրիշի կը հանդիպենք, որ ճշմարտութեան հատուկտորներ ունի բազմախուռն աստուածութեանց մէջ, այն է մահմեդականութիւն. նոյնպէս կը հանդիպենք այլ և այլ ցեղերի, որոց ժառանգական դաւանութիւններ աստիճանաբար կը հասնէին մինչև ամենաստորին անասնապաշտութեան։

Այսպիսեաց հետ բանակցելու միջոցին ամենեւին սխալ քայլ չպիտի արած լինինք, եթէ ընդունինք ինչ որ նոցա կրօնից մէջ բարի է։ Սակայն զգուշանալ պարտ է որպէս զի մի գուցէ այդ բարին այն աստիճանի չափազանցուի, որ մեզ կարծել տայ իրը թէ քարող լինի այդ կրօնից միոյն բարեփոխեալ տեսակն որ և է կերպիւ Աւետարանի տեղը բռնել։

Աւետարանն ոչ թէ միայն վեհադոյն բարոյականութեան յայտնութիւնն է, նա կը յայտնէ նաեւ Աստուծոյ հրաշալի սէրն որ ի Բրիտանոս և կը պարունակէ նաեւ նորա պարգեւեալ շնորհաց խոստումն, որով և եթ կարելի է մարդոց համար վեհադոյն բարոյական կեանք վարել, և առանց այդ շնորհաց խոստման ամենեւին Աւետարան չէր կարող լինել։

Հրեայք մեր ուշադրութեան արժանի են առաւել քան զոր մինչ ցարդ ընդունած են։ Հրեաները դարձնելու գործի դժուարութիւններ մեծ են, բայց ամենամեծ դժուարութիւնը

կը բղխի այն պարագայէն, որ քրիստոնեայք անտարբերութեամբ կը նային զանոնք ի Քրիստոս բերելու պարտաւորութեան վերայ: Յոքա ազգակիցք են ծեռան մերոյ, որ հրամայեաց նախ նոցա քարոզել զԱւետարանն: Բայց քրիստոնեայք ընդհանրապէս հեթանոսաց դարձին աւելի հետամուտ են: Հրէից դարձը մեծապէս կարգելուի այն ծանր հալածանաց պատճառաւ, որոց կենթարկուին հրեայ նորագարձք իւրեանց ժողովրդեան կողմանէ և երբեմն հարկ կը լինի նոցա պաշտպանութեան համար հոգալ երբ մեզ յարիլ կը համոզուին:

Հաւանական կը թուի, որ անգլիական մարդիկ աւելի յարմարութիւն ունին զանոնք շահելու քան այլք, և թէպէտ հրեայ նորագարձք այն առաւելութիւնն ունին որ իւրեանց ժողովուրդը լաւ կը ծանաչեն, սակայն այն մեծ թերութիւնն ևս ունին, որ հրեայք սաստիկ նախապաշարեալ ընդդէմ նոցա, որ իրենցմէ բաժանուելու են ի սէր Քրիստոսի:

Աւելի լաւ կը թուի և՛ հրեայ հեթանոս նորագարձներ զործածել այս պաշտօնին մէջ:

Մահմեդականաց քարոզելու համար շատ զգուշաւոր պատրաստութեան պէտք կայ: Այս գործով պարապօրք պարտ են նոցա բնաւորութիւն, նոցա պատմութիւն և նոցա դաւանութիւն ուսումնասիրել:

Մահմեդականաց հետ բանակցելու միջոցին ամենամեծ զգուշութիւն պէտք է, արդարութեամբ վարուելու համար, նոցա դաւանութեան մէջ գտնուած բարին պէտք է լիովին ընդունել և զործածել իբրև հիմն որոյ վերայ քրիստոնէական ճշմարտութեան շէնքը կառուցուի: Նոքա մինչ ցարդ յոյժ կամակոր գտնուած են քրիստոնէական հաւատոյն հակաակելով, բայց այժմ կը թուի թէ աւելի դիւրացած է նոցա խիղճերին մօտենալու գործը:

Այժմ աւելի դիւրին է նոցա համար մեզ յարիլն քան թէ յառաջ ժամանակներ: Տեղ տեղ այն մոլեռանդութիւնը որ նոցա զօրավիգն էր, տեղի տալու նշաններ ցոյց կը տայ: Հնդկաստանի մէջ քրիստոնեայ և մահմեդական հաւասար ասպարէզի մէջ կը գլուխուրդեն, և մահմեդական մը կարող է քրիստո-

նեայ դառնալ առանց իւր կեանքը վտանգի ենթարկելու: Երևի նոցա դիմելու վայրկեանը հասած է, և նոցա դիմելու պաշտօնը մասնաւորապէս մեզ յանձնուած է: Առ այս հարկ է, որ սոյն նպատակաւ պատրաստուած մարդիկ գործ ածենք այս պաշտօնին: Այսպիսի մարդոց աշխատութիւնք կարի արդիւնաբեր կարող են լինել, եթէ սկսեն, որպէս Դէյլի, Լըքնասն, Հայդարաբադ (Դեկան): Յարմար մարդիկ գտնել և ի գործ խրախուսել, օրինաւոր դպրոցաց մէջ հիմնական կրթութիւն տալ նոցա, և առաքել, ոչ երբեք միայնակ, այլ ըստ կարելւոյն խումբ խումբ, կը թուի մեզ լինել ամենալաւ միջոցն ընդհանուր մահմեդական հասարակութեան հետ վարուելու:

Աշխարհիս միւս կրօններ ըստ իւրաքանչիւրի յատկութեան տարբեր միջոցներով պէտք ունին:

Յաճախ կը լսենք թէ պիտի աշխատենք նորագարձից ծոհմային եկեղեցիք կարելոյն չափ փութով զարգացնել. բայց այս մասին զգուշութեամբ ընթալու պէտք կայ: Շատ կարեւոր է սկզբէն նորագարձներին լաւ հասկացնել, որ իւրեանց սեփական եկեղեցին է և ոչ թէ օտար եկեղեցի է, և այս պատճառաւ նոցա ևս տեղ տալու է տեղային վարչութեան մէջ, որպէս և ի նոցանէ տուրք պահանջելու ի նպաստ այն մարմնոյն, որոյ հետ միացեր են: Բայց նոցա բոլորովին անկախ վարչութիւն տալէ առաջ պէտք է սպասել մինչև նոքա իւրացնեն պարտաճանաչութեան այն աստիճանը, որ զնոսա ուղիղ ճանապարհի մէջ պահելու համար անհրաժեշտ է:

Նոքա պէտք է նախ ուսանին իւրեանց առօրեայ կենաց մէջ ի հանդէս ածել Աւետարանի վեհ բարոյական աստիճանն, և պէտք է ուսանին իւրեանց հոգեւորական աստիճանը պահպանելու տիեզերական պարտաւորութիւն: Ոչինչ պարտաւորութիւն պիտի դրուի նոցա վրայ, որ հաւատոյ էութեան մի մասն չի կազմեր կամ կաթուղիկէ եկեղեցւոյ օրինաց չի պատկանիր, բայց պէտք է ստեպ նոցա առաջը դրուի կաթուղիկէ հաւատն իւր լրութեամբը պահպանելու, որպէս և կաթողիկէ եկեղեցւոյ հետ ի միութեան մնալու կարեւորութիւն: Այս միութիւն պէտք է մշակուի

նախ իւրաքանչիւր վիճակի մէջ. և ապա երբ եկեղեցւոյ զաւակունք մէկ վիճակէ մի ուրիշ վիճակ կը ճանապարհորդեն, յանձնարարական նամակներ պիտի տանին իւրեանց հետ ուղղելով որոց որ այդպիսի ճանապարհորդաց հոգեւոր բարեւաւթեան համար փոյթ ունին:

Արտաքին առաքելութեանց գործն կարելի է որ երբեմնապէս առերևոյթ ընդհարումներ յառաջ բերէ մեր եկեղեցւոյ այլ և այլ ձիւղերու միջև: Յայտպիսի դէպս խնամ տանելու է, որ որքան հնար է երկու եպիսկոպոսաց միեւնոյն վիճակի մէջ իրաւասութիւն բանեցնելու անպատահութեան առաջն առնուի, և ձեռնհաս սինողք տարաին, ըստ մեր դատողութեան, կանոններ յորինել կամ որոշումներ ընդունել այս նպատակին հասնելու համար:

Ուրուրեք այս օրինաց դէմ յանցանք գործուած է, փոյթ տանելու է առժամապէս խնդիրը կարգի գնել: Յամենայն դէպս մեր կարծիքն է, որ երբ մի նոր արտաքին առաքելութեան վերաբերելի եպիսկոպոսական վիճակ հաստատելու դիտաւորութիւն լինի, ծանուցում յղելու է բոլոր մետրապօլիտներին և վիճակաւոր եպիսկոպոսաց որ և է գործնական քայլ առնելէ յառաջ:

Մեր պարտք կը համարենք հռչակել թէ արտաքին առաքելութեան ասպարէզին մէջ ուրուրեք մեզ հետ հաղորդակցութիւն չունեցող քարոզաց աշխատութիւն արտաքոյ կարգի հոգեւոր օրհնութեամբ կը պսակուին, առանձին պարտաւորութիւն կը կայանայ մեր վերայ տեղի չտալ, որքան որ կարելի է առանց սկզբունք զոհելու, որ և է արգելաւթ ընթացքի մը ընդդէմ «միութեան հոգւոյն» բնական զարգացման և յայտնութեան, որ պիտի միշտ Բրիտանի եկեղեցւոյ նշանաբանը լինի:

Ի վերջոյ կը յանձնարարենք ի հետազոտութիւն մեր բոլոր եկեղեցեաց մասնաժողովոյն արտաքին առաքելութեանց վրայ պատրաստուած տեղեկողին ի մասին յարաբերութեան քարոզիչ եպիսկոպոսաց և քահանայից ընդ քարոզչական ընկերութեանս:

Արդ տապինք, ինչ որ ունէինք ասելու: Մեր ամբողջ խորհրդածութեանց միջոցին աշխատեցանք շարունակ ի մօտ պահել այն մեր գործը յոր մենք զբաղեալ էինք և ներկայութիւն ծեառն և վարդապետին մերոյ ընդ մեզ, որ այս գործ մեզ յանձնեց: Միմեանց և ի սփիւռս աշխարհի գոնուող մանկանց եկեղեցւոյ խրատելու ջանքն զմեզ զգալապէս մօտեցուցած է Նմա, Որում ծառայել կաշխատինք: Կը մտղթենք ի սրտէ, որ ինչպէս Նա մեզ հետ եղած է մեր խորհրդակցութեանց միջոցին, նոյնպէս լինի մեզ հետ յամենայն ժամ, երբ կը ջանանք կեալ և գործել բարեպաշտութեան նոյն հոգւով: Մենք զիտենք, որ առանց անոր ոչինչ կարենք գործել, և կաղօթենք, որ այս զիտութիւն մեր մտքեր անգագար բարձրացնէ առ Նա ինքն, և ներշնչէ մեր գործ նախանձայնաւթութեամբ և աշխուժիւ, խոնարհութեամբ և անձնուիրութեամբ, որ Նորա ճշմարիտ աշակերտաց յաւկանիչներն էին, որպէս զի մենք ամենեքին կարենանք բնակիլ ի նմա և ընդունիլ Նորա սիրոյ խոստում բնակութեան ի մեզ:

Ստորագրեալք ի ղիմաց ժողովոյ

Փ. ԲԱՆՏՈՒԱՐ

Կ. Ճ. ԳԼՕՍՏԷՐ, Գիւժնապետ

ՌԱՆԴԱՆ, ՌԻԻՏՏԷՐ, { Եպիսկոպոսական
Դ Ռ. ԲԱՂԷԼ ՌԻԷԼ, { Ատենադպիւր:

Փ. Ռ. ՊԵՆԵՅԱԴՐ, Վ. Օ. Աշխարհական Ատենադպիւր:

Յուլիս 31, 1897,

Թարգմ. Թորոս քահ. Զուղայեցի.

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՔՐՈՆԻԿՈՆ.

ԿԱԹՈՒԼԻԿ ԵԿԵՂԵՑԻ

— Վատիկանի լրագիրներում տպագրուած է Պապի բաց նամակը առ ծիրանաւոր Օրելիան, որով Պապը յայտնում է, թէ պապութեան աշխարհական իշխանութեան վերականգնումը օր ըստ օրէ աւելի և աւելի անհրաժեշտ է դառնում: Իտալական լրագիրներից շատերը այս նամակը Կուիրինալի դէմ մի նոր ցոյց ընդունեցին, այն ինչ Քրանսիական կըղերական թերթերը բարոյական տեսակէտից նայելով գործին, ասում են, թէ պապերը անդադար կը բողոքեն Հռովմից զրկուելու դէմ, սակայն այդ բողոքը չի կարող արգելք լինել Վատիկանի և Կուիրինալի յարաբերութեանց բարոքութեանը: Ապացոյց սորան այդ թերթերը առաջ են բերում այն, որ վերջերս Պապը թոյլ է տուել կաթոլիկներին մասնակցել օրէնսդիր ժողովների անդամներ ընտրութեանը, ինչ էլ որ լինի, դժուար թէ այդ աշխարհակալ ձգտումները նպաստեն արքայական և պապական աթոռների յարաբերութեանց բարւոքմանը:

— Տարւոյս օգոստոսի վերջերին Վիեննայում բացուեցաւ չորրորդ միջազգային հին կաթոլիկների համագումար ժողովը, որին ներկայ էին բաղմաթիւ անձինք, թէ հոգեւորական և թէ աշխարհական դասից, Ռուսիայից էլ կային մի քանի անձինք, ի միջի այլոց պալատի աւագ քահանայ Եանիշեւը: Այս համագումարի մէջ ղեկավարապէս եկեղեցեաց միութեան խնդրով զբաղուեցան:

— Մառոկոյի կաթոլիկ եպիսկոպոսը եկեղեցական բանադրանքի է ենթարկել Սպանիայի ելեմտից նախարարին հետեւեալ պատճառաբանութեամբ: 1869 թուին յեղափոխութիւնից յետոյ Բոլէարեան կղզիների վերայ եղած եկեղեցական կալուածքները յարքունիս գրաւուեցան, բայց կալուածքների կառավարութեան արտօնութիւնը մնաց հոգեւորականների ձեռքը: Սոքա իւրեանց այդ արտօնութիւնը ի չարն գործ զնելով սկսել են անխնայաբար կողոպտել արքունի սեպհականութիւնը՝ բոլոր անտառները կոտորել են և այլն: Այս լսելով ելեմտից նախարարը կարգադրել է, որ խլեն հոգեւորականների ձեռքից կալուածքների կառավարութեան արտօնութիւնը: Մառոկոյի եպիսկոպոսը, որի թեմի մէջ են Բոլէարեան կղզիները, մի խիստ ոճով գրուած հեռագրով յանուն ելեմտից նախարարի պահանջել է, որ այդ կարգադրութիւնը փոխուի: Բայց նախարարը նորան պատասխանել է, թէ նա կարող է բողոքել իւր կարգադրութեան դէմ պետական խորհրդին, եթէ ինքը դժգոհ է այդ կարգադրութիւնից: Եպիսկոպոսը առանց բողոքելու մի

կոնգակ է արձակում, որով թէ ելեմտից նախարարին, թէ Բոլէարեան կղզիների վերայ ծառայող բոլոր ելեմտից նախարարութեան աստիճանաւորներին, նաեւ եկեղեցական նախկին տիրողներին և կապալառուներին, մինչև իսկ սոցա ժառանգներին — բանադրանքի է ենթարկում: Այս խնդիրը մեծ իրարանցումն է յառաջացրել Մադրիդի բարձր շրջաններում և գործը հասել է Պապին, որի վճռին ամենքը անհամբեր սպասում են: —

Ռուս-Փրանսական դաշնակցութիւնը Փրանսիայում ամեն դասակարգի մէջ, առանց խտրութեան կուսակցական հայեացքների, մեծ ցնծութեամբ և ոգևորութեամբ է ընդունուել: Մինչև անգամ Կաթոլիկ կղերը չէ զերծ մնացել ընդհանուր հոսանքի աղբեցութիւնից: Հատ յաճախ կարելի է այժմ լսել Փրանսիայի եկեղեցիներում աղօթք վասն կենաց Թագաւոր Կայսեր և Ռուս ազգի: Կաթոլիկ եպիսկոպոսներից ոմանք իւրեանց քարոզների և շրջաբերականների մէջ համեմատելով Ռուս ազգի ջերմեռանդութիւնը առ եկեղեցին և նորա կրօնասիրութիւնը՝ Փրանսիայում տիրող անհաւատութեան հետ, յորդորում են իւրեանց հօտին օրինակ վերցնել Ռուսներից: Կաթոլիկ կղերից մի այսպիսի գովասանք այլադաւան ազգի մասին լսելը շատ տարօրինակ կ'ըլլէր դեռ շատ մօտ ժամանակներում, իսկ այժմ հետզհետէ ընդհանրանում է յարգանքը դէպի Ռուս եկեղեցին:

— Նիմի Գարրիէլ Արքեպիսկոպոսը ևս մեծ եռանդով աղօթքի հրահրելով իւր հօտը դաշնակից Ռուսաստանի համար, մի շատ օտարօտի ցանկութիւն է յայտնել՝ Պապի իշխանութիւնը տարածուած տեսնելու մինչև Դոնի և Բօսփորի ափերը:

— Աւստրիայի նախարարապետ Բադէնին գերմանական կուսակցութիւնը իւր դէմ էր զինել, յօգուտ սլաւոնական ազգերի զիջումներ անելով: Այս պատճառով Վիեննայի պարլամենտի մէջ տեղի ունեցան մի շարք անկարգութիւններ և լսուեցան շատ անվայել վիրաւորական խօսքեր Բադէնիի հասցէին: Մինչև որ Բադէնին իւր պատիւը պահպանելու համար հասարակական կարծեաց առաջ, ստիպուած եղաւ մենամարտութեան հրահրել իւր հակառակորդներից միին: Մենամարտութիւնը միայն թեթեւ վերքով վերջացաւ, բայց Բադէնիի ժողովրդականութիւնը դորանով շատ բարձրացաւ: մանաւանդ որ Պապը ներեց նորա յանցանքը, Կայսրն էլ չընդունեց նորա հրաժարականը: Այս առթիւ լըրագիրները առաջ են բերում Աւստրիացւոց Յովսէփ Բ. Կայսեր կարծիքը մենամարտութեան մասին՝ երկու սպանների մենամարտութեան պատճառով: Դէպքը պատահել է 1771 թուին: Յովսէփ Բ. Կայսրը հրամայում է բանտարկել երկուսին էլ և ասում է, որ եթէ իւր սպանները պատուոյ վե-

րականգման համար մեծամարտութիւնը միակ միջոցն են համարում, ինքը պատրաստ է զրկուիլ իւր սպաների կիսից անգամ, բայց և այսպէս նորա ըստ օրինի իւրեանց պատիժը կստանան:

— Դիտաւորութիւն կայ Աւստրիայում մի նոր կարողական հաւաքարան բանալու այն տեսակէտով, իբր թէ բոլոր եղած պետական համալսարանները հակաքրիստոնէական հիմունքների վերայ են հաստատուած: Հասարակութեան մէջ այս գաղափարի համար հետաքրքրութիւն և համակրութիւն զարթեցնելու նպատակով թողուցիկ թերթեր են հրատարակուում աստուածաբանութեան պրոֆեսոր Շէօպֆերի խմբագրութեամբ:

— Անգլիայի կաթողիկէները սեպտ. 13-ին տօնեցին Անգլիոյ Օգոստինոս կրօնաւորի ձեռքով տեղի ունեցած զարծի 1300 ամեայ յորելւանը: * Նոյն երեկոյեան ծիրանաւոր Վոգան (Անգլիայի կաթողիկէ եկեղեցւոյ գլխաւոր կառավարիչը) մի ճառ ասաց ա. Օգոստինոսի մասին, որ մտքերի մեծ յուզումն է յառաջ բերել: Առհասարակ Վոգան իւր նախորդից աւելի է աշխատում անգլիացիների ուշադրութիւնը լարած պահել դէպի կաթողիկոսութիւնը և այդ նպատակաւ գործ է դնում նոյն իսկ այնպիսի միջոցներ, ինչպէս օրինակ. ծիրանի հազած մանգալ փողոցներում, որպէս զի հաւատացեալները ծունկ խոնարհին և ուրիշները տեսնեն այդ:

— Քրանսիայում կաթողիկոսութիւնից ելած մի խումբ քահանաներ միութիւն են հաստատել Հռոմէական եկեղեցւոյ մէջ վերանորոգութեան գաղափարները արծարծելու նպատակով և այդ նպատակի համար հրատարակում են. „Le Chrétien français“ (Քրիստոնեայ Քրանսիացի) վերնագրով երկշաբաթաթերթը: Առայժմ նորա ղեկավարութիւն չունին բողոքականութեան յարելու, թէ և իրենց թերթի խմբագիրը Վալվինական եկեղեցւոյ երէց է:

ՌՈՒՍԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻ:

— Քրանսիական հանրապետութեան նախագահ Ֆէլիքս Ֆորը օգոստոսի 11-ին փոխադարձ այցելութեան եկաւ Թագաւոր Վայսեր և արքայազայել և սիրալիր ընդունելութիւն գտաւ Նոյնին Մեծութեանց կողմից: Այս մեծաշուք ընդունելութեանը և փառաւոր հանգէսներին մասնակցեց ոչ միայն Սրոնշատի, Պետերհոֆի և Պետերբուր-

գի ազգաբնակչութիւնը, այլ և Ռուսիոյ ամենահեռաւոր անկիւններում ևս արձագանք գտաւ այս այցելութիւնը: Ֆորը ոչ միայն հիւր էր Օգոստափառ Տան, այլ և ամբողջ Ռուսաստանի. Թէ Քրանսիայում և թէ Ռուսաստանում ամենքն էլ առանձին հետաքրքրութեամբ և մեծ համակրական ցոյցերով հետեւում էին այս այցելութեանը, նախատեսելով սորա հետեւանքները: Եւ արդարեւ, այս այցելութիւնը վերջնականապէս կնքեց երկու մեծ և հզոր պետութեանց և ազգաց բարեկամական յարաբերութիւնները և յայտնի եղաւ ամենեցուն, որ դաշնակցական միութիւն է ստորագրուել երկուսի մէջ և այդ դաշնակցութիւնը լոկ խաղաղութիւնը եւրոպայում պահպանելու համար է և զուգակշիռ է եռապետութեան դաշնակցութեանը: Ռուսի և այժմ կարելի է միանգամայն ապահով լինել, որ թէ եռապետական դաշնակցութեանը պետութիւնները և թէ երկպետական այս դաշնակցութիւնը ձեռք ձեռքի տուած կը գործեն և խաղաղութեան գործը պսակուած կը լինի բոլորի խաղաղասիրական ընթացքով: Խաղաղութեան գործի ապահովութիւնը ապահովութիւն է քաղաքակիրթ ազգաց յառաջդիմութեան և մրցման դիտութեան և արուեստից բարգաւաճման ասպարիզում իսկ մեծաքանակ զորքերը միայն արթուն պահապան կը մնան հսկելու, որ ոչ ոք չհամարձակի խանգարել միւսի խաղաղ յառաջագիմական քայլերին:

— Թագաւոր Վայսեր, Թագուհի Վայսրուհւոյ և Օգոստափառ Դստերց այցելութիւնը Վարշաւա քաղաքը հոգեզմայլ ազդեցութիւն արեց ամբողջ տեղական ազգաբնակչութեան վերայ, որ պատրաստեց Նոյնին Մեծութեանց համար շքեղ և փառաւոր ընդունելութիւն: Այս բարձր այցելութեամբ արքայական ընտանիքը ցոյց տուեց, որ լեհացիք այսուհետեւ սիրեցեալ Վայսեր կողմից արժանացել են կատարեալ ներման իւրեանց անցեալի համար և կարող են իւրեանց հաւատարիմ հպատակութեամբ Ռուսիոյ լայնածաւալ պետութեան մէջ ապրել և վայելել օրինաց շնորհները: Ամեն զասակարգի լեհացիք՝ հին ազնուական ցեղերից սկսած մինչև ստորինը ջերմ համակրանաց ցոյցերով և ցնծութեամբ էին ողջունում Նոյնին Մեծութեանց, որ ապացոյց էր, թէ նոցա ուրախութիւնը բոլորում էր սրտի խորքերից: Նրկար տարիներ կատարեալաց տակ եղած ժողովուրդի ուսերից մի ծանր բեռն իջաւ. նա տեսաւ, որ Սիրեցեալ Թագաւորի տեսութիւնից չէ վրկպել Ահհ ազգի հաւատարմութիւնը և նոր կեանքի է հրաւիրում նորան: Այս հրաւերը Ռուսաց հզոր Դահի բարձունքից արձագանք գտաւ ամեն մի լեհացւոյ մէջ և այժմ լեհը կատարեալ հաւատով և մեծ յոյսով կարող է շարունակել իւր յառաջագիմութեան գործը յօգուտ մի ընդհանուր հայրենիքի—Մեծին Ռուսիոյ:

* Անգլիայում քրիստոնեական կային երեք Օգոստինոսից առաջ, բայց անկախ կարողի եկեղեցւոյ: Օգոստինոսը բոլոր երկիրը նուաճելով քրիստոնեութեան համար, միևնոյն ժամանակ հիմք դրեց նախկին քրիստոնեական հպատակութեան Հռոմի կաթողիկոսին:

Իշխութեամբ Ռուսաց խարխուլ եկեղեցւոյ փոխարէն նոր եկեղեցի է կառուցուելու որի հիմնարկութեան հանգէսը կատարուեցաւ սեպտեմբերի 22-ին: Ռուսներէ թիւը Գալիցիայում ընդ ամենը 1500 հոգի է, իսկ Իշխութեամբ միայն 106: Սորա շրջապատուած լինելով մոլորական կաթողիկ ազգաբնակչութեամբ, բնականաբար շատ նեղ և հալածուած վիճակի մէջ պէտք է ապրէին: Ուստի և նոցա խնդիրները՝ իւրեանց համար մի յարմարաւոր եկեղեցի ունենալու մասին, պէտք է զիմադրութեան հանդիպէր կաթողիկ հասարակութեան կողմից: Զարմանալին այն է, որ Աւստրիական կառավարութիւնն էլ երկար ժամանակ ձգձգում էր գործը և հազիւ հազ վերջին օրերս յաջողուեցաւ թողլտուութիւն ստանալ կառավարութիւնից և մեծ հանդիսով կատարուեցաւ հիմնարկութեան հանգէսը:

ՀԵԼԼԵՆՍԿԱՅԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ

— Աւերջապէս հեռագիրը հաղորդեց, որ ամսոյ 6-ին Տաճկաստանի և Յունաստանի մէջ խաղաղութեան դաշն կապելու խնդրի սկզբնական պայմանները ընդունուեցան և վերջնական խաղաղութիւնն էլ կարճ ժամանակում կը վերականգնի: Հազիւ յաջողուեցաւ մեծ պետութիւններին յաղթել մեծամեծ արգելքներին և ազատել քրիստոնեայ Յունաստանը յաղթող Տաճկաստանի չափազանց ձգտումներից: Գերմանիայի պաշտպանութեան վերայ յուսալով Տաճկաստանը սպասածից աւելի ընդգիմութիւն ցոյց տուեց, բայց շնորհիւ Ռուսիոյ և Ֆրանսիայի ներդաշնակ քաղաքականութեան և հըզօր ազդեցութեան, Յունաստանը ազատուեցաւ մեծ վտանգից և Թէսալիան փրկուեցաւ նորից Տաճկաց ձեռքը ընկնելու փորձանքից: Միայն սաղմազիտական կարեւոր փոփոխութիւններ եղան սահմանի վերայ և չորս միլիոն օսմանեան ռուկի տուգանքի ենթարկուեցաւ Յունաստանը: Թէեւ այս պայմանները վաղուց ընդունուած էին, սակայն դժուարութեան հանդիպեցաւ այն հարցը, թէ երբ պէտք է հեռանան Տաճկաց զօրքերը Թէսալիայից — տուգանքը կամ նորա մի մասը վճարելուց թէ պայմանը ստորագրելուց անմիջապէս յետոյ: Այս խնդրում Անգլիան պնդեց, որ անմիջապէս հեռանան Տաճկաց զօրքերը, իսկ Գերմանիան հակառակում էր: Ի վերջոյ շնորհիւ Իտալիոյ Հռմբերտ թագաւորի միջնորդութեանը Գերմանիան զիջաւ և խաղաղութեան գործը իւր ցանկալի վախճանին հանգաւ: Միայն Յունաստանի ելեմտից վերայ որոշուեցաւ Եւրոպական հսկող մի մասնաժողով կարգել, որպէս զի թէ պատերազմական տուգանքի խնդիրը և թէ Յունաստանի այլ պարտատէրերի պահանջները չընդհատուին, այլ ընդհանուր շահերի հա-

մաձայն կառավարութիւն արքունի դաճարանի ելուծուեցաւ:

ՍԵՐԲԻԱՅԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ

Արարատի ընթերցողներին յայտնի է, որ Վ. Պօլսոյ Յունաց պատրիարքը Իւսկուրի մետրոպոլիտ նշանակելու խնդրում փոխանակ Սերբիացի հոգեւորականներից ընտրելու՝ Յոյն — մետրոպոլիտ էր կարգել: Այս խնդիրը մեծ իրարանցումն պատճառեց ժամանակին և Սերբիայի ու Յունաց պատրիարքի մէջ սառնութիւն տիրեց, որ կարող էր վերջանալ Իսկի պատրիարքութեան վերականգնումով, որով Սերբիական եկեղեցին, նման բողոքական եկեղեցւոյ, կանջատուէր ընդհանուր օրթոդոքս եկեղեցուց ըստ վարչականին: Յունաց պատրիարքը, չնայելով իւր տիեզերական կոչմանը, միշտ Յունաց շահերն է պաշտպանել և միւս օրթոդոքս աղգերին ճնշելու է ձգտել: Բայց այս անգամ, թէ և երկար ընդգիմութիւնից յետոյ, սակայն վերջ ի վերջոյ Յունաց պատրիարքը զիջաւ և Ֆիրմիլեան վարդապետին, որ աղղով Սերբ է, կարգեց Իսկուրի մետրոպոլիտի պաշտօնակատար և կարճ ժամանակում անշուշտ կը հաստատէ նորան իւր պաշտօնի մէջ: Սերբիական կառավարութեան այս յաղթանակը Մակեդոնիայում մեծ ոգեւորութեամբ ընդունուեցաւ օրթոդոքս եկեղեցուն պատկանող բոլոր ազգութիւնների կողմից, որոնք իւրեանց ինքնուրոյն եկեղեցական կեանքը պահպանելու տենչով են ապրում և ցանկանում են միևնոյն ժամանակ մի ընդհանուր միութեան կապ պահել միմեանց հետ ընդ հոգեւոր իշխանութեամբ: Վ. Պօլսոյ տիեզերական պատրիարքի, Այս յաղթանակը տանելուն շատ նպաստեց Ռուսաց դեսպանը, որ Սերբիացուց արդար պահանջի իւր հըզօր պաշտպանութեամբ ընկճեց Յունաց պատրիարքի յունամոլ ձգտումները:

Աւելննայում Սերբերը երեք տարի ոտանից առաջ միայն կարողացել են կառուցանել մի եկեղեցի և կաղմելով առանձին եկեղեցական համայնք, դիմել են Աւստրիական կառավարութեան՝ խնդրելով Դալմատիայի թեմակալի իշխանութեանը ենթարկել իւրեանց: Աւերջին ժամանակ կառավարութիւնը յարգեց այդ միջնորդութիւնը և այդ առթիւ Սրբազան Նիկողիմը այցելեց իւր նոր հօտը Խաչվերացի Տօնին: Ս. Պատարագ մատուցանելով Սերբական եկեղեցւոյ մէջ, ի ներկայութեան խուռն րազմութեան աղօթաւորների, Սրբազանը մի իմաստալից քարոզով յորդորեց իւր նոր հօտը խաղաղասէր և համերաշխ լինել և սիրել միմեանց, Ի պատիւ Սրբազանի մի մեծ երեկոյ թորուեցաւ Սերբերի կողմից: Քրանց — Յովսէփ կայսրը առանձին ունկնդրութեան արժանացրեց նորան: Սրբազան Նի-

կողմը 54 տարեկան է և յայտնի է իբրև նշանա-
ւոր գիտնական և հեղինակ բազմաթիւ երկասիրու-
թեանց, ի միջի որոց շատ հռչակ է ստացել եկե-
ղեցական իրաւագիտութեան վերաբերեալ գիրքը:

ԲՈՂԱՐԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ.

— Բողարական կառավարութիւնը նախաձեռ-
նութիւն է առել եկեղեցական տուժարը փոխելու՝
Յուլեան հին տուժարի փոխարէն Գրիգորեան նոր
տուժարը ընդունելու մասին: Այս խնդիրը շատ
նշանաւոր խնդիր է ամբողջ օրթոդոքս եկեղեցւոյ
համար, ուստի և այսպիսի եկեղեցական մեծ գոր-
ծի նախաձեռնութիւնը բնականաբար Խուսիոյ Ս.
Սինօգի կողմից էր սպասելի, քան փոքրիկ Բողա-
րիայի, Բայց և այնպէս իրողութիւնն այն է, որ
Բողարիայի նախագահ Ստոյիլովը արդէն պատրաս-
տել է մի ծրագիր, որով առաջիկայ 1898 թ.-ի
փետրուարի 2-ից յետոյ հետեւեալ օրը պէտք է
հաշուեն փոխանակ ամսի 3-ի ուղղակի 15:

ԲՈՂՈՔԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ.

— Յիսուն հազար ստորագրութեամբ գերմանացի
մայրերը մի խնդիր են ներկայացրել գերմանական
համալսարանների պրոֆէսորներին, որով նոքա
յայտնում են, թէ դաստիարակները ոչ մի ուշա-
դրութիւն չեն դարձնում երիտասարդութեան բա-
րոյականութեան վերայ: Մայրերը սարսափով տես-
նում են, որ իւրեանց երեխաները բոլորովին փո-
խուում են դպրոց մտնելուց յետոյ: «Մենք, ա-
սում են նոքա, իւրեանց աչքում ոչ մի նշանակու-
թիւն չունինք: Մեր խորհուրդները, խրատները,
աղաչանքները ընդգիծութեան են հանդիպում դաս-
տիարակների կողմից: Ո՞րն է ճշմարտութիւնը, ո՞րն
է լաւը՝ պատանին չի զանազանում և հրապու-
րուում է միայն նորանով, ինչ որ գուրեկան է՝ ա-
ռանց հետեւանքի մասին մտածելու: Մենք գանգա-
տուում ենք ձեզանից, շարունակում են նոքա,
պ. պ. պրոֆէսորներ, որ դուք ձեր անձնական
փորձերի վերայ հիմնուելով և ուսանողական աւան-
դութիւններին հաւատարիմ մնալով, քարոզում էք,
թէ ամեն մի հրապոյր և այլ և այլ խրախճանքներ
անխուսափելի են ուսանողի համար: Այդպիսի
մտքերը, մանաւանդ մեր հասարակական կեանքի
ներկայ դրութեան ժամանակ, կորստաբեր են մեր
որդւոց համար և մենք բողոքում ենք այն դաս-
տիարակների դէմ, որոնք հաւատացնում են, թէ
վարքի ապականութիւնը մի անհրաժեշտ շարժ է
երիտասարդութեան համար: Հազարաւոր փորձեր և
հարիւրաւոր իմաստուններ հակառակն են ասում:
զեղիս կեանքը երիտասարդութեան ժամանակ թու-

լացնում է մարդու կաղմուածքը և ապագայում
ընտանիքների մէջ շատ ծանր հիւանդութիւնների
աղբիւր է դառնում և վարակում կանանց, երե-
խաներին և ժառանգաբար սերունդէ սերունդ է
անցնում: Մենք այդ չենք ցանկանում և աղաչում
ենք՝ օգնեցէք մեզ, ասելով վերջացնում են նորա
իւրեանց խօսքը, որ մեծ համակրանաց արժանի է:

— Մի այլ նշոյնպէս համակրութեան արժանի
գործ է սկսուել դարձեալ կանանց կեանքով և այս
անգամ ոչ միայն Գերմանիայում, այլ և Ֆրանսիա-
յում: այդ գործը յօգուտ խաղաղութեան եղած
շարժումն է, որի ձեռննրեցութիւնը առել է Գեր-
մանիայում տիկին Բերտա Ջուսնէրը, Սորա հրա-
տարակած Die Waffen nieder անուն ամսաթերթում
տպագրուած է Ֆրանսիացի կանանց կոչը առ Գերմա-
նացի կանայս և նոցա պատասխանը, Լերկու կոչերն
էլ խաղաղութեան խնդրին են վերաբերում և խիստ
ջերմ ոգևորութեամբ հրաւիրում են միմեանց ա-
մեն ջանք ի գործ դնել ընդհանուր խաղաղութեան
գործը յաջողեցնելու համար:

Գերմանիա.

Պետրոս Կանողայի յորեւեանի առթիւ պապի
հրատարակած կոնդակը մեծ զայրոյթ է յառաջ բե-
րել բողոքական Գերմանիայում և այդ զայրոյթը
իւր պաշտօնական արտայայտութիւնն է գտել մի
քանի մեծ եկեղեցական ժողովներում: Այդ ժո-
ղովներից ամենակարեւորն էր Գուստաւ-Ադոլֆ
ընկերութեան տարեկան գումարումը, որ տեղի ու-
նեցաւ 23—30 սեպտ. (ն. տ.) Բերլինում, և
50-րդ-ը լինելով այդ նշանաւոր, բողոքական եկե-
ղեցւոյ շահերը պապականութեան դէմ պաշտպանող,
ընկերութեան հաստատութեան օրից՝ * յորեւեանի
բնաւորութիւն ունէր, ներկայ էր ի միջի այլոց
նաև պրոսական կոնսիստորիայի նախագահ Բարկհա-
ուզէն (կայսրն ևս ունէր իւր ներկայացուցիչը յան-
ձին մեծ իշխան Ալբրեխտի), որ ասել է բողոքա-
կան Գերմանիոյ եկեղեցական գործերի մէջ գրեթէ
ամենից աւելի մեծ ձայն ունեցող անձը, և ուրիշ-
ների հետ մէկ տեղ բարձրացրեց իւր ազդեցիկ
ձայնը բողոքելու պապի կոնդակի դէմ: «Մեզ չի
կարող վիրաւորել, ասաց նա, երբ անդրապահւմ մոլո-
րոտոյ անխալախանութիւնը զահի վրայից, ինչպէս այս
մօտ օրերս, ծանր անարգանք է չարտում մեր թան-
կագին աւետարանական եկեղեցւոյ և առանձնապէս
կրօնական վերանորոգութեան հերոսի դէմ, որի գոր-
ծը ոչ թէ թղթն այլ զուտ աղ է եղել, որ հեռու
աւետարանական եկեղեցւոյ սահմաններից իսկ
դուրս, իւր փրկարար ազդեցութիւնը գործել է:—
Պահպանենք բոլոր այդ յարձակումների դէմ՝ այն

* Տես. «Արարես» 1897. Օգոստոս. եր. 343:

կորովն ու վստահութիւնը, որ աւետարանական հաւատն է ներշնչում: արիարար հաստատուն մընանք այն դրօշակին, որով Լուստեր և իւր գործակիցները հաւատոյ կուռի մէջ մեզ առաջնորդել են: Այդ դրօշակը երբեք խռովութեան դրօշակ չէ, այլ նշանաբան այն արդարութեան, որ միայն հաւատով ընդունած աստուածային շնորհքը տալիս է. և այդ արդարութեան քարոզը, ինչպէս դարեր առաջ ծանր մոլորութեան կապանքներից աշխարհն ազատել է, այժմ ևս մեղքի տակ ճնշուած մարդկութեան անհանգիստ խիղճը խաղաղացնելու և մեղաց թողութիւն ու յաւիտենականութեան յոյս ներշնչելու միակ միջոցն է: Քանի մանաւանդ աւելի ամբարտաւան և խռովայոյզ կերպով մեր օրերում դարձը գէպի խղճի ստրկութիւն, որ շատ ազնիւ ազգերի կորստեան պատճառ է եղել, գովարանում է կրկին իրրւած միակ փրկարար միջոց ազգերի բոլոր չարքների դէմ, նոյնքան աւելի վստահ արտայայտութիւն թող ունենայ մեր հաստատուն և անշարժ դանութիւնը, թէ աւետարանից և միայն աւետարանից է հոսում այն կենդանի ջրոյ աղբիւրը, որ մեր գերմանական ազգի առողջութեան, փրկութեան և ապագայի գրաւականն է:

Պապի այն մեղադրանքի դէմ, թէ կրօն. վերանորոգութիւնը նպաստել է բարոյականութեան չափից դուրս ընկնելուն, զանազան թերթեր ստատիստիքական տեղեկութիւններ են ներկայացնում, որոնցից երևում է, թէ Գերմանիոյ կաթոլիկ ազգաբնակչութեան մէջ համեմատաբար շատ աւելի է զարգացած, քան բողոքականների մէջ: 1882—1891 թ. օրինակ 100,000 հոգի բողոքականների վերայ 963 յանցանք և ոճրագործութիւն է գալիս, նոյն թուով կաթոլիկների վերայ 1153, Աւրիշ երկրներում տարբերութիւնն աւելի է աչքի ընկնում: մանաւանդ բուն կաթոլիկական երկրներում, ինչպէս Իտալիա, Սպանիա, Բելգիա, Ֆրանսիա:

Գրուածք — Անդրժ ընկերութեան ընդհանուր հաշուից երևում է, որ նորա ճիւղերի թիւը եղել է վերջին տարին 1862 (13-ով աւելի նախընթաց տարուանից, սոցա թուում 549 կանանց ընկերութիւններ), Ընդհանուր եկամուտ եղել է 2,198,104 մարկ, որից ծախք 1,254,998 մարկ, Ընկերութիւնը օրհնել է այս տարի իւր օգնութեամբ կառուցած 32 նոր եկեղեցիներ և աղօթատներ, օժանդակութիւն է հասցրել 1870 աղքատ համայնքների, Ընկերութեան հիմնուելու օրից 4457 համայնքներ 31,820,945 մարկ նպաստ են ստացել, շինուել կամ նորոգուել են 1905 եկեղեցիներ ու աղօթատներ, 813 դպրոցական շէնքեր, 753 բնակարաններ եկեղեցւոյ պաշտօնեաների համար:

20—22 սեպտ. (ն. տ.) տեղի ունեցաւ Համբուրգում Գերմանիոյ բարոյականութեան պաշտպան ընկերութիւնների ընդհանուր խորհուրդը, Այս ընկերութիւնների գլխաւոր ջանքն ուղղուած է այն վնասակար ազդեցութեան դէմ, որ զանազան մոլթանձինք և խմբեր, փող վաստակելու նպատակով՝ դրի, խօսքի, թատերական զանազան տեսակ ներկայացումների, անբարոյական խաղերի և ձեռնարկութեանց միջոցաւ գործ են դնում հասարակութեան ընդարձակ խաւերի վերայ: Բնական է, որ նոցա գործը բնական մարդու ամենաթոյլ կողմերը շոյող զօրութիւնների դէմ լինելով, մի այնպիսի ժամանակ, երբ ոչինչ անբարոյական չի համարուում, ինչ որ բնական է՝ քննարկում նաև մարդու սնանկութեան քննարկում համար, մեծամեծ խոչընդոտների պէտք է հանդիպի և շատ անգամ ծաղրի ու թըշնամանքի առարկայ լինի: Սակայն նոքա չեն վհատում և նոցա յաջողութիւնը տարէ ցտարի, թէ և ոչ փայլուն, բայց զգալի կերպով աւելանում է: Անցեալ տարի ևս յաջողել է նոցա մի քանի կրտուկ ոստիկանական կարգադրութիւններ յառաջ բերել թատրոնական կասկածելի գրուածների և այլ անբարոյական գրքերի դէմ:

Նոր ծեսակ միսիոն ձապոնիայում. — Մեր՝ տարօրինակութիւններով յայտնի դարի մէջ, աչքի ընկնող մի տարօրինակութիւնն է նաև քաղաքակրթութեան քրիստոնեաների հեթանոսական կրօն ընդունելը: Այդպիսի մի դէպք տեղի ունեցաւ նորերը Ճապոնիայում: Այստեղ 100,000-ից աւելի քրիստոնէութիւն ընդունող Ճապոնացիներ կային մինչև այժմ, բայց ոչ մի օրինակ չկար, որ քրիստոնեայն Ճապոնական կրօն ընդունէր: Առաջին օրինակը տուին երեք ամերիկացիներ և մի գերմանացի իրենց ընտանիքներով, ընդամենը 25 հոգի, որոնք երդում արին, Եւոքուսի օ-իաշիրդ շինտոյական (կրօնի) տաճարին ամբողջ սրտով հաւատարիմ լինել մինչև մահ և նորա պատուէրներին կատարեալ կերպով հնազանդ լինել:

Ի դէպ կարելի է յիշել, որ վերջին ժամանակ Փարիզում տեղի ունեցած Արևելագիտական մոլոր վերջացաւ բուրգայական կրօնի մի արարողութեամբ, որին 200 հոգի մասնակցում էին, հարկաւ աւելի հետաքրքիր հանգիստատեսներ, քան ջերմեռանդ հաւատացողներ:

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ—ՊԱՏՄԱԿԱՆ.

*
* *

Երբ տեսնում եմ, ինչպէս պայծառ
Եւ անարատ զգացմունքով
Խմբուում ենք այս տօնի համար
Մենք զիտութեան անունով
Վերանում են մութ կնճիւններ
Իմ անպամաճ ճակատից
Եւ զէթ առ ժամ՝ վիշտն ու հոգսեր
Հեռանում են իմ սրտից:

Եւ ասում եմ ես հաւատով.
Ահոելի չէ՛ այս զեշեր,
Թէ որ փայլին մի ջերմ լուսով
Առաւօտեան վառ շողեր:
Եւ այս օրն է այդ առաւօտ,
Որ քացուում է մթան մէջ —
Թո՛ղ այդ լոյսը լինի աղօտ,
Միայն միայ միշտ անշէջ:

Յ. ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԵԱՆ.

27 Սեպտ. 1897.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ „ԱՐԲԱՏ“

ԱԶԳՕԳՈՒՏ ԱՄՍԱԳՐՈՅ

ՅԷ. ՋՄԻԱՆԻՆ.

Մեծ ու փոքր Սոկրատները շնորհակալու-
թեամբ ստացայ, զոր հաճած էր Արժ. Աշխատա-
սիրողը իմ անուան նուիրել:

Յառաջարանի (ԻԴ) այս եզրակացութիւնը
«Արդեօք Երուսաղէմի Ձեռագիրը Արարատեան
դաշտից չէ՞ տարուել Հնդկաստան Հասարասի գաղ-
թականութեան ժամանակ և արդեօք նա համարեա
մեր Ձեռագրի ժամանակակից լինելով՝ միմեանցից
արտագրուած չէ՞նա:— առիթ տուաւ ինձ գոնէ
Ա. գիրքը բաղդատել, յորմէ կ'եզրակացնեմ, կրկին
Ձեռագիրները միմեանցից լուրջովին տարբեր օրի-
նակներէ արտագրուած են. Երուսաղէմիւն աւելի
վտաճելի և ընտիր օրինակ է լեզուի օրինաց հա-
մաձայն ընթերցուածովք. ուստի Էջմիածնի օրինա-
կին մէջ աչքի զարնող պակասութիւնք չը կան մեր
օրինակին մէջ. — Սա, Դա, Նա զերանուանց սեռական-
ներուն, յատուկ անուանց ուղղականներուն, կամ
նախգրի—տրականներուն ծայրը և աւելորդ տառը
չը կայ՝ մեր Ձեռագրին մէջ. յօդերու և նախգիր-
ներու անձա՛հ կրկնութիւնք և ըստ պահանջի տե-
ղեաց պակասութիւնք հաղուադէպ են. բայերու
աներևոյթներուն և անցեալ ընդունելութիւնք
անխտիր միմեանց տեղ գործածուած չեն և ոչ կա-
տարեալին եղակի երբորդ գէմբը իրրեւ անցեալ ըն-
դունելութիւն և փոխադարձարար:

Մենք այս մանր մանր տարբերութիւնք, որ
ամեն էջի մէջ կը վիտան, դանց ընելով՝ զլիաւոր
տարբերութեանց ցանկ մի պատրաստելով ներփա-
կեալ կը զրկեմք պատուական «Արարատ»-ի խմբա-
գրութեան, զոր եթէ պատճաշ և օգտակար դատէ
հրատարակութեամբ բանասիրաց ուշադրութեան
յանձնէ:

Բաղդատութեան ցանկին մէջ թուանշանները
էջերը ցոյց կը տան, իսկ տառանիշները տողերը.
ներգծեալք մեր օրինակին ընթերցուածներն են,
և փակագծեալք, ինչպէս (սուրբ) թագաւորն կամ
եպիսկոպոսն մեր օրինակին մէջ պակսածներն են
համաձայն բնագրին:

Այս առթիւ աւելորդ չեմ համարեր ուղղել
Արժ. Հօր մի ուրիշ սխալը, թէ Երուսաղէմ խնդր-

1. Շատ ուրախ եմ որ Սրբազանը պարգում է այս
խնդիրը. սխալը իմն լեւ այլ իմն այդպիս ելին հաղոր-
դել, որք, պէտք է խոստովանեմ, իմ ժամանակը իմն վրայ
ախորժելի տպագրութիւն չորդեց: Մ. Վ.

- և զանազան անհայտ զանազան
— արտաբերում
33. ը. Բանգի զմիայ ի քաղաքացն (Կիպ-
րոսի) — Եպիսկոպոսի
35. ը. ուրանաւր զանձն կայր — զարքն կայր
36. է. մինչև ցթազաւորութիւնն նոր Թէ-
ողոսի եհաս — ար Թէողոսի եհաս
37. է. Առ այս ժամ¹ ածեալ — ար այս
այժմ ածել
- » ը. փրկել զկապեալն ի կապարանէն —
ի հաւանանէ
- » ժգ. (առ) յաղագոս նորա²
- » ժէ. Թէ վիշտս բերեմ զներուսն կապե-
ցելոյս. — Թէ Վիշտ Բերէ Զներուսն
40. Թ. Ասացողք յաղագոս ամենեցունց
(լսողաց)
41. Ե. ընկալաւ զաթոռ — Ժառանգէր զա-
թոռ
42. ը. յեկեղեցի հանել զնոսա — յեկեղեցի
զհանգանան հանել
- » Ե. ընկալեալ զնա Ժողովոյն — և ընգա-
լեալ լինէր ի Ժողովոյն
- » զ. Զայս Ռուսիին . . . համակարգեալն
— ի համակարգութեանն իւրում ճա-
ռեաց
- » Թ. Արդ — Այլ զամ. առաքինութիւն
. . . և զվաստակ մեզ որու էր (Թե-
րևս որ ունէր)³ — և զվաստակն զոր
յոցանէր
44. ը. Բաղաքիս կացուցանէր — Ենէր
- » զ. յասպարիսիս ի նորին քաղաքիս —
յասպարիսի նոր քաղաքիս
46. զ. որք զԲրիտոսն իմացեալք . . . զգե-
րեզմանն — որք զԲրիտոսն իմա-
ցեալ . . .
- » ը. ծածկէին զգերեզմանն — զաւելին
- » ժը. Իսկ (մայրն) հաւան⁴ արքայի յայտ-
նազոյն յայնժամ լինէր
- » ժգ. և զտեղի սրբել . . . զտանէ զխա-
չըս — և զաւելին արքայ . . .⁵

47. Ե. նախադրեալ — նախադրէ
- » ժգ. ըմբռնել — Եալ առ նմա (անցաւ)
ապա¹ և մահն լինէր
49. ը. Իսկ զբեւեռն Բրիտոսի, որ ի
խաչին ցցեցան — Եւ զԲեւեռն, որ
ի յեւելն Բրիտոսի ի խաչին ցցեցան
50. Ա. սեղանն մատուցան(ելով) էր, բա-
զում ինչս շնորհեալ էր եկեղե-
ցեաց
- » ը. և կանգնե(ա)լ զտաճարս արգելոյր
53. զ. առնադրեալ — արտաբերեալ² հրա-
մայէր. և վասն այսորիկ (խառնա-
կութիւն) հաւանանքն լինէր
54. ժը. որպէս և Մովսէս յանապատին
առնէր — Կը պակսի մեր օրինակին
մէջ.
55. զ. որպէս զԴուխպան աւան — որպէս
զԷրեյեալն Դուխպան աւան
56. զ. Հայոց. չը կայ
57. ը. զոյդ ընդ (Հ)այս
58. զ. ըմբռնեալ . . . և զերկուս զբարե-
զարդ ի մանգունան — ըմբռնեալ . . .
և զերկուս զբարեալ Ժառանգան
- » է. Իսկ զերկուս մանգունան փոքունս
ապրեցուցանէին — Իսկ զերկուս ման-
գունս փոքունս հաւանաւ ապրե-
ցուցանէին պոռաւ ընթաց իւրեանց
Ժառանգութեան հաւանացանէին
59. զ. զգիմեալն յաշխարհէն Հռովմա-
յեցոց վաճառականս խնդրել —
զգիմեալն յաշխարհն Հռովմայեցի
վաճառականս խնդրել, Եւ զոր ու-
րէի ի քրիստոնէացելոցն գտ(եալ)ցէ
- » Ե. Ի տեղիս ինչ հասանել ասանչին ար-
ի զԲրիտոսն Եւան աղաւթս հաւանել
- » ժէ. որպէսզի ի Տիւրոսն փութայր —
ի Տիւրոսն փութայր
60. ը. Զամենայն իրն ծանուցա(նելով) էր
ուսուցանելով
- » ժէ. Արժանաւորեալ քահանայ ուրեան
64. զ. վաղվադակի փոփոխութեամբ³ —
վաղվադակ փոփոխմամբ

1. Տպագրական սխալ է և ուղղուած. Մ. Վ.
2. Տպագրական սխալ է և ուղղուած. Մ. Վ.
3. Տպագրական սխալ է և ուղղուած. Մ. Վ.
4. Մեր 2ևո. Կը «մաւրն» Կ. Մ. Վ.
5. Մեր 2ևո. Կը Կ «գեղեցիկ».

1. Մեր 2ևո. այդպիս Կ. Մ. Վ.
2. Մեր 2ևո. Կը Կ այդպիս. Մ. Վ.
3. Արդիկն արագրուած Կ. Մ. Վ.

- » ժե. կարգայր առ Աստուածն—
» ժը. ոչ լինէր ուսանել.—
65. է. հաւատացեալ ի ձեռն կնոջն,
զամենայն զորս ընդ իւր և զբայն իւր
զէ և զպարտաւորանս զաս ի բժշկոյն—
ձանգանն և կնոջն, այլ և զորս ընդ
որոց, պատմեալ(ս)
» ժը. զձեռն եկեղեցեացն հռոմոց—
66. ը. զբնակեալն—
67. ժգ. ի ժամանակն Կոստանդնի —
68. զ. ընդդիմամարտ լինելով—
» է. այսպիսի բարեաց բերէ բերու-
թիւնք —
» ը. ի ժամանակն—
69. զ. ի ձեռն Մանեա—
72. ը. Այլ այսքան ստուծեանս զարդար
—
» ժը. լուեալ մասն 5—
75. է. վեհագոյն իմաստութեանն ցուցա-
նիւր—
76. է. յետ ժողովոյն —
» ժ. որովք ի նիկայն խոստովանէին, էր
որպէս և մեք—
77. ղ. զՄոնտանայ չարափառութեանն—
» ժգ. և մի աստուածութիւն յերեսին
էն—
78. զ. որպէս զի ոմանց ասել, —
» ժա. ոմանք—
79. ժա. ոմանք—

1. Առդեն սրբադրուած է. Մ. վ.
2. Մեր ձեռ. այսպէս ունի: Մ. վ.
3. Տպագրական սխալ է:

- » ժգ. արդ հանդերձել մերկանալ—
80. ժ. Եթէ որպէս զայս կարացին դործել
(պատմեցից)
82. ժ. ընդունիմ զնա որչա՞ յանդիման և
հանդերձ պատուով արձակեմ
84. ա. Մատուցանեն—
85. ը. Աստուածապաշտ բարերարութեանդ
—
88. 89ա. Սուտ լինիլ զնորոգէ՞ս Աթանասայ
ճառեալն
91. ժե. ձեռն մարդոց ուստի առաքեալք—
» ձեռն մարդոց —
92. ժը. իսկ նա իբրև լուաւ—
93. ե. ժողով Եպիսկոպոսացն հրամայեաց
—
94. զ. Դիմոնիւսի—
» թ. քանզի որ—
95. ժը. Ջայս նախախնամութիւնն—
98. ա. ըստ բնագրին
100. ղ. ընկերաւք ոմանք—
101. զ. Աղամանդայ—
» զ. զի այսու յափշտակելով թաղաւորն
և ի բարկութիւն արկանելով—
102. ե. Այլ ևս ի Տաթևոսի—
103. զ. որպէս յԱմովսէն—
» ը. Եւ յաւելէր Աստուծոս—
» ժե. և հակառակ նորա—
104. ա. ի Կոստանդինուպոլիս եկելոյ—
» զ. Մարկիւղոս ոչ խոստովանի —
» է. յերեսին զիրան անգեացեաց —

1. Տպագրական սխալ է. ձեռ. կայ. Մ. վ.

» Ը. բայց Մարկեդոս յետոյ ընդ Սեպե-
կիոյ — Սեպեկիոյ ժողովոյն
105. զ. (Սուրբ) եպիսկոպոսն
» և և խռովութիւնն ոչ սակաւ լինէր
ի նոսա:

ՄԵՐԻ ՍՈՒՐԵԱՏԻ Ս. ԷԶՄԻԱՆՆԻ

ԵՆ

ԵՐՈՒՍԱԿԷՄԻ Ս. ՅԱԿՈՎԲԵԱՆՑ ՎԱՆՔԻ ԶԵՆԱԳՐԵՐԸ:

Գերապատիւ Սահակ եպիսկոպոսի տպած Սոկ-
րատի և Եր. ձեռ. բաղդատութիւնը մեզ միջոց է
տալիս այժմ աւելի որոշ կարծիք յայտնել երկու
ձեռ. մասին. քան այն որ արդէն յայտնել ենք
մեր հրատարակութեան յառաջարկում (էջ ԻԴ):
Սրբազանը բաղդատել է Սոկրատի միայն Ա. գիրքը
և գտել է 111 տարբերութիւններ՝ բառերի, քերա-
կանական ձևերի, նախադասութիւնների, պակաս և
աւել մասերի. թէև նա գիտակցօրէն չէ նշանակել
«դերանուանց ելն. ... աւելորդ յերը, յօդերու
և նախդիրներու անհաճ կրկնութիւնք ... բայերու
աներևոյթներու և անցեալ ընդունելութեանց ան-
խտիր միմեանց տեղ գործածութիւնք». և կաւելա-
ցնենք մենք. մի շարք տպագրական սխալներ, որ
մենք արդէն նշանակել ենք ուղղելիների մէջ (էջ
829 ելն.) և որ դժբախտաբար Սրբազանի ուշա-
գրութիւնից վրիպել են. Կատարուած բաղդատու-
թիւնը առանձին հետաքրքրութիւն ունի և ամ-
բողջինը աւելի է ցանկալի կացուցանում. յու-
սանք որ Գեր. Հայրը ներդրութիւն յանձն կառնէ
մնացեալ վեց գրքերի բաղդատութիւնն էլ տալ,
որով մենք թէ Սոկրատի կրկին ձեռագրերի ըն-
թերցուածները կունենանք և թէ այդ առթիւ ես
միջոց կունենամ մի քանի աչքի ընկնող տպա-
գրական սխալներ ուղղելու՝ որ սպրտել են ճա-
նապարհորդութիւնների պատճառով քանիցս ընդ-
հատուած տպագրութեան մէջ:

Միայն առաջի գիրքը բաղդատելով, Սահակ
եպիսկոպոսը երկու կարևոր եղբայրացութիւն է ա-
նում ա. «Արկին ձեռագրերը միմեանցից բոլորո-
վին տարբեր օրինակներէ արտագրուած են» և .ք
«Երուսաղէմինը աւելի վստահելի և ընտիր օրի-
նակ է լեզուի օրինաց համաձայն ընթերցուածովք»:
Երկու եղբայրացութիւններն էլ որոշ չափով ուղիղ

են. բայց ոչ վերջնական, մանաւանդ առաջինը,
Սրբազանի տարբեր օրինակները նորից ամենայն
զոռւածութեամբ բաղդատեցինք մեր ձեռագրի տպա-
գրի և յոյն բնագրի հետ և հետեւեալ խմբերն ըս-
տացանք:

ա. Եր. ձեռ. անպայման ուղիղ է համեմա-
տած յոյն բնագրի հետ հետեւեալ դէպքերում:
11, ի հասանէր իրն. 12, ա նոցա. գ, որք. գ, միոյ.
ժե, Աքիւղասայ. 13, ա Աքիւղասայ. ի ունէին.
14, ա, ոգւով. 15, ժ, քրիստովնէից. ժե. 16, ժ.
թէև սխալ է «եպիսկոպոսիք», պէտք է լինէր
«է (ի) պիսկոպոսիք». 18, ժք, թէոգնիս. 20, ե.
թէև «համեմատութիւն» բառը այնքան էլ ուղիղ չէ
երևում. 24, ժգ, ձեռնագրութիւնս առնել. 25,
ժգ, ընդ Հրէից. ժե, որք ի սկզբանէ. իք, ժողովն
ի բաց ընկեաց քարոզութիւն, ոչ միայն. 26, ժգ,
սուրբ լի. 29, ե, զստուգութիւն. ժք, Այէսի. 32,
ա, իսկ պարկեշտութիւն կոչէր և զաւրինաւքն ա-
մուսնութեան մերձաւորութիւն. 35, ք, զարդն.
40, ք, լսողացդ լի. 42, ք, զմանգունսն. ե, ըն-
գալեալ լինէր. գ, ի համակարգութեանն. 46, գ,
զՔրիստոսին. ք, զտեղին. 47, ե, նախագրէ. 49,
ք, իսկ զըւեռսն որք ի ձեռին Քրիստոսի ի խաչին
ցցեցան. 50, ա, մատուցանէր ... շնորհեալ էր. 56,
գ, Հայոց լի. 57, ք, այս. 58, ե, տուեալ ընծայ
իւրեանց թագաւորին մատուցանէին. 59, դ, յաշ-
խարհն Հռովմայեցիս վաճառականս ... եթէ զոք
ուրեք. ե, առանձին առ ի քրիստովնէական աղաւթ
կատարել. ժե, ի Տիւոն 60, ք, ծանուցանէր. ժե,
քահանայութեան. 64, ե, զաստուածսն. 65, ե,
զամենայն զորս ընդ իւր և Վրացիս կոչէ զպա-
տահմանսն զառ ի բժշկութիւն մանգանն և կնոջն.
ժք, Հռովմէացոց. 68, ե, բարեբերութիւնք. 69,
գ, Մանիքեա. 72, ք, զարժան դադաստանն. 75, ե,
ի մատնութեանն. 76, ե, առ ընթեան. ժ, խոստո-
վան լինէր. 77, դ, չարափառութիւնն. ժգ, էու-
թիւնսն. 79, ժա, ոմանց. ժգ, մերձենալ. 82, ժ,
զնա դէմ յանդիման. 91, ժե, ոչ գիտեմ ... ա-
ռեալ. 92, ժգ, գիտաց. 94, ք, քան զոր. 98, ա,
անուանց ձևերը Եր. ձեռ. ուղիղ են. 100, դ, ո-
մամիք. 102, ե, Տրիբուրդա. 103, գ, ի Մովսիսէ.
104, ա, յայնժամ և որոց Սերէոսին ի Կոստանդ-
նուպալիս եկելոց. գ, ոչ ձեռնարկէ. ե, ընկեաց.
105, գ, սուրբ լի:

Աւրեմն 111-ից 64 անգամ բնագրի համա-
ձայն ուղիղ է աւելի քան կէսը:

Մեր ձեռագիրն է ուղիղ դարձեալ յուն. բը-
նագրի համեմատութեամբ. 20, ժե. յոյն բն. է՝ «Երե-
դարձակ հանեալ», թարգմանել է՝ «ընդարձակեալ

1. Թեև ես մտադիր եմ արդեւ ուղղելու այդ սխ-
խալները մօտիկ ապագայում:

1. Տես նախընթաց համեմատութիւնը եջ
2. Տես համեմատութիւնը ծանօտութիւնը:

Հանեալ» 21, զ Լեւրադիա Թաւա. 29, ժա. այլ յԱստուծոյ. ժր. նշանակեալ կրեցին. 30, ա. Պափնուծիսէ. զ վերաւորին աղնն. 33, բ. ի քաղաքացն Նիպրոսի. 36, ե. նոր Թէոգոսի. 37, ե. այժմ ածեալ. բ. ի մահուանէ. ժե. բերէ մեզ ներսն (տես Սոկր. էջ 929). 41, ե. յոյն բն. «ի վիճակ ընկալաւ զաթոն». 44, գ. միայն պէտք է կարգալ «յասպարիսի նորին քաղաքիս». 54, ժր. որպէս և Մովսէս յանապատին առնէր. 55, զ. զկոչեցեալն. 78, գ. 80, ժ. պատմեցից. 93, ե. հրամայեաց ... տան. 101, գ. Ադամանդայ. զ. յափշտակելով. 103, ժե. հակառակ նոցա կամելով.

Ուրեմն ընդամենը 21 անգամ, որոնցից միայն մի քանիսն են անպայման ընտիր ընթերցուածներ, մինչդեռ Եր. բոլորն էլ լաւ են և գերադասելի. գ. Կասկածելի և երկուսն էլ հնարաւոր են ըստ յոյն ընագրի հետեւեալ դէպքերում. 12, ժր. 24, բ. 42, բ. Այստեղ վերջի մեծ նախադասութիւնը չկայ ընագրում. 44, բ. 50, բ. այս նախադասութիւնն էլ չկայ բն. 53, գ. 58, գ. ընագիրն ունի՝ «սոցրակից ձանկարն». 67, ժգ. 68, գ. բ. 84, ա. 94, գ. 95, ժգ. 104, բ. Ուրեմն 14 անգամ.

դ. Տպագրական սխալներ են. չուղղուած՝ 18, ժգ. 66, բ. 72, ժգ. և արդէն ուղղուած՝ 36, գ. ժգ. 42, ժա. 64, զ. ժգ. 88, ժա. Ուրեմն 9 անգամ.

և. 2, գ. ժգ. ժե. գտնուում են այն հատուածի մէջ, որ առեւ եմ «Արշալոյս Արարատեան»՝ թերթից, իսկ սա էլ առեւ է Երուսաղէմի ձեռագրից. ուրեմն մի երես տարագրութեան մէջ նոյն Եր. ձեռ. երեք սխալ են մտել.

Պարզ է որ երկու ձեռագրերի միջի կապը որոշելու համար կարող են հինգ կէտից միայն առաջի երկուսն ի նկատի առնուիլ, և թէ մեր ձեռ. բ. կետում նշանակած տարբերութիւնները չլինէին, կարելի էր պնդել որ նա արտագրուած է Եր. ձեռագրից, հակառակը լինել չէ կարող. բայց դրա փոխարէն համարեա հաստատուած կարող ենք պնդել որ երկուսն էլ միեւնոյն կամ բոլորովին յար եւ նման մեղադրից են արագրուած. Երուս. ձեռ. աւելի լաւ, ընտիր գրչի ձեռքով, իսկ մերը անհամեմատ թույլ գրչից. Այս եղբակացութիւնը մենք անում ենք ի նկատի առնելով տարբերութիւնների յատկութիւնները. նոցա մեծ մասը կայանում է նրանում, որ Եր. աւելի մասեր ունի, կամ աւելի ուղիղն ասած այնքան բառեր չունի բաց թողած ինչքան մեր ձեռ. մի հանգամանք որ կը բացաղրուի մեր ձեռ. գրչի անուշադրութեամբ և տգիտութեամբ. համեմատել օրինակի համար 12, ժե. և 13, ա.։ Հաս. քիչ են տարբերութեան այնպիսի օրինակներ, որոնց միտքը տարբեր բառերով է ար-

տայայտուած, որով կարելի լինէր ասել թէ ձեռագրերից մէկը կամ միւսը ներկայացուցիչ է մի յայտնի՝ գիտակցօրէն փոփոխուած նախատիպի, ինչպէս օրինակի համար այդ տեսնում ենք Փոքր Սոկրատի ձեռագրերի մէջ (տ. յառ. 1 Ե). Յայտնի աչքի ընկնող օրինակները, երբ նոյն մտքի համար տարբեր բառեր են գործածուած, այն էլ ամէն անգամ միայն մի մի բառ՝ սոքա են. 24, ժգ. 35, բ. 37, բ. 41, ե. 42, ի. 44, բ. և 72, բ. որոնցից և ոչ մի օրինակը այնքան նշանաւոր չէ որ հնարաւոր կացուցանէր երկու խմբերի ընդունելութիւնը, և թէ միւս գրքերի բաղդատութիւնն էլ ունենանք գոյցէ երեւան դան աչքի ընկնող կէտեր, բայց առ այժմ դեռ չունինք այդ, և ձեռագրի մի քանի աւել կամ պակաս բառերը դեռ ապացոյց չեն՝ թէ նոքա նոյն օրինակից չեն. ի հարկէ մեր ենթադրութեան այն մասը թէ արդեւք «Եր. և Եջ. ձեռ. միմեանցից արտագրուած չեն» (յառ. ԻԴ.) արդէն անհիմն է դարձել.

Մի նշանաւոր թերութիւն կայ մեր ձեռ. մէջ, որ շատ կարող էր նպաստել ընդհանուր նախատիպը գտնելուն. նրա մէջ մի թերթ մաքուր է թողնուած՝ էջ 371—372-ի մէջ (տպ. 615—619), որովհետեւ նախատիպի մէջ ուղիղ այդքան պակասում էր և գրիչը այդ իմանալով ազատ թերթ է թողել յետոյ լրացնելու յոյսով և ընդմիջտ այդպէս էլ մնացել, իսկ մենք ստիպուած եղանք ընագրից թարգմանել, Լեւտաքքիր է իմանալ. արդեւք կայ նոյն թերութիւնը Եր. ձեռ. մէջ թէ ոչ, և թէ այդ այդպէս լինէր, կապացուցուէր երկու ձեռ. շատ մօտ կապը, թէ և առանց այդ էլ, ինչպէս տեսանք, միմեանցից շատ հեռու չեն.

Ուրեմն առ այժմ Սահակ Սրբազանի յայտնած կարծիքների մասին կարող ենք ասել. ուղիղ է որ Եր. ձեռ. աւելի ընտիր օրինակ է, բայց մեր ձեռագրից տարբեր նախատիպ չունի. Բացի այդ՝ նրա տուած համեմատութիւնից սովորում ենք մի նշանաւոր և հետաքրքիր բան, թէ թարգմանութեան շատ սխալները և թերութիւնները արտագրողներին է և ոչ թարգմանչինը.

Մեարդալ Վարդապետ.

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ

ԳՐԻԳՈՐ ԽԼԹԵՅՈՒ ՊԵՏՏԵԼԵՆ ՎԵՊԵԼՆՈՒԹԵՆ.

Արարատ ամսագրի ներկայ թուականին ապրիլ համարում մենք հրատարակեցինք Գրիգոր Խլաթեցու (+1425) անտիպ երկե-

րից մէկը՝ այն է մի չափական պատմական վիպասանութիւն Հանկթամուրի և նորա յաջորդների ժամանակից՝ «Յիշատակարան աղէտից» վերնագրով։ Այնուհետեւ պատիւ ունեցանք ստանալ Երուսաղէմի Ս. Յակովբեանց միարան Գերապատիւ Սահակ եպիսկոպոս Սապայեանից իրենց վանքում գտնուած զրչագրի նոյն վիպասանութեան ընդօրինակութիւնը, որ՝ չնայած պակասների ու վրիպակների, այնուամենայնիւ արժանի է ուշադրութեան իւր մի քանի հետաքրքրական ընթերցուածներով։

Նախ՝ մեր վիպասանութիւնը Երուսաղէմի զրչագրում այլ խորագիր է կրում— «Պատմութիւն Հանկթամուրին» փոխ. տպ. «Յիշատակարան աղէտից»։ Յետ այնորիկ՝ նրա մէջ պակասում են տպագրի հետեւալ տողերը— 21—22, 111—2, 125—6, 133—4, 141—2, 146—8, 154—5, 323—4, 395—400, 409—410 և վերջին 4 խորհրդաւոր տողերը— «Որ ետ ինձ կար տըկար անձին, — Եւ զէն ու զնուն հասոյց ի մին, — Բամեալ զգանձերս որ ի միջին, — Եւն առաջին և նուն յետին»։ — Այդ պակասների փոխարէն Երուսաղէմի զրչագիրը աւելի ունի տպագրից— 110 ըր տողից յետոյ՝ «Հեռաւորս ընթանային, — Թօտար վտարէին», 304 ըր տողից յետոյ՝ «Երեսուն և հինգ բիւր Շահաութին, — Զօրքն ամենայն ի միասին», և 364 ըր տողից յետոյ՝ «Ի տարեկից իւր փախստին, — Որ ի ձեռացն Զաղաթին»։ — Տարբեր ընթերցուածքները յիշելու է առաջիկայ կարեւորագոյնները. 8 ըր տողում՝ անձկական (տպ. անժամական), 10 սուրը Յարութեան (տպ. աւր Յ.), 23 Անթիւ ֆնաս որ գործեցան (որ հաստատում է մեր արած ենթադրութիւնը), 33 Ընդ այն, ընդ այս (տպ. Ընտ ընտ այս), 38 ձայն ուժգին (տպ. զուժին, որ աւելի պատշաճ է), 42 Հազար որդիք Աբրահամին (տպ. Աւտար ո. Ա.), 49 Զայլս սրոյ ճարակ տուին (տպ. աւելի պատշաճ՝ Զարս . . . զկոնայս), 51—52 Զոմանց գլուխըն կտրէին, Հանդերձ աչօքն քերթէին (տպ. դ. քերթէին, և հերաւքն խըլէին), 64 Տիգրիս (սխալ ընթերցուած՝ փոխ. տպ. Տըփիսի), 65 Զարքատ Բաղտատ (սխալ ընթ. փոխ. տպ. Զար-

քայն Բաղրատ), 68 Եւ Տիգրան (սխալ ընթ. փոխ. ի Մուղան), 71 ԶԱրարատեան զդեան (սխալ ընթ. փոխ. տպ. զՈրոտայն դդ.), տպ. 69—88 տողերը Երուսաղէմի զրչագիրը զետեղում է 242 ըր տողից յետոյ, 89 Եւ զԿապուտից ամուրն առին (հետաքրքրական մանրամասնութիւն է, որ չունի տպագրիւր), 116 Եւ ոչ սըլէին սըլէխտըրին (սըլէխ=զէնք, տպ. տըրիս հետեւակին), 119—122 տողերը Եր. զրչագիրը յետ ու առաջ է դնում՝ 121, 122, 119, 120.—123 որ պէտք բազմաց էին (տպ. որ պէտք անուանէին), 128 Մին պառաւոյ ակնածէին (տպ. մին պատառոյ ա.), Եր. զրչ. ունի տարբեր դասաւորութիւն առաջիկայ 6 տողերի՝ 149, 143, 144, 145, 140, 119.—168 Զթողում՝ ասիլ (տպ. թողում ա.), 235 և 297 Հանկթամուրին (տպ. Միրթամուրին), 259 Էր էմուլթին (այսինքն՝ ապահովութիւն՝ էմին թուրք բառից. ծանօթութիւն դեր. Սահակ եպիսկոպոսի), 282—287 տողը Եր. զրչ. տարբեր է դասաւորում՝ 282, 285, 286, 283, 284, 287.—288 Բարձին զգէն յԱրժէշ քերին (հետաքրքրական մանրամասնութիւն, որ չկայ տպագրում), 317 Խրտան (որ հաստատում է մեր արած ենթադրութիւնը), 402 ոչ հաղորդին (տպ. ոչ դրամ թողին), 417 Ըզլաթեցիս (տպ. յլաթացիս), 421 Որ զբէի ողբերգակիս (տպ. ո. զ. զբան ողբիս)։

Մեր վիպասանութիւնից անմիջապէս յետոյ Երուսաղէմի զրչագիրը ունի և մի այլ չափաբերական համառօտ զրուածք՝ 60 տողից բաղկացած, նոյնպէս պատմական բովանդակութեամբ՝ հեղինակութիւն ոմն Դրիգորի — «Բանիս երգող Դրիգոր ասին»։ Բայց չնայած Դրիգոր անուան՝ դա Դր. յլաթեցու գործը չէ. զրուածքի սկզբում յիշուած են Շահ-Թահմազ Ա. և իւր հայր՝ Շահ-Իսմայիլ Ա. որոնք թագաւորեցին Պարսկաստան 1500—1575 թուերին, այսինքն Դր. յլաթեցուց աւելի քան մի դար յետոյ։

*
**

Թոյլ ենք տալիս մեզ ներկայ նկատողութեանը կցել և մի երկու տող նորերս «Ազգադրական Հանդիսի» Բ. զրբում լոյս տեսած

Գր. Խլաթեցու մի այլ չափաբերական զրուածքի առթիւ, որի մասին լոկ ենթադրութիւն էինք արել հարեանցի մեր ծանօթութիւններից մէկում («Արարատ», 1897, ապրիլ, էջ 174): Ազգագրական նիւթերի անխոնջ հաւաքող Կ. Ն. Լալայեան՝ նկարագրելով Զաւաթք գաւառում գտնուած հայ զրչագրերը, յիշում է ի միջի այլոց և Դելիսկայ գիւղի ԺԴ. դարու մի Աւետարան, որի վերջում ընդօրինակողի կողմից զրուած է ընդարձակ Յիշատակարան և մի ոտանաւոր «Ողբ ի զրծողէս բան» (Ազգ. Հ. էջ 281—284): Թէ՛ յիշատակարանը և թէ՛ ողբը զրուած են հայոց ՊԽԲ—1393 թուականին ձեռամբ «Երեւանի պիտակ անուն վարդապետ» Գրիգորի, որ մեր կարծիքով Գր. Խլաթեցին պէտք է լինի:—Ինչպէս երևում է յիշատակարանից, Աւետարանի ընդօրինակութիւնը սկսուած է քաջբերունեաց Արձէշ քաղաքի մօտերքը գտնուած Սուխարայ վանքում Արծկէ քաղաքի մերձակայ Յիւլիայ անապատում՝ այսինքն այն վանքերում, ուր արդարեւ գեղերած է Գր. Խլաթեցին իւր վանահայրութիւնից առաջ՝ յատկապէս 1385—1400 թուերին: (Տես մեր Նախարանը՝ «Արարատ», Անդ, էջ 174.)—Բուն Ողբը կամ Տաղը — «Նկայք ողբասցուք, եղբարք, զհարութիւն ազգին Նետողայ ...» բաղկացած է 58 տողից և նուիրուած է Ախթամարի Զաքարիա կաթողիկոսի եղբրերդականնահատակութեան «պիղծ ամիրայի» ձեռքից, որ միւս անգամ նկարագրել է նոյն Խլաթեցին արձակ ոճով իւր Յայտաւաւութի մէջ (26 ին յունիսի):—Ողբի տողերի սկզբնատառերը կազմում են «Նրգս այս Գրիգորի է վասն Զաքարիա կաթողիկոսին Ախթամարայ»:—Նկատելու է նոյնպէս, որ Աւետարանի յիշատակարանի սկզբումն էլ գնում է Խլաթեցին իւր պատմական վիպասանութեան վերջում յիշուած նման մի փոխաբերութիւն՝ հիմնուած այլուրեւի վերայ, որի իմաստը հաւասարապէս մուծ է մեզ համար:—

«Ինքն զիտէ Տէրն կայուն

«Որ ի յայրէն մինչև ի նուն

«Ոչ է կարած զրիչս ի բուն»:

Գր. ԽԽԽԽԽԽԽ.

1 Սեպ. 1897 թ.
Մոսկուա.

ՀԱՄԱՌՕՏՈՒԹԻՒՆ

ԲԻԻԶԱՆԴԱԿԱՆ ԿԱՅՄՐՆԵՐԻ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ.

ԱՅԽԱՏՈՒԹԻՒՆ Հ. ԳԵԼՏԵՐԻ.

(Շարունակութիւն) *

527 թ. օգոստոսի 1-ն մեռաւ Յուստինը և Յուստինիանը (527—565) բազէս միապետ դարձաւ: Յուստինիանի կառավարութիւնը բիւզանդական պատմութեան մէջ կազմում է կարեւոր յեղաշրջան. Արեւելահռոմի պետը նորից փորձում է զրաւել արեւմտեան աշխարհութիւնը, որ խլել էին Գերմանացիները, և վերականգնել նախկին տիեզերական միապետութիւնը: Աննկուն հետեւողութիւնը, որով նա իւր կառավարութեան ամբողջ ժամանակամիջոցում առաջ տարաւ իւր աշխարհակալական ծրագիրը, վերջ ի վերջոյ յաջողութեամբ պսակուեց և նրա անունը մեծացրեց յետագայ սերունդների առաջ: Սակայն տիրապետութեան այդ յանգուղին քաղաքականութիւնը վեր էր տէրութեան զինուորական և արեւմտեական ոյժերից և դա էր իսկապէս հիմքը, որ յետագայ դարերում քայքայումը անխուսափելի դարձաւ: Արեւելահռոմի այս տօնուած կայսեր թէ՛ արտաքին և թէ՛ եկեղեցական քաղաքականութիւնը հաւասարապէս փնասակար էր և կործանիչ տէրութեան համար:

Պատերազմները, որ մղում էին զլիսաւորապէս օտար երկրներից վարձուած զինուորներով, կայսրից պահանջում էին ահաբին միջոցներ: Անաստասի հարուստ գանձարանը դատարկուել էր մասամբ Յուստինի ժամանակի, որ ոչ մի կերպ անտեսաբար չէր կառավարում և մանաւանդ նրա եղբորորդու շապլելովը, որ ուզում էր ժողովրդեան համակրանքն իրան զրաւած ունենալ: Մեծածախս կառավարութեան միշտ աճող կարիքներին ստիպուած էր բաւարարութիւն տալ ելեմտից ղեկավար՝

* Տես Արարատ 1897 թ. եր. 351.

Թիկնապահներին զօրապետ (praefectus praetorio) Յովհաննէս Կապուպոլկացին որ կոպիտ և բռնակալ մի անձն էր, իւր միջոցներն մէջ ընտրութիւն չէր անուամբ բայց իւր անընկճելի եռանդով՝ անտեսական գործերում մի արտակարգ հանձար էր։ Այն մութ պատկերը որով ժամանակադիրները ներկայացնում են նրա ազահութիւնն ու կաշառակերութիւնը, ապահովակէս մեծաւ մասամբ հաստատ է. բայց չպէտք է մոռանալ, որ արեւելցին սովոր է կառավարութեան վերայ նայել իրրեւ իւր երգուեալ թշնամու վերայ, որը ծծում է իւր հպատակների անտեսական միջոցները, իսկ նրա ելեմտից մինիստրին համարում է ամենազգուշի գործիք այն իշխանութեան, որը կողոպտում է մասնաւոր մարդկանց փողի քսակները։ Յուստինիանը լուս հասկացաւ իւր մինիստրի կարեւորութիւնը և նրան պաշտօնի մէջ պահեց իւր կառավարութեան ամբողջ առաջին կիսում։

Ներքուստ կառավարութիւնը մեծ եռանդով գործեց ամենից առաջ ձիարշառի խմբակցութիւնների դէմ, որոնք չափազանց ուժեղացել էին։ Անարգար կրքինէր, եթէ կրկեսի կուսակցութիւնները համարէինք լոկ սուլթանական քմահաճոյքով կառավարուած մայրաքաղաքի անզուսպ ամբոխի խմբակցութիւններ կամ նէպոլիտական խուժանի (Maffia) նման ազատ որմնադիրների ամբոխում։ Խըմբերը կոչուում էին «դեմոյի» — «ժողովրդականք» և ունէին իրենց կանոնաւոր ընտրած առաջնորդներին։ Նախահեղինակական քաղաքացիութեան զիտակցութիւնը նրա մէջ իւր վերջին ապաստարանը, իւր մարմնացումն էր գտել։ Ամենից շատ կարելի է նոցա համեմատել նախկին Պաղոմէամների ժամանակ մակեդոնական «ekklesia Alexandrias — Աղէքսանդրիայի ժողովներին»։ Կրկեսի այդ խմբերը շնորհիւ մայրաքաղաքի արտակարգ նշանակութեանը, այնպիսի ազդեցութիւն էին ձեռք ձգել, որ կառավարութիւնը ստիպուած էր նոցա հետ հաշուի մտել, արքունիքը և պաշտօնեաները պարտաւոր էին որոշ գոյնի պատկանել։ Մինչդեռ Անաստասի ժամանակ իշխել էին կանաչները, Յուստինիանի ժամանակ դէկն անցաւ կապոյտների ձեռքը։ Կառավարութիւնը

նր 532 թ. սկսում փորձեց անկողմնակալ կերպով խառնուել նոցա գործերին, պատժելով երկու խմբերից չարագործներին, որպէսզի այդպիսով կարողանայ վերջապէս աղատուել կուսակցութիւնների խնամախալութիւնից։ Սակայն դրա պատճառաւ ծագեց Նիկայի կոչուած ապստամբութիւնը։ Քաղաքում սոսկալի հրդեհահրէս պատահեց և աւելի մեծացրեց յեղափոխականների կատաղութիւնը։ Ի դուր անցան կայսեր զիջողութիւնները՝ պաշտօնից հեռացնել ամենաատելի պաշտօնեաներին, թէև ինքն էլ անձամբ, ինչպէս երբեմն Անաստասը կրկեսի մէջ խոնարհութիւն ցոյց տուեց։ Երևան եկան ղեկավարների նպատակները. յունարի 19-ին Հիւպատիոսը՝ Անաստասի եղբորորդին, հակաթոռ կայսր հրատարակուեց։ Դրութիւնը չափազանց վտանգաւոր էր։ Կայսրը և նրա ղեւանը, նոյն իսկ Բելիզար հռչակաւոր զօրապետը, որոշել էին փախչել։ Այդ րոպէում Թէոփորան իւր վճռողականութեամբ ազատեց թագաւորութիւնը։ Նորընտիր կայսրը վճռողական րոպէում չունեցաւ անհրաժեշտ եռանդը։ Կապոյտներին զրամի միջոցաւ և խոստումներով նորից դրաւեցին, մինչդեռ Բելիզարն և Մուսիկոսը ապստամբութիւնը խեղդեցին արեան մէջ։ Պաշտօնավոր ծառայողները նորից բռնեցին իրենց տեղերը, Նիկայի ապստամբութեան յաղթական ճնշումը մի անսակ սահմանաքար է կազմում արեւելահռովմէական զարգացման համար։ Ժողովուրդը և սենատը զաղարում են զերախտար լինելուց քաղաքականութեան մէջ։ Բացարձակ միապետութիւնն առանց սահմանափակման, իշխող է գտնուում։

Այժմ վերջապէս կարող էր Յուստինիանը հետամուտ լինել իւր վաղուց փայփայած աշխարհակալական ծրագրերին։ Բնորոշ է, որ արդէն հետեւեալ տարին Վանդալների տէրութեան հետ հաշիւները վերջացրին։ 532 թ. սեպտեմբերին Պարսիկների հետ յաւիտենական խաղաղութեան պաշտ կապուեց, որով կարելի եղաւ արեւմտքի դէմ յարձակողական պատերազմ սկսել։ Դերմանական ծովահէնների աֆրիկական տէրութիւնը վաղուց ընկել էր իւր բարձրութիւնից։ Տիրապետող սակաւ տիւր վանդալները կասկածանքով էին

նայում իրենց հպատակների բազմութեան վերայ, որ թէ ծագումով և թէ կրօնով իրենցից տարբերուում էին: Ազատասէր Մաւրիտանցիների դէմ պատերազմը անյաջող էր: Հիլլիրիքսը (523—530) այն կարծիքն էր ունեցել, թէ տէրութիւնը կարելի է փրկել միայնով Բիւզանդիոնի հետ և ոյժ տալով կաթոլիկ հպատակներին: Դիյլամիրը (530—533) ընդհանրապէս զերապաւեց «աղղային» քաղաքականութիւնը: Յուստինիանի քաղաքական միջամտութիւնը յօղուա դահազուրկ թագաւորին, մնաց առանց հետեանքի, ինչպէս որ յուսացել էր արևելահռոմէական զինանք: Սակայն կայսերական խորհրդատուները արդարացի կերպով զինուորական և տընտեսական պատճառներով ամենաճանր կասկածներ էին յայննում: Կայսրը սկսել էր տատանուել, մանաւանդ երբ լսեց ելեւմտից մինիստր Յովհաննէսի ծանրակշիռ կարծիքը, բայց արևելցի մի եպիսկոպոսի «աստուածառաք» երազը նրան թելադրում է հաստատուն մնալ իւր սկիւնական որոշման մէջ: Անկասկած որոշման օգնել են Տրիպոլի և Սարդինիայի ապստամբութիւնները, որոնք բարեկամարար յակուած էին դէպի Հռովմայեցիները: 533 թ. Կոստանդնուպոլսի նաւահանգիստից արշաւեց նաւատորմը, որ ունէր 10,000 հետեակ և 5000 ձիաւոր զինուորներ, Բելիզարի անսահման հրամանատարութեան տակ: Աֆրիկա անցնել շատ զիւրացրեց Օստգոթներին կառավարութիւնը, որը անհեռատեսութեամբ օգնեց նոցա: Սիկիլիայի պաշտօնականները պառուէր էին ստացել Հռովմէական նաւատորմիցին ամեն տեսակ նպաստ հասցնել: Բախտը նպաստեց Բելիզարին սպասածից աւելի: 533 թ. սեպտեմբերին նա իջաւ Աֆրիկա և գրաւեց բնիկների յամակրանքը: մինչդեռ Վանդալները անսպասելի կերպով յարձակման էին ենթարկուած, միայն այն ժամանակ մտածեցին պաշտպանուելու, երբ թշնամին իրենց հողի վրայ էր: Տասներորդ մղոնաչափի մօտ Դիյլամիրը անհամեմատ մեծ զօրքով յարձակուեց թշնամու վերայ: Բելիզարի յաղթութիւնը որոշեց նաև մայրաքաղաքի փնտրել, որը ողջունեց յաղթողին ուրախ աղաղակներով: Յաղթուած թագաւորը փախաւ Բուլլա

Ռեզիա: Նա իւր եղբօր՝ Յալոնի զօրքով ուժեղացած, որը նորից ընկճել էր ապստամբ Սարդինիան, նորից դուրս եկաւ Բելիզարի դէմ: 533 թ. դեկտեմբերին Տրիկամարոնի մօտ Վանդալները յաղթուեցին երկրորդ անգամ: Թագաւորը փախաւ Նումիդեան լեռները: Նա շուտով անձնատուր եղաւ և զարդարեց յաղթողի իրաւացի արժանացած յաղթական գնացքը մայրաքաղաքում: Վանդալների թագաւորութեան մաւրիտանական և կղզիների տիրապետութիւնները անձնատուր եղան առանց ընդգրկումիւնան: Չորսամսեայ արշաւանքով Հռովմայեցիները նորից ձեռք էին բերել Աֆրիկան: Բելիզարը զիւսաւոր հրամանատարութիւնը յանձնել էր Դոմեստիկոս Սուրման քաջ զօրապետին, սա արշաւեց աւրասեան լեռնային երկրի խորքերը, որ բաժանուել էր Վանդալների անկանոն իշխանութեան ժամանակ: Ամրոցներով ապահովացրին Հռովմայեցիների նոր գրաւած երկրները: Թիւե հետեակաւ տարիներում Հռովմայեցիները բաւական յաճախ անգամ ստիպուած էին կըռիւններ մղել թէ Մաւրերի և թէ նոյն իսկ իրենց ապստամբ զօրաբնտերի փառասէր առաջնորդների դէմ, ընդհանրապէս հռովմէական իշխանութիւնը հաստատուեց Աֆրիկայում: Կարթագէն այն թեմի զիւսաւոր քաղաքը դարձաւ, որը համարեա դարուկէս ենթակայ էր արևելեան տէրութեանը:

Համարեա Վանդալների տէրութեան կործանումից անմիջապէս յետոյ, սկսուում է իտալիայի Օստգոթների դէմ պատերազմը: Նա տեւեց մօտ 20 տարի և դրա պատճառը Յուստինիանի կառավարութեան եղանակի մէջ պիտի որոնել: Պատերազմը սկսուեց շատ թերի միջոցներով և մեծաւ մասամբ այդպէս էլ շարունակուեց: Ինչքան դրաւ իջ և յանդուգն էր աշխարհակալական քաղաքականութիւնը, այնքան ողորմելի և խեղճ էր զինուորական ոյժը: Թիւե իրաւ է այդ զգացումը աւելի ոյժ ստացաւ վերջին Ամալների միանդամայն անմիտ քաղաքականութեամբ, որով նոքա ժողովրդի մէջ ծագեցրել էին չափազանց հակառակութիւն և տէրութիւնն էլ թուլացրել: Ամարսսփիտան Թիոդորիս Մեծի աղջկը, և նմանապէս Թիոդահատը, որ յետոյ առաջնի

կառավարչակից և սպանողը դարձաւ, երկուսն էլ իրենց հռովմէական կրթութեամբ և ուսումնականութեամբ օտարացել էին իրենց ցեղից: Ամալասովիտան հռովմայեցիներին նըպաստում էր և պաշտպանում: տէրութեան կառավարութեան զեկը յանձնուած էր հռովմայեցի մարդկանց: Երկու կառավարիչներն էլ ինքնակործան դաւաճան յարաբերութեան մէջ էին մտել Արեւելահռովմի հետ: Բայց երբ սպանեցին թագուհուն, որ դաշն էր կապել Յուստինիանի հետ, կայսրը ցանկալի պատճառ ունեցաւ պատերազմ յայտարարելու: Բելիզարը 535 թ. Սիկիլիայում ափիջաւ 7500 մարդկանցով. համարեա ամբողջ կղզին ընկաւ նրա ձեռքը. մինչդեռ Մուսուրը յարձակուեց Դաղմատիայի վերայ: Ողորմելի Ամալը (Թէոդահատը) արդէն որոշել էր իւր զահը Յուստինիանին տալու, երբ Օսագոթները զէնքի յաղթութիւնը Դաղմատիայում փոխեց նրա մտադրութիւնը, և ազգային պատերազմասէր կուսակցութեան ձեռքը ձգեց կառավարութիւնը: Բելիզարը անյայտաղ մտաւ Ստորին իտալիա, որի բնակիչները բացառապէս հռովմայեցիներ էին: Միայն Նէպոլը կարճ ժամանակով ընդգրկմացաւ: Մինչ այդ թագաւորը անգործ սպասում էր մայրաքաղաքում: Այդ ժամանակ ժողովրդի կատաղութիւնը փոխուեց բացարձակ ապստամբութեան: Ամալներին հրատարակեցին գահազուրկ. Թէոդահատը փախչելիս սպանուեց, և Վիտիգէսին, որ թագաւորական ծագումից չէր, վահանների վերայ բարձրացրին (թագաւոր կարգեցին): Սակայն դործը հսկայական էր. ազատել հիւքից խախտուած տէրութիւնը, այդ թէև քաջ, բայց սահմանափակ և ընդհանուր կացութիւնը ըմբռնելու անկարող մարդու ոյժերից միանգամայն վեր էր: Փոխանակ հռովմը պահպանելու, նա շտապեց Ռավեննա, այնտեղ պստկուեց Ամալասովիտայի դուստր՝ Մատասովիտայի հետ, որպէսզի օրինական դարձնէ իւր թագաւորութիւնը: Միևնոյն ժամանակ կարծում էր, որ հիւսիսում հեշտ կլինի հետեւել Փրանկներին ընթացքին, որոնց երկու կողմն էլ աշխատում էին զրաւել: Այն ժամանակ Բելիզարը 636 թ. Դեկտեմբերի 9-ին հոգեւորականութեան, սենատի և ժողովրդի

հրաւիրելով զրաւեց հռովմը, որ շատ թոյլ էր պաշտպանուած: Ռոմանական բնակիչների համակրանքը նրան զիւրութիւն տուաւ հեշտութեամբ վերցնել Միջին—իտալիայի կարեւոր կէտերը: Վիտիգէսը ամենայն ոյժով աշխատեց ուղղել իւր սխալը: Մա զոթական բոլոր զօրութիւնով արշաւեց հռովմի վերայ, և սկսեց այն հռչակաւոր պաշարումը, որ աւելի մի ամբողջ տարի և չնայած որ կայսերական կառավարութիւնը կարողանում էր շատ քիչ օգնութիւն հասցնել, բայց Բելիզարի հանձարեղ ղեկավարութեամբ առաջնորդուած, պաշտպանութիւնը վերջացաւ Դոթերի կատարեալ անյաջողութիւնով: Երբ Բելիզարին ստորադրեալ Յովհաննէս զօրապետը զրաւեց Արիմինում կարեւոր քաղաքը. միւս կողմից էլ նրա իսաւրացիները ստիպեցին Վիտիգէսին 538 թ. մարտին յետ նահանջել: Միաժամանակ Բիւզանդիոնից նոր օգնութիւն հասաւ: Մարսէս ներքինին երեւաց Պիցենումում 7000 ընտրեալ զօրքով: Սակայն նրա ունեցած հրահանգութիւնը, որ կայսերական զիւանից զիտամբ անորոշ էր խմբադրուած, նրան տալիս էր համարեա թէ Բելիզարից անկախ դիրք: Թէ ինչքան էր ընկել Դոթերի վարկը, այդ երեւում է նրանից, որ Մայլանդն էլ է փորձում Բելիզարի կողմն անցնել: Մուսուրը չի գուրիայից այնտեղ անցաւ և զրաւեց այդ նշանաւոր քաղաքը և հարեան տեղերը: Բայց այդ ժամանակ վերջապէս Դոթերի թագաւորը Փրանկների թագաւորի հետ դաշն կապեց, նոցա տալով Պրովանսը: Դոթերը և Թէոդիքերից ուղարկուած Բուրգոնդիոնները տիրեցին Մայլանդին: Շատ չանցած Աւստրալեան թագաւորը ինքը երեւաց Վերին իտալիայում սարսափի մէջ ձգելով ոչ պակաս Դոթերին քան Յոյներին: Երբ Փրանկները յետ քաշուեցին, Բելիզարը տիրեց Փեզուլէ և Ալքսիմում և 539 թ. պաշարեց Դոթերի Ռավեննա մայրաքաղաքը: Մա ինչքան քաջ զօրավար էր, նոյքան էլ հմուտ քաղաքագէտ էր, և հասկացաւ ի դերեւ հանել իտալիայի բաժանման ծրագիրը, որ առաջարկել էին Փրանկները Դոթերին: Այդ ժամանակ էր որ կայսերական զիւանի միջամտութեամբ կարծես թէ առանց հետեւանքի էին մնալու նրա ձեռք բերած յա-

Ջողովութիւնները: Խոսքովը, որին անհանգիստ էին անում Հռովմի յաղթութիւնները, պատարաստուել էր յարձակուելու Ասորիքի վրայ: Ուստի Յուստինիանի օգուտն էր ինչպէս էլ լինի վերջացնել արեւմուտքի պատերազմը: Սա Գոթերի թագաւորին առաջարկեց Պօ դեաի միւս ափի երկիրները, մինչդեռ մնացած թերակղզին մնալու էր Հռովմայեցւոյ ձեռքին: Բելիզարի ըմբոստ փառասիրութիւնը ի վնաս տէրութեան՝ ոչնչացրեց այդ շատ խելացի ծրագրի իրագործումը: Սա ձեռի համար ընդունեց Գոթերի թագաւորի առաջարկութիւնը, որի համաձայն ինքն էր ընդունելու իտալիայի թագաւորի աստիճանը: Ռափեննան անձնատուր եղաւ, և թագաւորը գերի ընկաւ: Վերին իտալիայի գոթական հրամանատարները, համարեա առանց բացառութեան, յայտնեցին իրենց հնազանդութիւնը և հպատակութիւնը: Թըւում էր որ ամբողջ իտալիան նորից վաստակուած էր Հռովմայեցւոյ պետութեան համար: Այն ժամանակ Բելիզարին կանչեցին որ ստանձնի Պարսից դէմ պատերազմի հրամանատարութիւնը: Սա առանց վարանելու կատարեց այդ հրամանը, և Կոստանդնուպոլիս տարաւ Գոթերի թագաւորին ու թագաւորական պալատի դանձերը:

Հռովմի յաղթանակը վաղաժամ էր: Անհեռատեսութեամբ՝ հրամանատարութեան զանազան զօրապետների մէջ բաժանելը և նոր կառավարութեան տնտեսական ճնշումը այնպիսի սխալներ էին, որոնցից օգտուեց ազգասէրների կուսակցութիւնը: Սոքա ապստամբեցին: Նրկու կարճ միջանկեալ կառավարութիւններից յետոյ, Բագուելային կամ Տոտիլային 541 բարձրացրին թագաւորական վահանի վրայ: Մի տարուայ մէջ տեղի ունեցաւ կատարեալ փոփոխութիւն: Հռովմայեցիները մի քանի պատերազմներում յաղթուեցին: Առանց ժամանակ կորցնելու գլխաւոր տեղերի պաշարմամբ, Գոթերի թագաւորը յաղթական ընթացքով անցաւ Միջին—իտալիա: 542 թ. հարաւն էլ էր նրան հպատակում: 543 թ. ընկաւ Նէպոլը: Ի զուր Բելիզարին նորից իտալիա հրաւիրեցին: Սա պաշտօնով ուրիշից կախուած, շատ քիչ զօրքով և առանց փողի չկարողացաւ արգելք լինել, որ Տոտի-

լան 546 թ. Հռովմին էլ չտիրէր: Քաղաքը զրկուեց իւր բնակիչներից, հրդեհի մասնուեց, պարիսպների մի մասը կործանեցին, և միայն Բելիզարի միջամտութիւնը քաղաքադիտական եղանակաւ՝ արգելք եղաւ նրա վերջնական աւերման: Բայց երբ թագաւորը դէպի Լուկանիա քաշուեց, Բելիզարը մնաւ Հռովմ: Բնակիչները նորից վերադարձան և արագութեամբ պարիսպները նորոգեցին: Տոտիլայի փորձը՝ յետ զրաւել քաղաքը, անյաջող անցաւ: Սակայն այդպէս էլ Բելիզարի կացութիւնը շատ դժուար էր: Կայսերական զիւանդ նրան օգնութիւն չէր հասցնում: Կարիք էլ չկայ կարծելու՝ թէ Յուստինիանը այդպէս վարուում էր չար դիտաւորութեամբ: Հիւսիսային ժողովուրդների յարձակումը Բալկան թերակղզու վրայ և տէրութեան գանձարանի կատարեալ դատարկութիւնը, բաւականաչափ պարզում են կառավարութեան այդ վարմունքը: Բելիզարը վերադարձաւ Կոստանդնուպոլիս: Հրովմը նորից ընկաւ Գոթերի ձեռքը: Տոտիլան համարեա բացարձակ տէր էր իտալիայի: Նրա նաւատորմիղը տիրեց և աւարի առաւ Սիկիլիան, յարձակման էր ենթարկում Սարդինեան և Էպիրոտեան ափերը:

550 թուականը նշանաւոր է Յուստինիանի իտալական քաղաքականութեան յեղաշրջմամբ: Գերմանոսը՝ Կայսեր եղբօրորդին, Օստ-Գոթերի Մատասվինտա իշխանուհու ամուսինը, իբրեւ ընդհանուր զօրապետ (generalissimus) պէտք է յանձն առնէր իտալիայի զօրաց հրամանատարութիւնը: Մտադրուած էր գերմանական և հռովմէական ազգակցական կապերով, հաշտեցնել գերմանական և հռովմէական ազգային տարրերի միմեանց հակասող շահերը: Սակայն Գերմանոսը անսկզունկալ մեռաւ Սերդիկայում՝ պատերազմի պարտաստութիւնների ժամանակ, որը ձգձընուել էր, որովհետեւ Սլաւոնները և Հոները հեղեղել էին Ուլիւրիկումը:

Վերջապէս Յուստինիանը արտայայտեց իւր եռանդը պատերազմական գործում:

Նարսէսի անճի մէջ դտաւ իւր ցանկացած առաջնորդին, որի զինուորական բարձր հանձարի առաջ բոլորը խոնարհուում էին կամովին, սա իւր ձեռին ունենալով հարուստ

դրամական միջոցներ, կարողացաւ հէնց առաջին անգամ հանգիւս դալուց տպաւորութիւն թողնել իւր զօրքովը որի մեծագոյն մասը բարբարոսներից տուած օժանդակ զնդերն էին: Երանց մէջ առաջին տեղը բռնում էին Լանդօբարդների թագաւորի վարձկանները, որ նա ուղարկել էր համաձայն իւր կռած դաշինքի: Զնայած որ Փրանկներն ու Դոթերը փորձեցին Նարսէսի ճանապարհը կտրել, նա ցամաքով հասաւ Ռափեննա: Միջին իտալիայի Ապենիններում՝ Տագինայի մօտ (552 թ. ամառուայ մէջ) տեղի ունեցաւ վճռողական ճակատը, որը կտրելի է այդ ազնիւ ցեղի ազգային հարուածը համարել և որը իսկապէս վերջ տուաւ Դոթերի իշխանութեանը իտալիայում: Յուսահատական պատերազմը Տեյայի առաջնորդութեամբ 553 թ. վերջացաւ Կամպանիայի Սարնոսի մօտի պարտութիւնով: Աւելի վտանգաւոր դարձաւ Հռովմայեցիների համար Փրանկների արդէն շատ ուշացած միջամտութիւնը: Սոցա երկար չեղօքութիւնը փայլուն ապացոյց է, թէ Մերովինգեան հարստութիւնը քաղաքականապէս դեռ ինչքան ահաս էր: Այժմ էլ Փրանկները իրենց դործը շատ վատ տարան: Ալեմանա—Ֆրանկական ժողովրդական յարձակումը Լեւթարիս և Բուտիլինոս հերցոգների առաջնորդութեամբ, մասամբ ժանտախտի զոհ գնաց, մասամբ Նարսէսի թրին Կապուայի մօտ: Երբ, զլիսաւորապէս Դոթերի մնացորդների օգնութեամբ, ոչընչացրին նաև այդ ստոր խառնիճաղանջ ամբոխին, ամբողջ իտալիան վերջնականապէս վերստին ընկաւ Հռովմայեցւոյ իշխանութեան տակ և տէրութեան հետ նոր միացած թերակղզին կարգաւորելու կարևոր պաշտօնը յանձնուեց Նարսէս պատրիկիոսին:

Ժամանակով՝ Օսագոթների իշխանութեան կործանելուց յետոյ, անմիջապէս հետևում է Պրիինեան թերակղզու գործերի մէջ միջամտութիւնը: Որպէս զի Ազիլա գահաժառանգին Վեստգոթների Աթանազիլոթաւորի ղէմ պաշտպանած լինեն, 554 թ. Սպանիա ուղարկեցին Լիբերիոս պատրիկիոսին: Կորդուբան ընտրեցին յունական սպանիական նահանգի միջնավայր, բայց նոցա անհաստատ տիրապետութեան էական մասերը կազմում

էին, թէև Դանը և ուրիշ պատմագիրներ աւելի մեծ են ընդունում, մի քանի կարևոր ծովային ամրոցներ, ինչպիսիք են Կարթագօ Սպարտարիս, Մալակա և Ասիդոնիս: Այդ յարձակողական պատերազմները, որ միանգամայն բարձր էին Արևելահռոմի ոյժերից, արդէլք դարձան պաշտպանելու պետութեան հիւսիսային սահմանները, որ անհամատ կարևոր էր: Մենք լսում ենք, որ Հոները, Սլաւոները և Անտերը անդադար յարձակում էին Դանուբի հարաւային նահանգների վրայ: Իլլիրիկումը և Թրակիան նոցա աւերումների մշտական տեղերն էին: Աւելի սարսափելի էր 540 թ. արշաւանքը, որը տարածուեց մինչև Յունաստան և ընդգիմնութիւն գտաւ միայն Իսթմոսի ամրութիւնների առաջ: 559 թ. Հոները (Բուլգարները) և Սլաւոները սպառնում էին նոյն իսկ մայրաքաղաքին. դառամեալ Բելիզարը նրանց յետ մղեց: Կառավարութեան ամրութիւնները՝ պաշտպանուած չլինելով բաւականաչափ զօրքերով, մնացին միանգամայն անօգուտ. դրամ վճարելը և ընծաները՝ փոխանակ յետ կանգնեցնելու անյադ բարբարոսներին, շարունակ գոգոռում էին նոցա անցնել Դանուբը:

Արևմտեան պատերազմների պատճառաւ տրամագրելի զօրքերի պակասութիւնը դգալի եղաւ նաև դէպի Պարսկաստանը ունեցած թոյլ քաղաքականութեան մէջ: Յուստինի մահուանից անմիջապէս առաջ, Տեր Կաւատը պատերազմ էր սկսել չնչին պատճառներով որի ժամանակ Բելիզարը առաջին անգամ իբրև զօրավար դեր կատարեց: Դրա մէջ ուշադրութեան արժանի է Արաբների կարևոր դիրքը և հանդէս գալը. որոնք մինչև այդ կառավարւում էին երկու մեծ տէրութիւնների սահմաններում իբրև փոքրիկ աւատական իշխանութիւններ և այն չափով ու այնքան ժամանակ էին հնազանդւում, ինչ չափով իրանց էր հաճելի: Մուսուլմանները Խիրայի աւատական իշխանը, կռւում էր Պարսից բանակում: Յուստինիանը 531ին Սարակինոսների բոլոր զաւառակները, որ հպատակում էին Հռովմին, ստորագրեց Խարիթին, Դարալայի որդուն, և նրան թագաւորական տիտղոս

տուաւ: Նրա պարտքն էր ամենից առաջ
դէմ դնել Պարսից մասի իւր հայրենակից-
ներին: Սոյն տարին պատերազմի դաշտ դուրս
եկաւ ինքը՝ Պարսից թագաւորը և Բելի-
զարին լաւ ջարդ տուաւ Կալինիկոսի մօտ,
թէ և յաղթութիւնը առանձին նշանակու-
թիւն չունեցաւ: Թագաւորի մահից և Սոս-
րովի դահ թարձրանալուց յետոյ 532 թ. հաս-
տատուեց յաւիտենական խաղաղութիւնը՝
որի մէջ Հռովմէ յանձն առաւ ստորացուցիչ
պայմաններ. ամենից առաջ տարեկան տուր-
քեր պիտի վճարէր Կովկասեան ամրութիւն-
ների պահպանութեան համար. Հռովմէ ամեն
կերպ կամենում է ազատ լինել արեւմուտ-
քում գործելու: Արդէն ութ տարի յետոյ
երկրորդ պատերազմը սկսուեց: Դրա համար
այնքան էլ հարկաւոր չէին Վիտիգէս թագա-
ւորի և հռովմէական Հայաստանի ճնշուած
մեծամեծների զեապանութիւնները: Սոսրովն
ինքը կամենում էր պատերազմ, որովհետեւ
իւր հռովմէացի հակառակորդի աշխարհակա-
լութիւնը և իշխանութեան ծաւալելը իրան
երկրւոյ էր ազդում: Նա պատերազմը վարեց
անսովոր եռանդով: Արդէն 540 թ. յարձա-
կուեց Ասորիքի վրայ: Ամուր քաղաքները
ստիպուած էին մեծ դուռնար վճարել որպէս
զի նա հեռանայ: Որոնք պաշտպանուում
էին, ընկնում էին մէկը միւսի հետեւից, ամենից
առաջ ընկաւ Անտիոք գլխաւոր քաղաքը: Նրա
ինակիչներին արեւելիների հին սովորութեամբ
տեղափոխեց իւր մայրաքաղաքի մօտը, որ-
տեղ նա հիմնեց մի նոր Սոսրով—Անտիոքիա
յունական-քրիստոնէական հաստատութիւն-
ներով: Հետեւեալ տարիներում Միջագետքի
կռուի դաշտում պատերազմը մղում էին փո-
փոխակի յաջողութեամբ: Ամենայայանի դէպքը
Նիսիսիայի անյաջող պաշարումն է Պարսիկների
կողմից 544 թ.: Ասորական քրիստոնէականները
ամուր կերպով հաւատում էին իրենց սուր-
բի՝ մեր Տիրոջ «անձեռագործ դաստառակի»
հրաշագործ պաշտպանութեանը: 545 թ. տե-
ղի ունեցաւ զինադադար: Սակայն Սարիթի
և Մուշիթի մէջ կռիւը շարունակուում էր,
ինչպէս նաեւ Լազիստանում: Այդ նահանգը,
որ համապատասխան էր հին Կոլխիսին, կա-
պուած էր Հռովմի հետ, որտեղից նշանակ-

ւում էին նրա թագաւորները՝ աւատական
հպատակութեամբ: Նրբ հիմնարկեցին Պետրա-
նաւահանգիստը և հռովմէական պաշտօնեա-
ները մենավաճառութեամբ կեղեքում էին
Լազերին, ժողովրդի կատաղութիւնը շատ
սասակացաւ: Դոբաղէս թագաւորը անցաւ
Պարսից կողմը: Սոսրովը որ Վրաստանի տէրն
էր, անյադութեամբ օգտուեց հանգամանքից, որ-
պէս զի կարողանայ հաղորդութիւն հաստատել
Սև ծովի հետ: Կարևոր Պետրան ընկաւ Պարսից
ձեռքը: Բայց երբ 549 թ. Հռովմայեցիները
նորից վերսկսեցին պատերազմը աւելի մեծ
եռանդով, Լազերը կրկին անցան նոցա կողմը.
ինչպէս որ սովոր են վարուել այդպիսի աւա-
ղակաբարոյ թագաւորութիւնները, բռնել ու-
ժեղի կողմը: 551 թ. Հռովմայեցիք վերստին
զրաւեցին Պետրան. և հետեւեալ տարիների
ճակատներում օրէցօր աւելի էին յաղթող
հանդիսանում: Ուստի զինադադարը տա-
րածուեց նաեւ Լազիստանի վրայ և վերջա-
պէս 562 թ. հինգամեայ խաղաղութեան դաշն
կապուեց: Դրանով Հռովմայեցիք պարտաւոր-
ւում էին տարեցտարի բաւական խոշոր դու-
մար վճարել. իսկ դրա փոխարէն Լազիստանը
ընդմիշտ նոցա ենթակայ ճանաչուեց. և դա է
միակ յաջողութիւնը, որ ձեռք բերին արե-
ւելքում:

Ինչպէս որ Յուստինիանի կառավարու-
թիւնը արտաքուստ յայտնի նշանաւոր սահ-
մանաբար է ներկայացնում բիւզանդական պե-
տութեան զարգացման մէջ, այնպէս էլ ներ-
քին կառավարութեան մէջ բնորոշւում է մի
շարք մեծագործ կարգադրութիւններով: Այդ-
տեղ առաջին տեղը բռնում են շինութիւն-
ները: Դուրսէ բիւզանդական պետութեան ոչ
մի շրջան չունի այնպիսի մեծ շինարարական
գործունէութիւն, ինչպէս Յուստինիանի կա-
ռավարութիւնը: Նոր քաղաքներ հիմնեցին,
հները զարդարեցին բազանիքներով, ջրմուղ-
ներով և պալատներով, շինեցին կամուրջներ:
Կանոնաւոր կերպով երկրի բոլոր սահմանները
ամրացնում էին բերդերով, որոնք, իրաւ է,
հիւսիսային սահմաններում, որ ամենից շատ
էին վտանգի ենթակայ, չէին կատարում
իրենց դերը. իսկ ամենից շատ զարմանա-
լի է, համապատասխան դարու բնաւորու-

թեան, կրօնական հիմնարկութիւնների շատութիւնը: Յուստինիանը առանձին եռանդով աշխատում էր եկեղեցիների և վանքերի շինութեան համար: Էլ-Աքսան Երուսաղէմում և մանաւանդ Ս. Սովիայի տաճարը կոստանդնուպօլսում, դեռ այսօր էլ վկայ են իշխանապետի բարձր զգացմունքներին: Նա իրաւունք ունէր հպարտանալու թէ Սողոմոնին էլ է գերեզանցել: Թէ ինչեր կարող էին անել, նաև հարուստ հպատակները, որոնք նոյնպիսի ըզրացմունքներ ունէին, դեռ այն ժամանակներում, ցոյց է տալիս բարեպաշտ Յուլիան սեղանաւորի գործը՝ Ռափենայի Սան-Վիտաւէի հրաշագեղ շինութիւնը, որը շինուել է մենակ այդ մասնաւոր մարդու միջոցներով, և զարդարուել հարուստ դոյնների մոզաիկներով:

Յուստինիանի կառավարութիւնը իւր արտաքին բոլոր շքով չէ կարող երջանիկ համարուել. տեղի ունեցան բաւական տրտասովոր դժբախտ պատահարներ: 542 թ. զարհուրելի ժանտախտը, որը չորս տարի շարունակ տւեց, ժամանակակիցների համար համարուում էր աստուածային բարկութեան ապացոյց: Բազմաթիւ երկրաշարժներ աւերեցին ամենափառաւոր քաղաքներ: Ամենասարսափելի հարուածը դիպաւ Անտիոքին, որ Յուստինի ժամանակ, 526 թ.-ի զարհուրելի աւերումից երկու տարի յետոյ, նորից նոյնպիսի դժբախտութեան հանդիպեց: Վերաշինութեան ծախքերի համար կայսերական գանձարանը կանոնաւոր կերպով տալիս էր շատ մեծ նպաստ: Դժուար է հասկանալ, թէ ինչպէս նա կարողանում էր թէկուզ փոքր ի շատէ, բաւարարութիւն տալ այդ չափազանց մեծ պահանջներին մեծածախս պատերազմների հետ միասին, հպատակները զանգատուում էին հարկերի ծանրութեան տակ. բայց իսկապէս մեծ գործեր էլ էին կատարուում:

Ամենից առաջ Յուստինիանի անունը յետագայից համար միացած է հռոմէական օրէնքների հետ, որին նա ամբողջացրած ձև տուեց: Ամենազգաւորն էր մի դրքի մէջ միացնել արդարադատութեան բոլոր աղբիւրները՝ իրաւունքը և օրէնքները-jus et leges-ըրանով հնացած իրաւունքները կրճատուում էին, զրականութեան միջից հակասութիւն-

ները վերանում. նոր կարգերի պիտի ենթարկէին բաւական թւով իրաւագիտական հաստատութիւններ: Այդ կարեւոր մեծ գործը յանձնուեց իրաւագէտների մի յանձնաժողովի Տրիբոնիանի ղեկավարութեամբ: 529 թ. դուրս եկաւ Յուստինեանի ձեռագիրը--codex Iustinianus-, որ մի ժողովածու էր բոլոր այն սահմանումների (Constitutio) որ ընդհանուր ընդունելի էին: 533 թ. զուխ բերեցին աւելի դժուար գործը՝ իրաւաբանական գրութիւններից ստեղծել օրէնքների մի զիրք-Digestae: Միւսնոյն ժամանակ հաստատութիւնների համար կազմեցին իրաւագիտութիւն սովորելու մի դասագիրք, որը պիտի օրինական ոյժ ստանար և զործածութեան մէջ մտնէր ղկեւստների հետ միաժամանակ, 533 թ. Դեկտեմբերի 30-ին: Յանձնաժողովի վեցամեայ աշխատութիւնը երեւան էր հանել նրա առաջի հրատարակութեան՝ կողքքսի զանազան թերութիւնները: Ուստի 534 թ. լոյս տեսաւ նախնական ընթերցուածների կրկնուած կողքքս-Codex repetitae praelectionis-: Յուստինեանը հանդիսաւոր կերպով յայտարարեց, թէ զրանով վերջապէս լրանում է օրինաւորութիւնը: Ապագայ սահմանումների համար նախատեսուեց առանձին յաւելում՝ նոր սահմանումներ-Novellae Constitutiones-: Երբ օրէնքի այս նոր զիրքը ոյժի մէջ մտաւ, դատաստանատներում միայն այդ էին թոյլ տալիս. միայն դրա վրայ էին պարտաւոր ուսուցանելու պետութեան յայտնի դպրոցներում՝ կոստանդնուպօլիս, Հռոմ և Բեյրութ:

Վերջապէս պէտք է յիշել Յուստինիանի գործունէութիւնը նաև եկեղեցական խնդիրների վերաբերեալ: Ոչ մի կայսր եկեղեցական գործերի վերահսկողութիւնը այնպիսի եռանդով չէ տարել, բայց ոչ մի կայսր էլ չէ տեսել որ իւր գերիշխանութիւնը այնպէս անսահման կերպով ընդունուէր եկեղեցուց, ինչպէս Յուստինիանը: Նա իրապէս թաղաւոր էր և քահանայ: «Հակառակ կայսեր կամքի և հրամանի առ հասարակ ոչինչ չպէտք է պատահի եկեղեցու մէջ», յայտարարում է 536 թ. ժողովը: Եւ իսկապէս Յուստինիանը չափաւոր կերպով ազդել է կրօնի դաւանաբանական զարգացման վրայ՝ մեծածախս յօդուածներով, դրա

ապացոյցն է նրա նա ալը Մենասին Որի-
զինեան թիւր հաւատի մասին և 543 թ.
նրա հրովարտակը երեք զլիւի մասին: Անու-
րանալի է, որ նա իւր եկեղեցական քաղա-
քականութեան մէջ ամեն կերպ ձգտում էր
519 թ. ծանր սխալը նորից ուղղել և մոնո-
փիլզիտներին յետ գրաւել: Եզրիպոսում իշ-
խում էին «հետեալները»: Ասորիքում և
Միջագետքում ժողովուրդը նոցա կողմն էր,
և այդ հանդամանքը պարտական էր իւրա-
քանչիւր կառավարութիւն ինկատի առնել: Բա-
ցարձակ կերպով նոցա պաշտպանում էին թէ
Թէոդորոս կայսրուհին, որ այս ինդրում էլ ար-
տայայտեց իւր քաղաքագիտական սրատեսու-
թիւնը և թէ կայսերական տան և արքունիքի
բազմաթիւ անդամները: ¹ Գայթակղութեան
քարը մնում էր քաղկեդոնականութիւնը: Ի
զուր անցան Լեոնտիոսի և սկիւթեան վարդա-
պետների փորձերը՝ փոխել Լեոնի յօդուածները,
համաձայնեցնելով Կիւրեղի աստուածաբանու-
թեանը: այնպէս որ եթէ Սեվերոսը՝ մոնո-
փիլզիտների ամենայայտի ուսուցիչը, փոքր
ինչ բարի կամք ունենար, միութիւն ստեղ-
ծելու հնարաւորութիւն կար: Ի զուր էր որ
կայսրը իւր հրամանների մէջ լռութեան էր
տալիս քաղկեդոնական յօդուածները: 533
թ. կրօնական զրոյցի ժամանակ արտայայտե-
ցին ամենամեծ զիջողութիւն, բայց՝ այդ էլ մո-
նոփիլզիտների վրայ ազդեցութիւն չարաւ: «Աս-
տուածապաշտ Աւգուստան» (կայսրուհին) ան-
դադար աշխատելով իւր բարեկամների հա-
մար, յոյս ունէր օրինական ճանապարհով ու-
նեցնել քաղկեդոնականութիւնը: Մայրա-
քաղաքի գահի վրայ արդէն բարձրացել էր
նրան համակարծիք Անթիմոսը: Բայց Հռովմի
Ագապետ պապը, Եփրեմ Անտիոքացուց զգու-
շացրած, ճիշտ ժամանակին միջամտեց: Ա-
րեւմտեքը, որ քաղաքականապէս նորից զը-
րաւուել էր, չէր կարելի թոյլ տալ որ եկեղե-
ցական խնդիրներով նորից բաժանուի: 536
թ. ժողովը նշովեց Անթիմոսին և Սեվերո-

սին: Երբ 537 թ. Ագեքսանդրիայի Տիմոթէոս
արքեպիսկոպոսը մեռաւ և նրա յաջորդի
ընտրութեան մասին ժողովրդի ու ազնուա-
կանութեան մէջ անհամաձայնութիւն ծագեց,
կայսերական կառավարութեան համար ցան-
կալի առիթ էր, անբուր բռնութիւններով մո-
նոփիլզիտների այդ վերջին ապաստանարա-
նում ևս ընդունել տալ տէրութեան եկեղե-
ցին, թէև իրաւ է միայն արտաքին ձևով:
Կայսերական եկեղեցու կողմը միայն պահում
էին խեղճութեան մատնուած, երբեմն հա-
րուստ միջոցների տէր՝ մոնոփիլզիտների ե-
կեղեցական կալուածներով զրաւուած արք-
եպիսկոպոսութիւնը, բարձր պաշտօնեաները
և քաղաքի Յունաց ազնուականների մի մաս-
ը: Սակայն բոլոր այդ անյաջողութիւնները
չկարողացան նրան յետ պահել, որ մի կողմ
թողնէր իւր միարարական ծրագրերը և դա-
ւանաբանութեան մէջ աշխատելու ձգտումը,
որ հիւանդութեան էր հասցրած: Սակայն ե-
կեղեցական քաղաքագիտութեան տեսակէտից,
չափազանց նուրբ մտածուած մի կարգադրու-
թիւն էր երեք զլուխների դատապարտու-
թիւնը: Անտիոքեան դպրոցի մեծ ուսուցիչը՝
Թէոդորոս Մոփսուեսացին, որի մասին քաղ-
կեդոնականութիւնը լռութիւն էր պահա-
նել, Թէոդորիդ Կիւրոսացու և Իբաս Երեսա-
ցու զանազան գրութիւնները, մարդիկ որոնց
ուղղահաւատութիւնը չորրորդ ժողովը յատ-
կապէս ճանաչել էր, այժմ — հարիւր տարի
անցնելուց յետոյ —, նշովքի ենթարկուեցին:
Բայց դա ոչ միայն միանգամայն քաղկեդո-
նականութեան դէմ էր և լռելեայն դատա-
պարտութիւն Լեոն մեծի աստուածաբանու-
թեանը, այլ և իրապէս սրբազրում էին այն
ժողովը և գործնական կեանքից հանում:
Պարզ կերպով վերականգնեցին հին հենոտի-
կոնների ծրագիրը: Հռովմից դատապարտուած
Ակակիոսը և սուրբ Փլաբիանը դրանով փա-
ռաւոր կերպով արդարացան: Միութիւնը ըս-
տեղծելու համար հազիւ թէ կարելի լինէր
աւելի մեծ զիջումներ անել: Բայց այդ բո-
լորը շատ ուշ եղաւ: Թէև արեւելքի պատ-
րիարքները և եպիսկոպոսները, որ սովոր էին
հաւատաւոր ինչ որ կայսերական դիւանը նոցա
առաջարկում էր, ծանր սրտով բայց ընդու-

1. Յուսին Բ-ը եւ Սոփիան միեւն զան քարճա-
նալը մոնոփիլզիտների կողմէ կիս պահում: Ժողովրդի հաս-
կացողութեան մէջ «հետեալները» հատուրում կիս քարե-
պաշտեր, եւ այդ ստորագի է:

նեցին: Թոյլ և փոփոխամիտ Վիգիլիոսը, որ բազմեւ էր Պետրոսի դահլի վրայ, ամենաողորմելի կերպով կայսեր մատնեց, որը իրապէս կառավարում էր եկեղեցին, Հռովմի եկեղեցու գիրքն ու աստիճանը: Տիեզերական հինգերորդ ժողովը փակուեց միանգամայն հլու հպատակուելով կայսեր հրամաններին: Չնայած դրան, այդ արդիւնքն էլ, որ ամբողջ պետութիւնը ամենազօրեղ գոգոման մէջ էր դրել, երևաց իբրեւ կատարեալ անյաջողութիւն: Մոնոփիւզիաները մնացին իրենց բաժան դրութեան մէջ: Ընդհակառակը իտալիան և Աֆրիկան դանում էին՝ թէ այդ որոշումներով վնասուում է քաղկեդոնականութիւնը, որ բարձր էր զնահատուում ամբողջ արեւմուտքում: Վերին իտալիայի և իտալեան եպիսկոպոսները պառակտումը հասցրին հերձուածի, որ մի քանի սերունդ աւելց: Եւ Աֆրիկայի Փեկոնդոս Հերմիանեցի եպիսկոպոսը համարձակ խօսքերով կայսեր երեսին էր զարկում, սուրբ գրքից օրինակներ բերելով (Ռոսիաս, Դաթան, Աբիրոն և լն.), որ նա իւր իշխանութեան իրաւունքների սահմանից անցնում է: Միայն Քրիստոսն է որ միաժամանակ թագաւոր է և քահանայ, նա չի տուել թագաւորներին այն, ինչ որ քահանային է յատուկ: Սոքա այնպիսի ձայներ են, որ արդէն հնչել էր Դոնատոս Մեծը, և այդ հին ժամանակներից ի վեր կազմում է արեւմտեան եկեղեցու արգարացի առանձնայատկութիւնը: Օրինականութեան մէջ քարացած արեւելքը այդ բաները կը լսէր մեծ զարմացմամբ, զուգէ նաև արդար բարկութեամբ, սակայն յետագայ դարերում նոյն բաները արձագանք գտան նաև Բիւզանդիոնում:

Այդ բոլոր անյաջողութիւնները Յուստինիանին չչփոթեցին և նա շարունակեց մերձեցում գլուխ բերել: Դեռ իւր թագաւորութեան վերջի տարին, առանց յոգնեան, դաւանաբանութիւններ արտադրող քահանայ-կայսրը, մի հրովարտակ արձակեց, որ բարեպաշտ ականջների համար շատ վիրաւորական էր, որով տէրութեան դաւանանք էր հրատարակուելու «Աֆթարտոդոկետիսմոսը» — Տիրոջ մարմնի անապականութեան ուսումը, որ նոյն իսկ մոնոփիւզիաներից շատերից մեր-

ժուած էր: Միայն կայսեր փաղահաս մահը 565 թ. ազատեց օրթոդոքս եկեղեցականներին հաւատոյ ամենամեծ հաշտանքներից՝ պաշտօնագրկութիւնից և աքսորից:

Մինչդեռ մոնոփիւզիաների վրայ նայում էին ընդհանուր եկեղեցուց թէկուզ «բաժանուած» անդամների վրայ, և նոցա հետ վարւում էին ականբեւ մեղմութեամբ, ինչպէս սովոր է միշտ վարուելու բիւրոկրատիան, երբ նա գործ ունի լաւ կազմակերպուած և հաւատարիմ հետևողներ ունեցող եկեղեցական համայնքների հետ, առանց այլեւայլութեան էին վարւում միւս հետեւալ համայնքների հետ, որոնք թուով փոքր էին:

(Շարունակելի).

Մեսրոպ Վարդապետ.

ԽՈՐԵՆԱՅՈՒ ԺԱՄԱՆԱԿԸ ՈՐՈՇԵԼՈՒ ՆՈՐ ՓՈՐՁ

Ա.

Խորենացու զբոսութեան ժամանակի մասին հետազօտութիւնները և բանախօսւել թեր և դէմ կարծիքներով շարունակուում են: Սոկրատ Սքոլաստիկոսի և Սեղբեստարոսի Վարքի հրատարակութիւնը հ. Մեսրոպի աշխատութեամբ բանախօսին և խուզարկութեանց նոր նիւթ և նոր զարկ տուեց: Փոքր-Սոկրատի վրայ զբուած յոյսերը չարդարացան: Բոլորովին համակարծիք եմ հ. Մեսրոպին, որ Փոքր-Սոկրատն է Խորենացուց օգտուողը ուստի և Խորենացին կանուխ է Փոքր-Սոկրատի խմբագրութիւնից: * Ուրեմն և Փոքր-Սոկրատով, որի մէջ հիւսուած է և Սեղբեստարոսի Վարքի համառօտութիւնը, անհնարին է սրտել Խորենացու զբոսութեան սկզբնակէտը, այսինքն այն թուականը, որից առաջ չէր կարող զբուած լինել Հայոց Պատմութիւնը: Մեծ-Սոկրատի և Խորենացու կապը չհաստատուեց, դոնէ այդ բանն ապացուցանելու համար հարկաւոր են նոր և դրական փաստեր: Նոյնը կարելի է ասել, կամ լաւ ևս կարելի եր ասել Սեղբեստարոսի ընդարձակ Վարքի հայ թարգմանութեան համար: Այս մասին հ. Մեսրոպը իւր հետազօտութեամբ հասու հետեւեալ եզրակացութեանը. «Խորենացին չէ ձանաչել Սոկրատի եկե-

* Հախտակեւ աշխատում արարացանից պ. Գր. Խաչատրեանցը, որի յօդուածի դեռ միայն առաջին մասը այժմ հաստ մեր ձեռքը, Տէս Հակոբ. Ամսօր. 1897, հոկտեմբեր:

դեցական Պատմութիւնը, և ոչ էլ որ և է կերպ
օգտուել է նրա յունարէն կամ հայերէն բնագրից,
բայց օգտուել է Սեղբեստրոսի Վարքից, քեզ ոչ
մեր ձեռքը հասած հայերէն քարգմանորիւնից» * (Սոկ.
յառաջ. եր. 108):

Ենթադրելով Խորենացու ձեռքում Սեղբ.
Վարքի յունարէն բնագիրը՝ Հայոց Պատմութեան
դրութեան ժամանակը մնում էր առաջուայ նման
առկա և լինելի, տեղիք տալով երկու կողմի վի-
ճողներին քաշքշել պատմահօրը յետ ու առաջ՝
հնգերորդից մինչև իններորդ դարը:

Մի նոր չնկատուած փոխառութիւն, մի ամ-
բողջ հատուած, լուծում է մեր կարծիքով վերջ-
նորմանապէս այսչափ երկար յեղեղուած խնդիրը:
Այդ հատուածը Սեղբեստրոսի Վարքի հայ թարգ-
մանութեան սկզբնական, չհամառօտուած, բնա-
գրիցն է, որտեղից և արտագրել է Խորենացին
փոքրիկ սրբագրութիւններով: Ահա այդ հա-
տուածը.

Վարք Սեղբ-ի
եր. 699

Խորենացի (1331)
Գ. 67

Եւ (Սեղբեստրոս էր) բա-
րեւոյն լայնեալ քան զբոլոր
վիճակաւորսն:

Վասն զի տմբար-
տաւանութիւն եւ մարդա-
հաճոյութիւն առ ի նորա
վարտ անդի գտանել ոչ ու-
րեք կարացին. այլ հեզ եւ
բարեկամ եւ բարէխոր-
հուրդ գտնով. եւ երկնայ-
նոցն զարդարեալ սովորու-
թեամբք զինքն բոլորից ցու-
ցանէր: Վասն զի գայր տես-
լեամբ հրեշտակական, բա-
նիւ տրամապայծառացեալ,
գործով սուրբ, մարմնով
արտախայեալ, սարառելք
անճառ, խորհրդակցութեամբ
մեծ, հաւատով ուղիղ, յու-
սով համբերողական, սիրով
անկեղծաւոր, Այլ վասն զի
զբոլորն նորա զուգու-
թիւնն ոչ եմ բաւական ա-
սել, առ ի մասնաւորականն
գործեցեալս դարձուցից ըզ-
բանս:

Այստեղ այլ ևս որ և է կասկածի կամ ա-
ռարկութեան տեղիք չէ մնում: Չորրորդեցի
Գրեգորի Աբասը կամ Աբասուն Գրեգորը* թարգ-

Եւ երանելին Մեսրոպ փո-
խեցաւ յաշխարհէ ի Վա-
ղարշապատ քաղաքի դե-
րազանցեալ քան զամենայն,
որք զայնու ժամանակաւ էին
առաքինիք, Քանդի ամբար-
տաւանութիւն եւ մարդա-
հաճութիւն ի նորա վարտ
անդի գտանել երբեք ոչ
կարացին. այլ հեզ եւ լա-
ւակամ եւ բարեխորհուրդ
գտնով. եւ երկնայնոցն զար-
դարեալ սովորութեամբք
զինքն բոլորից ցուցանէր:
Վասն զի գայր տեսլեամբ
հրեշտակական, միօք ծնն-
դական, բանիւք պայծառ,
գործովք ժուժկալ, մարմ-
նով արտախայեալ, սարա-
ռելք անճառ, խորհրդակ-
ցութեամբ մեծ, հաւատով
ուղիղ, յուսով համբերող,
սիրով անկեղծաւոր, ուսու-
ցանելով անճանճոյթ, Այլ
վասն զի զբոլոր ուղղու-
թիւնն նորա ոչ բաւական
եմ տեսլ, ի հանգիստ նորա
նշխարացն դարձուցից ըզ-
բանս:

* Մեկ եւթ ընդգծում:

** Այսինքն՝ Գրիգորի որդի Աբասը կամ Աբասու
որդի Գրիգորը:

մանում է յունարէնից Սեղբեստրոսի Վարքը,
Տիրակացու ձեռքով կատարուած Սոկրատի թարգ-
մանութիւնից 18 տարի առաջ, 678 Փրկչական
թուին, ինչպէս հաւաստում են վաւերական յի-
շատակարանները (տես յառաջաբան Սոկ. Սքո-
լաստիկոսի): Նոյն այդ քարգմանորիւնից մի ամ-
բողջ երես ընդօրինակուած է Խորենացու Պատ-
մութեան մէջ: Այս ընդօրինակութիւնը, ակնե-
րեւ է ուրեմն, որ ոչ մի դէպքում չէր կարող
678 թուից առաջ լինել: Այս կտրական ապա-
ցոյցին ուրեշ տեսալ մեկնութիւն կամ բացա-
տրութիւն տալուն՝ խոստովանում ենք որ՝ մեր
խելքը չէ հասնում: * Եթէ փոխառութիւնը լի-
նէր փոքրիկ, կարճ ատացուածներով կամ՝ ըստ
էութեան աննշանակ՝ ոճերով, այն ժամանակ
դեռ թերեւ հնարաւոր լինէր ենթադրել, որ Չո-
րիորդեցի թարգմանը՝ լաւ ծանօթ լինելով Խորե-
նացու Պատմութեանը՝ դուր չէ ածել իւր թարգ-
մանութեան մէջ նրա մի քանի ատացուածները
կամ ոճերը, առանց իւր բնագիրը փոխառութեամբ
ընդմիջարկելու: Բայց այս հատուածը ընդմի-
ջարկութիւն չէ և կայ բառացի նոյնութեամբ նաեւ
յոյն բնագրում: Թէ և Խորենացին ունենաւ աւելի
մանր՝ արդէն նկատուած՝ փոխառութիւններ
Սեղբ. Վարքից, որոնք մինչև այժմ չատերի հա-
մար եթէ դեռ բուարար համոզիչ չէին, այսու-
հետեւ կարծում ենք որ ստանում են աւելի ոյժ: **
Ահա այդպիսի մի նոր փոքրիկ փոխառութիւն
էլ: ***

* Հարկ եմ հաւատում յայտնել, որ հ. Մեսրոպը՝
դեռ իմ վերելում միջ քերած փոխառութիւնը գտնուող
չափ առաջ՝ հաղորդել էր ինձ, որ հաւանաւոր հաշագիտ
Նորայր Բիզանդացին կամակով իրեն մի քանի դիտողա-
րիւններ է գրել Սոկրատի, Սեղբեստրոսի Վարքի և Խորե-
նացու յարկարեան իւրիւրի առթիւ, ի պաշտպանութիւն
Խորենացու կոթնութեան: Այժմս՝ իմ դիտած փոխառու-
կան հաստատելու ցոյց տալով հ. Մեսրոպին՝ տեղեկացայ
կրակից, որ նաեւ Ն. Բիզանդացին, ինձից ակնաւոր և ինձից
չափ առաջ, յուլիսի 25-ին գրած կամակում, մատնա-
կիչ է եղել ձիւղ միտնոյն հաստատելիս, քեզ հանելով
բոլորովին տարբեր հետեւում իւր այդ դիտողութիւններից, եւ
յուսարով ի մօտ յայտնուցանել «Արարեսում», որ Սեղ-
բեստրոսի Վարքից քարգմանակ օգտուել իւր
հեղինակից: Այժմս մեր ձեռքը հասած «Հանդ. Ամս.»
Հոկտեմբերի հաւատում Պ. Խաչատրեանցի կոթնութեան
«այսպէս ցանկ հայ պատմագրի կոթնութեան Մեծ Սոկ-
րատի կից Սեղբեստրոսի ընդարձակ վարքից»
սովորել դեռ առանց մատնակիչ լինելու որ եւ փոխառ-
ուած հաստատել:

** Տես Սոկր. յառաջ. եր. ԵԴ:

*** Նկատուած ևս Նորայրից իւր կամակում:

Վարդ Սեդե-
եր. 713

Խորենացի
Գ. 29

Յեւ քարեխախտոյն ձեր
պատերազմաւ Սարմատա-

Յեւ քարեխախտոյն Վա-
ղեսի պատերազմաւ Գթացն
յաղթութեամբ դարձի

Ծայրայեղ պահպանողականները թերեւ առաւելեւ, որ Չորոփորեցին կարող էր աչքի առաջ ունենալ միանգամայն և՛ յոյն ընազելը և՛ Խորենացուն: Եւ եթադրենք առ ըսպէ՛, թէ Խորենացին յերաւի՛ վերեւում առաջ բերուած հատուածը ուղղակի յոյն ընազելից է թարգմանել, իսկ Չորոփորեցին՝ ծանօթ լինելով Խորենացուն և նրա այդ մի կտոր փոխառութեանը Սեդեստորոսի յոյն ընազելից՝ հէնց այդ պարբերութիւնը թարգմանելիս օգտուեց Խորենացու արդէն պատրաստ բանաբաղութեամբ: Այս թէ՛ն շատ քաջքուէ, բայց ոչ բոլորովին անհնարին եթադրութիւնն էլ անհիմն է դուրս գալիս՝ երբ ուշք ենք դարձնում այն մանր տարբերութիւններին, որ կան երկու հեղինակներ մէջ: Չորոփորեցին առում է՝ «քարեխախտացեալ քան զորոյս վիճակաւորս», իսկ Խորենացին՝ «գերազանցեալ քան զամենայն», որը զայնու ժամանակաւ էին առաքելիք: Չորոփորեցին թարգմանում է՝ «առ ի նորա վարս տեղի գտանել ոչ ուրիշ կարացին», Խորենացին կոկում է՝ «ի նորա վարս տեղի գտանել երբեք ոչ կարացին»: Չորոփորեցին գրում է՝ «բարեկամ, բանիւ տրամապայծառացեալ, գործով սուրբ», յուսով համբերողական» և ին, իսկ Խորենացին աւելի ողորի՝ «լաւակամ, բանիւ պայծառ, գործով բոլորակալ, յուսով համբերող»: Ինչո՞ւ համար Չորոփորեցին պիտի գրէր տրամապայծառացեալ և ոչ պայծառ, եթէ Խորենացուն էր արտագրում և ոչ թէ յունարէնից ստորգրէն և բառացի թարգմանում: Ուրեմն և այս դէպքումն էլ կարող ենք պնդել առանց տարակուսանաց, որ Խորենացին է բանաբար և ոչ Չորոփորեցին:

Այսպէս ուրեմն, մեր կարծիքով, լուծւում է՝ և այն վերջնականապէս՝ Խորենացու Հայոց Պատմութեան գրութեան ժամանակի, ուրեմն և վաւերականութեան խնդիրը: 678 թուից առաջ Խորենացու Հայոց Պատմութեանը վար:

Գալ անգամ կաշխատինք, եթէ հնարաւոր է, աւելի մօտենալ Հայոց Պատմութեան գրութեան բուն ժամանակին* :

Գալուստ Տէր Մկրտչեան

22 Հոկտեմբերի
1897

ՄԵՐ ԵՐԿՐԻ ԳՐԱԿԱՆ ԼԵՋՈՒԻ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐԸ.

→←

Վիեննայի «Հանդէս Ամսօրեայի այս տարուայ սեպտեմբերի համարի մէջ Ծաղկաբաղ տորադրութիւն կրող յօդուածագիրը, որը, ինչպէս երևում է, խմբագրութեան և նոյն իսկ Վիեննայի Միութարեանների բերանն է, մի քանի նկատողութիւն էր արած մեր երկու գրական միութեան մասին. թոյլ տուէք, խնդրեմ, Սրբառաջի մէջ զետեղել մեր մի քանի կարծիքն այդ խնդրի նկատմամբ, որի մասին մինչև այժմ դժբախտաբար բազմակողմանի քննադատութիւն և ուսումնասիրութիւն եղած չէ: Մենք յաւակնութիւն չունինք, անշուշտ, այդպիսին ընծայելու ընթերցողին, բայց կարծում ենք, խնդիրը պարզելու համար աւելորդ չի լինի յայտնել, ինչ որ այդ մասին մտածում ենք:

Մենք համաձայն չենք յարգելի Ծաղկաբաղի միջոցով «Հանդէս Ամսօրեայի յայտնած մի քանի գաղափարներին, ամենից առաջ այն գաղափարին թէ «առ այժմ մեզի արեւելեան և արևմտեան լեզուներու միութիւնն անհրաժեշտ հարկաւոր չէ»: Գուցէ «Հանդէսի» ուրիշ համարների մէջ պատճառաբանուած է այդ տարօրինակ կարծիքը, բայց Ծաղկաբաղն այստեղ ոչ մի պատճառ չէ բերում թէ ինչո՞ւ լեզուների միութիւնն առ այժմ անհրաժեշտ կարևոր չէ համարում, զի անշուշտ պատճառ կարելի չէ համարել այն՝ թէ առ այժմ «մեզի կարևոր է հայերէնի ուսումնասիրութիւն, հայերէն ֆեռագատիս յօդուածներ, ընդհանուր զարգացում գիտութեան մէջ. և ասոնց քով երկրորդական խնդիր կը մնայ լեզուին այս կամ այն ձևին դէմ ի դուր բողոքելը, բանակոխ մղելը» և այլն:

Արդարեւ, լեզուի այս կամ այն ձևի դէմ բողոքելը երկրորդական է վերոյիշեալների դիմաց, բայց մենք երկու գրական լեզուների միութեան ծանրակշիռ խնդիրն այդպիսի բողոք կամ բանակոխ չենք համարում: Եթէ գիտութիւն ձեռք բերելը, ընդհանուր զարգացումը և ինչ անհրաժեշտ են, միութեան լեզուի միութիւնն այդ պատճառով պէտք չէ կարևոր համարել, Կարծում ենք, եթէ մէկը կարևոր է, միւսն ևս կարևոր, իւրաքանչիւրն իր չափով: Կարելի չէ ասել թէ մեզ գիտութիւն է

այլափոխուած է՝ այսպէս. «Եւ գերազանցեալ եւ վայելչացեալ այրն անկախ ի ժառանգաւորս եկեղեցւոյն Հրեոյնայ. վերագոյն քս արդարաւորեան աւեստանին յունացաւոր յամենայնի պիկոյ հաւատով եւ վարովն եւս պնդագոյն, քարեխախտ, ողջախոհ, աւար, մեկնեալ յամենայն իրաց չարաց, հեզ քարոյս եւ խոնարհ սրտի, երկայնամիտ եւ մարդասեր, ահաւոր մեղացիւնցն, հեղշակական զէմք, հեղշակական եւս շարժմամբ եւ քարաւորով եւ յամենայնի զարքն ունեւ գեղմունքիս, որոց աշակերտեալ եւ ի Բրիտան Յիսուս» Փոքր - Սոկ. եր. 699:

* Այս յօդուածում միզ հետաքրքրող փոխառութիւն հետաւածք Փոքր Սոկրատեսում աւանակելի դատաւոր չափ

հարկաւոր, ադոր վրայ միայն մտածենք, իսկ լեզուի միութեան դործը թողնենք ապագային: Այն պէտք է անել և այս չթողնել:

Լեզուի միութիւնը մեզ համար նոյնքան կարևոր է, որքան հայ գրականութեան զարգացումը: Ո՞վ կարող է ասել թէ հայ ժողովրդի իբրև հայ զարգացումը կապուած չէ հայերէն գրականութեան զարգացման հետ: Թէ մեզ համար անհրաժեշտ հարկաւոր չէ մեր գրականութեան զարգացումը և կամ թէ մեզ պէտք չեն հայերէն շատ ինքնուրոյն գրքեր ու շատ թարգմանութիւններ, Բայց գիրքը որ կայ՝ ընթերցողի համար է: Որքան և շատանան հայերէն գրքերը, եթէ՛ կարգացող չունին, ոչինչ է անոնց նշանակութիւնը: Իսկ ընդհակառակն՝ որքան մեծ և ընդարձակ լինի կարգացողների շրջանը, այնքան և աւելի մեծ կը լինի գրի և գրականութեան ազդեցութիւնը: Մաշուած ճշմարտութիւն է այս, բայց հենց այդ մաշուած ճշմարտութեան վրայ է հիմնուում մեր գրական լեզուների միութեան անհրաժեշտութիւնը: Բացատրենք մեր խօսքը, մեզ ծանօթ արեւելեան հայերից օրինակներ բերելով:

Տարիներ առաջ մի մեծ աւանի մէջ ընթերցող երիտասարդները հետաքրքրութեամբ կարդում էին Եօթեն Սիւի «Թափառական Հրէան»: Այդպէս է միշտ, ինչ որ Եւրոպայում հնացած է, մեղմում նորութիւն է: Այդ վէպի մի հատորը, ինչպէս յայտնի է, նախանգեանը թարգմանած է արեւելեան լեզուով: Իսկ նրա լեզուն այժմ մասամբ հնացած է: Վայ նոյն գրուածքի և արեւմտեան լեզուով ամբողջական թարգմանութիւնը, եթէ չենք սխալուում, Ջ. Միլտոնիայում տպագրուած: Արդ մեզ պատահեց ծանօթանալ վերոյիշեալ աւանում մի ընթերցողի հետ, որ՝ Նալբանդեանի թարգմանած առաջին հատորը կարդացել էր և յափշտակուած էր այդ գրուածքով: Նա հետաքրքրուելով ցանկանում էր շարունակել, վէպն ամբողջ կարդալ: ադոր համար նա ձեռք էր բերել արեւմտեան լեզուով թարգմանած երկրորդ հատորը, բայց առաջին թերթերը կարդալուց յետոյ՝ թողել էր և քանի անգամ փորձել էր շարունակել, բայց միշտ էլ ձանձրանալով մէկգի էր դրել: Վր գտնուին թերևս ասողներ թէ շատ լաւ էլ արել էր, որ չէր կարդացել: Բայց ինչիւրն այդ չէ, այլ այն թէ ինչու այդ երիտասարդը առաջին հատորով հետաքրքրուած էր և իրեն ասելով, երկու օրում էր կարդացել, իսկ երկրորդ և միւս հատորների ընթերցանութիւնը նրա համար անհնար էր դառնում: — Պատճառը, շատ հասկանալի է, միայն վէպի լեզուն էր: Ասել չի ուզի, եթէ մէկը բաւական կրթուած է, մի որոշ չափով վարժուելուց յետոյ հեշտութեամբ կը հասկանայ և միւս գրական լեզուն: Բայց ո՞վ կարող է ասել թէ մեր ընթերցողներն այդքան վարժութիւն ունին և այնքան բնաւորութիւն ունին,

որ կարողանան ամիսների աշխատանք գործ դնել լեզուական դժուարութիւններին յաղթելու համար:

Գիտնական կամ ուսեալ ընթերցողի համար արդարև լեզուն երկրորդական տեղ է բռնում. նա շատ անգամ կարող է և օտար լեզուներով կարգալ մի բան, բայց մեր ընթերցողների քանի՞սը գիտնական կամ ուսեալ են: Մեր ուսեալները, որոնք մեծ մասամբ ուսուց գիմնադիօններն ու համալսարաններ են աւարտած, դժբախտաբար, ամենայն սիրով միևնոյն գրուածքի ուսերէն թարգմանութիւնն են կարդում, քան նոյն իսկ արեւելեան հայերէնը, քանի որ նրանք ուսերէնէն աւելի լաւ են հասկանում: Իսկ հայերէն ընթերցանութեամբ պարագլուների մեծ մասի, եթէ ոչ ամենքի, լեզուական պատրաստութիւնը ևս վերը յիշած ընթերցողի պատրաստութիւնից աւելի չէ:

Թիֆլիսի Հրատարակչական ընկերութիւնը առանձին ուշադրութիւն է դարձնում մանկական ընթերցանութեան համար գրքային տպագրելու, որքան կարելի է կոկիկ և հեշտ լեզուով, թէև շատ անգամ անյաջող: Եւ միթէ մէկը կարող է լինել, որ այդ մանկական ընթերցանութեան համար որոշուած գրքերը կորած չհամարի արեւմտեան հայ մանուկների համար: — «Մայրենի լեզուի» մի դասագիրք էր շինած պ. Տ. Աւետիսեան, յօդուածները մեծ մասամբ ուսերէնից թարգմանած: այդ դասագիրքը, որքան գիտենք, Վ. Պոլսոյ Ուսումնական խորհուրդը ընդունած է և Թիւրքիայի հայ դպրոցների համար, բայց անշուշտ Տ. Աւետիսեանի թարգմանութիւնը արեւելեան լեզուից արեւմտեան լեզուին թարգմանելով: Նոյնը եկած է, եթէ չենք սխալուում, և Տ. Սահակ քահանայի Սրբազան պատմութեան դասագրքի գլուխը:

Թիֆլիսի Յովնանեան օրիորդաց դպրոցի Ն. բաժանմունքի աշակերտուհիները մի ժամանակ, երբ արեւմտեան բարբառով տպագրուած որևէ գիրք էր տրուում իրենց կարդալու, չէին ընդունում, պատճառ բերելով «գրարար» լեզուն, թէպէտ և նրանք գրաբարի դասեր ունէին և աշխարհարարի դասի միջոցին հայերէնի ուսուցիչն աշխատում էր նրանց ծանօթացնել արեւմտեան բարբառին այդ լեզուից յօդուածներ կարդալով և քերականական տարբերութիւնները բացատրելով: Իսկ միթէ Վոլֆկասում մեր ընթերցող հայ կանայք ընդհանրապէս աւելի լեզուական վարժութիւն ունին քան այդ դպրոցի սանուհիները: մեր կանայքը հազիւ թէ արեւելեան գրական լեզուին են վարժուում: արեւմտեան գրական լեզուն նրանց համար բնաւին կորած է: Երկու գրական լեզու ունենալը ոչ միայն մեր կանանց համար շուայլութիւն է, այլ և բոլոր ուսուց դպրոցներն աւարտողների համար: Բացառութիւն ամեն բանի մէջ կայ անշուշտ:

Մենք կարող ենք օրինակներ բազմապատկել,

որքան ուզենք. բայց արդէն կարծում ենք թէ խնդիրը հասկանալի է. Արեւմտեան լեզուով տպագրուած գրքերի մեծ մասն ապարդիւն կորչում է արեւելեան հայերի համար, իսկ արեւելեան լեզուով գրքերի մեծ մասն արեւմտեան հայերի մեծ մասի համար. Ուրեմն ի՞նչ է լինում երկու գրական լեզու ունենալու հետեանքը, — այն որ մեր գրականութեան գրեթէ կէսը մեռած է մնում ընթերցողների կէսի համար. իսկ գիրքը մեռած մնալու համար չէ, այլ կարգաւու համար. Այս մտքով առած մեր գրականութիւնը շատ չէ զարգանում և սպասած օգուտը չէ տալի. Ճշմարիտ է, ընդարձակ մտքով առած՝ հայերէն գրականութեան մէջ են և գրարար, և միջնադարեան լեզուով, և արեւելեան ու արեւմտեան գրական լեզուներով, և նոյն իսկ բարբառներով գրուածները, բայց այդ ամենը կենդանի գրականութիւն է միայն մասնագէտի և ուսումնականի համար, իսկ ընթերցողների մեծ մասի համար գրարար, միջնադարեան կամ արեւմտեան լեզուով (հարկաւ արեւելեան լեզուն իմացող ընթերցողի համար) գրուածները գոյութիւն չունին. Կարելի չէ ամեն մարդուց պահանջել, որ հայերէն լեզուի բոլոր գրական ձևերը հասկանայ. Ախենայի գերմանացին գիտէ իւր Ախենայի բարբառը ու գրական գերմաներէնը, այդպէս և բերլինցին կամ միւնխենցին, իսկ երեւանցի հայը պէտք է իւր բարբառի և արեւելեան գրական լեզուի հետ նաև արեւմտեան գրական լեզուն սովորէ. իսկ արեւմտեան լեզուն հասկանալու պէտք է նաև գրաբար քերականութիւն իմանալ, Բայց նա այդ չէ կարող անել, ուստի և Մամուրեանի ընդհանուր պատմութիւնը, և Մէնէլէշեանի բնական պատմութիւնը և հարկաւոր այդպիսի գրքեր նրա համար մեռած են, թէպէտև այդ գրքերի և այդպիսիների կարիքը ևս շատ զգայ:

Աւերմն պարզ է եզրակացութիւնը, եթէ չենք կամենում, որ մեր գրականութիւնը մասամբ մեռած մնայ, պէտք է մի գրական լեզու ունենանք. Աւերմն ոչ միայն կարեւոր, այլ և անհրաժեշտ կարեւոր է մեր լեզուների միութեան խնդիրը, և որքան շուտ լինի այդ միութիւնը, այնքան աւելի լաւ՝ մեր ընդհանուր զարգացման և յառաջագիւմութեան համար:

Բայց այդ խնդիրը կարելի է և ուրիշ տեսակէտներով բնութեւնել:

Եթէ մի վիճակագրական տեղեկագիր կազմուի՝ իմանալու համար թէ արեւմտեան լեզուով տպագրուած գրքերը որքան թուով ծախուում են Կովկասում, բացայայտ կը տեսնենք, որ այդպիսի գրքերի թիւն անշուշտ չնչին է. Առաջադրուած գրքերի մեծագոյն մասն ևս այնպիսի գրքեր են, ինչպէս հ. Զարբալեանի Հայոց զպրութեան պատմութիւնը և նմանները, որոնց գնողներն ու կար-

գացողները լեզուական այնքան պատրաստութիւն ունին, որ ոչ միայն արեւմտեան գրական լեզուն, այլ և գրաբարը հասկանում են. իսկ սովորական ընթերցողների համար որոշուած գրքերից, կարելի է ասել, գրեթէ բան չի ծախուում արեւելեան հայոց մէջ. Այդպէս և արեւելեան * լեզուով գրքերը չեն ծախուում արեւմտեան հայոց մէջ, Բայց տեսէք թէ ի՞նչ է լինում ագոր հետեանքը. Յաճախ պատահում է, որ մի և նոյն գիրքը թարգմանուում է երկու գրական լեզուով ևս: Ի՞նչ ասել կուզէ, որ գերմանացոյ կամ ֆրանսիացոյ նման մեծ ագորների մէջ, քանի որ գրքերը հարկւր հաղարներով են վաճառուում և թարգմանիչները հատիկներով չեն, ինչպէս մեզնում, մի և նոյն գրքի մի քանի՝ մէկը միւսից յաջող թարգմանութիւնները ցանկալի են. Բայց մենք նրանց չափով չափուել չենք կարող. մեր փոքրիկ ազգի համար, որի մէջ գրի և գրականութեան ճաշակն ու սերը դեռ նոր է ըսկսուում, մի և նոյն գրքի երկու թարգմանութիւն ունենալը վնասակար չապաւութիւն է. Անասակար ենք ասում, քանի որ այդտեղ մտաւոր աշխատանքի դուր վատնումն է լինում. թարգմանիչը կարող էր, փոխանակ արդէն թարգմանուածը նորից թարգմանելու, մի ուրիշ նոր գիրք թարգմանել, Ել չենք խօսում նիւթակների վնասի մասին, թէ որքան ապարդիւն ծախք է լինում տպագրելու համար երկու թարգմանութիւնները, որոնք երկուսն էլ զընողների են սպասում, իսկ գնողները սակաւաթիւ են. Եթէ գիրք տպագրիլը մեզնում դեռ ևս մի բարեգործական բան է համարուում, քանի որ ագոր հետ կապուած է ընդհանրապէս նիւթական վնասը, եթէ գրիչը մեզնում դեռ ապրուստի միջոց չէ տալի գրագէտին, ագոր գլխաւոր պատճառներից մէկը համարում ենք երկու գրական լեզու ունենալը. Չլինէր այդ հանգամանքը, ամենայն հեշտութեամբ գրքերը Թիֆլիսից Կ. Պոլիս կը փոխադրուէին և կամ Կ. Պոլիսից Թիֆլիս, այլ ևս խտրութիւն չէր գրուի այս կամ այն կողմում տըպագրուածի մէջ և շատ գրագէտներ դուցէ իրենց գրքերի երկրորդ, երրորդ և աւելի հրատարակութիւնները տեսնէին. Բայց որ գլխաւորն է, այդպիսով երկու կողմի հայերի մէջ մի մտաւոր մեծ շփում առաջ կը գար. Կանգ առնենք փոքր ինչ այս կարեւոր կէտի վրայ ևս:

Ազգութիւնը կազմուում է զանազան կեցողութեամբ ոյժերով միացած մարդկանց հոգեւոր կապից. Արդ մեր ցրուած ու քաղաքականապէս բաժան բաժան եղած ազգի համար ոչ միայն մեզ իրար միա-

*) Այդպիսի վիճակագրական տեղեկագիրը կարող է արեւելեան հեշտութեամբ տալ Թիֆլիսի Կեդրոնական գրադատակոցը, երբ միայն այդպիսի բանի համար բոլորի կամ ունենայ:

ցընող շատ կեդրոնաձիգ ոյժեր են պակասում, որ ունին ուրիշ ազգերը, այլ և, դժբախտաբար, շատ կեդրոնախոյս ոյժեր կան, որոնք մեր ազգութեան կապը քայքայում են։ Այդ պակասութիւնների մասին խօսելու տեղը չէ այս յօդուածի մէջ, բայց այսքանը միայն պէտք է շեշտել, որ այդպիսի բազմաթիւ կեդրոնախոյս ոյժերին դէմ դնող մի միութեան պատկանելու գիտակցութիւնն առաջ բերող ամենամեծ ոյժն արդի ժամանակներում, ազգային գրականութիւնն է՝ ոչ միայն մեզ համար, այլ և նոյն իսկ Նւրոպայի նշանաւոր ազգութիւնների համար, Թէ՛ որքան այդ ազգային գրականութեանը պարտական են արդի եւրոպական ազգերից շատերը, Իտալացիք, Գերմանացիք և ուրիշները, այդ յայտնի է, Թէ՛ որքան իրենց համար բարեբախտութիւն են համարում Գերմանացիք, որ ունեցել են մի գրականութիւն, որ ընդունելի և ընդհանուր է եղել թէ՛ աւստրիացու և թէ՛ պրուսացու, թէ՛ բաւարացու և թէ՛ միւս գերմանական բազմաթիւ ու բազմաբարձր ցեղերի համար—այդ գիտենք, Մի գերական լեզուն և մի գրականութիւնն է գլխաւորապէս եղել նրանց մէջ հոգեւոր հաղորդակցութիւնն ու հոգեւոր միութիւնը ստեղծողն ու զարգացնողը։ Իսկ հոգեւոր հաղորդակցութիւնը, որ գլխաւորապէս լեզուի միութեամբ է լինում, եթէ ամենայն բան չէ, ամենամեծ բանն է արդի ազգութիւնների համար։ Ճշմարիտ է, մենք ինչքան ցրուած լինինք և բաժան բաժան, դարձեալ ունինք մի մեծ ազգութեան պատկանելու գիտակցութիւնը, որ մեծ բան է անշուշտ, բայց կարող ենք արդեօք ասել թէ՛ ունինք մի ընդհանուր ազգային գրականութիւն, այդ մեծ հոգեւոր ոյժը ազգութիւնների համար։ Խօսքս այստեղ մեր գրականութեան աղքատ լինելու մասին չէ հարկաւ։ Մենք չունինք ինչպէս ոչ մի ընդհանուր գրական լեզու, այդպէս և ոչ մի ընդհանուր ազգային գրականութիւն, որ հաւասարապէս գրաւէր, որի և սիրտ ու միտք շնորհէր ամեն կողմերի հայերին։ Մենք ունինք միայն ռուսահայոց գրականութիւն ու լեզու և թիւրքահայոց գրականութիւն ու լեզու։ Եթէ դժբախտ քաղաքական հանգամանքները մեզ ռուսահայ ու թիւրքահայ են դարձրած, ինչո՞ւ մեր լեզուն ու գրականութիւնը նոյնպէս ռուսահայ ու թիւրքահայ պիտի դառնային։ Մեր լեզուն ու գրականութիւնն ի՞նչ կապ ունին ռուսի և թուրքի հետ։ Մենք մի հայ ազգ ենք և մի իսկ գրականութիւն ու գրական լեզու պիտի ունենանք։ Իսկ եթէ չունենանք այդ, կը նշանակէ մեզ պակասում է արդի ժամանակների հոգեւոր միութեան համար ամենամեծ ոյժը, Մի ազգային գրականութիւնն է առաջ բերում ազգային գիտակցութիւնը, միութեան ինքնաձայնութիւնը։ Արդ մէջ է հէնց եղել մի գրաբարի իրը մի ընդհանուր գրական և եկեղեցական լեզուի՝ ա-

մենամեծ պատմական նշանակութիւնը մեր կեանքի մէջ։

Այսպէս, խնդիրը որ կողմից որ վերցնելու լինենք, ոչ միայն կարելի չէ ասել թէ՛ առայժմ մեզի անհրաժեշտ կարեւոր չէ մի գրական լեզու ունենալ, այլ, ընդհանուակէ, անհրաժեշտ կարեւոր է և շատ ու շատ կարեւոր, Բայց գանք խնդրի ուրիշ կողմերին։

Գրական լեզուի միութեան անհրաժեշտութիւնը մի անգամ ընդունելուց յետոյ, առաջին ամենամեծ խնդիրն այն է անշուշտ թէ՛ այժմեան ժամանակում արդեօք հնարաւոր է մեր երկու լեզուների միութիւնը և ի՞նչպէս կը լինի այդ։ Այս են այն դժուարակնճիւղն հարցերը, որոնց պատասխանների առաջ ամենայն բարի կամք խորտակուում է, Բայց նախ քան այդ դժուար խնդրի քննութեան մէջ մտնելը, տեսնենք թէ՛ ինչ է հասկացում «ընդհանուր լեզու» գաղափարով և ի՞նչպէս է կազմուում այդ ընդհանուր լեզուն։

Լեզուի ընդհանրութիւնն ասելով՝ անշուշտ գրական լեզուի ընդհանրութիւնն ենք հասկանում։ Թէ՛ չէ՛ ամեն լեզուի մէջ ևս կան և խօսուում են բազմաթիւ բարբառների, Գրական լեզու և խօսքի լեզու պէտք է տարբերել միմեանցից։ Գրական լեզուն թէպէտեւ հիմնուում է մի բարբառի վրայ, բայց երբէք կարելի չէ ասել թէ՛ գրական լեզուն այս կամ այն բարբառն է, էապէս մօտ կարող է լինել մի բարբառի, բայց ժամանակի ընթացքում կրում է իր մէջ բազմաթիւ բարբառների ազդեցութիւն, օգտուում է անոնց բառերից ու քերականական ձևերից։ Այսպէս կազմուած են Նւրոպայի արդի ամեն մեծ գրական լեզուները, որոնց մէջ այս կամ այն բարբառը տիրապետող է միայն, բայց ոչ զուտ բարբառը գրական լեզու է դարձած, կամ գրական լեզուն զուտ մի բարբառ է։ Այսպէս կազմուած են և մեր աչքի առաջ արագընթացքով դեռ կազմուում են մեր երկու՝ արեւելեան և արեւմտեան գրական լեզուները։ Ով կարող է ասել թէ՛ մեր արեւելեան գրական լեզուն ո՞ր բարբառն է։ Անոր մէջ իշխող է, ասում ենք, Արարատեան բարբառը, բայց ո՞րն է արարատեան բարբառը, ո՞ր քաղաքի, ո՞ր գիւղի լեզուն, և միթէ՛ մեր արեւելեան գրական լեզուն Արարատեան բարբառն է.— ոչ Արարատեան բարբառ է, ոչ Ղարաբաղի, ոչ Թիֆլիսի կամ մի այլ տեղի, նաև իսկապէս զուտ առեւտրեան բարբառն է (եթէ մեր ժողովրդական բարբառն երկու մեծ խմբի են բաժանուում՝ արեւելեան և արեւմտեան), այլ և արեւմտեան բարբառի, այլ և հին լեզուի՝ գրաբարի հետ խառն է, նոյն եղանակով կազմուած է և արեւմտեան գրական լեզուն, որ մի ժամանակ աւելի գրաբառ էր, քան որ և է ժողովրդական բարբառ, այդ գրական լեզուի մէջ ևս առանձնապէս իշխող չէ և ոչ մի բարբառ, ոչ Ղանի, ոչ Մշու,

և ոչ իսկ Կ. Պոլսի կամ մի այլ տեղի, և ոչ իսկ գրաբառն է իշխող, և եթէ մի իշխող տարր կայ անոր մէջ, այդ ընդհանուր արեւմտեան ժողովրդական բարբառներն են, ինչպէս և արեւելեան գրական լեզուի մէջ՝ արեւելեան ընդհանուր ժողովրդական բարբառներն են իշխող:

Ուրեմն մեր երկու գրական լեզուն ևս կազմուած են զանազան խառնուրդներից. ինչպէս մի մեծ գետի մէջ այս ու այն կողմից բազմաթիւ վըտակների ու առուների ջրերը վազում լցուում են, այդպէս և ամեն կողմից մեծ ու փոքր հոսանքներ են ընթանում դէպի մեր գրական լեզուների մէջ: Այս ինկատի ունենալով՝ պահանջել որ մարդ ինչպէս խօսում է, այնպէս գրէ, կամ լաւ ևս, որ գրական լեզուն կենդանի խօսակցական լեզուի հետ նոյն լինի, կարելի չէ, Հարկաւ, ինչքան մօտ լինի, այնքան լաւ. բայց կենդանի լեզուն միշտ մի որ և է բարբառի զօրաւոր աղբյուրների տակ է, արդ՝ գրական լեզուն որ բարբառին պէտք է մօտ լինի, և միթէ ամեն բարբառի էլ կարող է այն հաւասարապէս մօտ լինել: Արեւելեան մի և նոյն «գրական» լեզուով խօսող Արաբաղցին իսկոյն մատնում է իր Արաբաղցի լինելը, ինչպէս և Ալեքսանդրապոլցին իր Ալեքսանդրապոլցի լինելը: Ուրեմն ի՞նչ է եզրակացութիւնը, — եթէ ոչ այն, որ կենդանի խօսակցական լեզուն, բարբառներն իրենց զարգացման առանձին ընթացքն ունին, իսկ գրական լեզուները՝ իրենց, Պահանջել որ գրական լեզուն կենդանի խօսքի իրական պատկերը լինի, այդ մի անիրագործելի ցնորք է, ագոր համար և այդ լեզուն «գրական» անունն է կրում: Արաբաղցին ասում է. գնում ա, գնում ա, էթում ա, էթում ա, և լն. Արաբաղցին քընում ա, և լն և լն, բայց գրական բարբառի մէջ գրում ենք՝ գնում ե, այսպէս և Թիֆլիսցին ասում է՝ գնում իմ, Արաբաղցին քընում ըմ, Արաբաղցին էթում եմ, էթում եմ, նոյն բարբառի ճիւղերում գնում ամ կամ մի այլ ձևով, բայց գրական լեզուի մէջ գրում են միայն գնում եմ: Միթէ կարելի է այս ամեն ձևերն ևս գրական դարձնել, Անշուշտ ոչ: Գրական լեզուի առաջ ամեն մարդ իր մայրենի բարբառից մի որոշ չափով զիջում պիտի անէ, մէկն աւելի, միւսը պակաս: Թիֆլիսցին պիտի թողնէ իր գնում իմ ձևը և ընդունի Արաբառեան գնում եմ ձևը, իսկ Արաբաղցին էլ իր կողմից պիտի թողնէ գնում ա, և լն ձևերը և ընդունի Թիֆլիսի գնում է ձևը, ինչպէս որ իրօք կատարուել է գրական լեզուի մէջ: Մենք միայն մի բայի մի ժամանակի երկու դէմքն իրրա օրինակ բերեցինք, բայց հազարաւոր այդպիսի օրինակներ կարելի է բերել, որոնց մէջ հաւաստեալ կարելի է տեսնել թէ ինչպէս գրական լեզուն բարբառների փոխադարձ զիջումների վրայ է կազմուած:

Եւ երբ մի անգամ զիջումն իրրա սկզբունք ընդունում է մեր գրական լեզուի մէջ, այն ժամանակ, կարծում ենք, լեզուի միութեան խնդիրը սկզբունքով հնարաւոր է դառնում. էականը այս է: Իսկ թէ արեւելեան հայերն, առանձին իմն հակաութիւն ցոյց կուտան Պոլսոյ լեզուին և կասեն. «դէն ձգիր այդ կըլլայ — մըլլայ լեզուն», չեմ հասկանում, իսկ Պոլսի հայերի համար «ասում» — լինումները՝ խորթ կը թուին — այդ երկրորդական խնդիր է: Միշտ և ամեն տեղ բարբառախօսներն իրար չեն հասկանայ և իրար կը ծաղրեն և մի բարբառին վարժուածի համար միւս բարբառը խորթ կը թուի: Բայց այդ խորթութիւնը կամ անհասկանալիութիւնը մէկգի պէտք է դնել, այդ մեզ պէտք չէ վախեցնէ և ոչ յետ կասեցնէ և ոչ իսկ առաջնորդէ մեր լեզուների միութեան խնդրում: Եթէ այդպիսի խորթութիւնից և անհասկանալիութիւնից վախենալու լինինք, պէտք է մեր երկու գրական լեզուից էլ հրաժարուենք, զի հաւատացէք յիշում է ձեզ գրեթէ նոյնքան խորթ է արեւելեան ընդ ա, ընդ ա, ընդ ա, ընդ ա, ըլելի և լն. ձևերով խօսող հայերի որքան կըլլայ ձեզ. և վերջին ձևս էլ գրեթէ նոյնքան խորթ է արեւմտեան կըլնի, կընի, կեղնի, կեղնի, կեղնայ և լն. ձևերով խօսողների համար:

Եթէ այսքան բազմաթիւ ձևերն իրար փոխադարձաբար զիջել են, այդ զիջման ընթացքը պիտի շարունակուի լեզուի միութիւն առաջ բերելու համար:

Սկզբունքով փոխադարձ զիջումն լեզուի միութեան համար իրրա հիմունք ընդունելուց յետոյ, այժմ հարց է առաջանում թէ արդեօք այժմ, այժմեան հանգամանքների մէջ, հնարաւորութիւն կայ լեզուի միութիւն առաջ բերելու:

Յարգելի Ծաղկաբաղը, եթէ սխալ չենք հասկացել, առ այժմ անհնար է համարում այդ միութիւնը. իսկ թէ յետոյ հնարաւոր է այդ և ի՞նչ կերպով — այդ ևս անյայտ է մնում: Ճշմարիտ է, կարելի չէ խնդիրն այնպէս դիւրին ըմբռնել թէ «յանկարծ այս կամ այն լրագրի կամ լրագիրներու յօդուածագիրները ... այլադիր և այլաբարբառ» լինին: Մենք ոչ միայն տարակուսում ենք, այլ և բռնաւ չենք հաւատում այդպիսի յանկարծական բանի: Բայց և համաձայնել չենք կարող հետեւեալ խօսքերին. «Թոյլ տուէք, բարեկամ, որ երկու աշխարհաբարներն ալ ընթանան իրենց ընթացքը» ... և այդ ինչո՞ւ. 1) «վասն զի բնութիւնը ոստում չի գիտիր» և 2) վասն զի «լեզուի կազմութեան մէջ մարդկային արուեստը խորթութիւն է»:

Բացատրենք թէ ինչո՞ւ և ի՞նչ մտքով չենք համաձայնիլ այս մտքերին: — Հարկաւ, բան չունինք ասելու այն հանրամաստի դէմ թէ «բնութիւնը ոստում չգիտէ». բայց և լեզուի միութիւնն առաջ

բերելու համար մենք չենք ուզում, որ բնութիւնը ուստում անէ: Անշուշտ, եթէ ցանկանայինք գրաբար կենդանացնել, բնութեան մի ուստում կը լինէր այդ, և այն՝ յետոստում, որ անհնարին է: Իսկ եթէ կամենանք, որ մի մատենագիր նոյն իսկ գրական լեզուի մէջ գործածական երկու երկը ձեւերից մէկն ընտրէ, այդ ժամանակ բնութիւնը ոչ թէ ուստումն է անում, այլ շարունակում է իր ընթացքն ընթանալ: Պարզեք օրինակով, «Հանգեսի» մէջ պատահաբար կարգում ենք 1897 թ. 8, 227-րդ երեսը. «տառերու skusկսց զարգացումը...» նոյն երեսին «գրերու skusկսեռու սկզբնական ձեւերը...» Գարծեալ կարգում ենք նոյն երեսին. «բազմաթիւ ձեռագիրներ... կը հաստատեն»... և դարձեալ. «ձեռագիրը... մեր առջեւ կը դնեն»... Արդ, մեզ համար անհասկանալի է մընում, թէ ինչպէս բնութիւնը ուստում կանէր, եթէ նոյն հեղինակը մի և նոյն երեսին, միեւնոյն բառը միեւնոյն քերականական ձևի մէջ մի անգամ «տեսակաց» չգրէր, միւս անգամ «տեսակներու», մի անգամ «ձեռագիրը», միւս անգամ՝ «ձեռագիրներ»:

Բնութիւնը ուստում չի անում, բայց բնութիւնն «ընտրութիւն» (selection) է անում ինչպէս կենդանի տեսակների, այնպէս և կենդանի լեզուի մէջ: Բայց բնութիւնը լեզուի մէջ «ընտրութիւնն» անում է անշուշտ մարդու միջոցով: Ամեն լեզուական փոփոխութիւն սկսում է անշուշտ անհատից և ապա անցնում է ուրիշներին և ընդհանրանում, եթէ անհատի սկսած փոփոխութիւնը իր մէջ կենդանի սաղմ է կրում և կամ հանգամանքները նըպաստաւոր են իրեն: Կամ թէ, հակառակ դէպքում, շուտով, շատ անգամ նոյն իսկ սկսող անհատի հետ, մեռնում է: Այդ լեզուական «ընտրութիւնն» անհատի միջոցով կամ անդիտակցական է լինում, կամ գիտակցական: Արդ, եթէ մեր պապերը անդիտակցաբար թէ գիտակցաբար սկսել են «տեսակաց» ձևի փոխանակ «տեսակներու» կամ «տեսակների» ձեւը գործածել, միթէ մենք բնութեանը ուստում անել տուած կը լինինք կամ լեզուի կազմութեան մէջ խորթութիւն մտցրած կը լինենք: Եթէ գիտակցաբար տեսակների կամ տեսակներու գրենք միշտ, և ոչ մի անգամ տեսակաց, միւս անգամ տեսակներու կամ տեսակների, Ինչո՞ւ բնութեան մէջ խորթութիւն և ուստում չեն մտցնում, երբ մարդիկ անոր կատարած «ընտրութեամբ» կենդանիների և բոյսերի տեսակները աղանդացնում ու բազմացնում են: Բայց ի՞նչ ենք կենդանիներին ու բոյսերին դիմում. եթէ բնութեան մէջ, լեզուի մէջ ուստում ու խորթութիւն է բերում մարդկային արուեստը, էլ այնուհետև աւելորդ են ամեն քերականութիւն ու կանոններ, իզուր էր Հ. Այտնեան իր «Բնական քերականու-

թիւնը» գրում և, գրաբար «առ հարս յաւելեալ» ասելով, աշխարհաբարի համար այնպիսի կանոններ աւանդում «որ քիչ շատ այսօր ամեն գրողներու գրչին ուղղութիւն կու տան»:

Մերժել, ուրեմն, «մարդկային արուեստը» լեզուի մէջ, այսինքն գիտակցական աղբեղութիւնը լեզուի վրայ, իրրեւ լեզուի մէջ խորթութիւն բերող, չափազանցութիւն է: Արդ, ոչ մի եւրոպական լեզու կարելի չէ ցոյց տալ, որի վրայ մարդկային արուեստը բանած չլինի: Բայց ի հարկ է ամենայն մարդկային արուեստ յաջող չէ և ամենայն արուեստ էլ չի անցնում լեզուի մէջ: Խնդիրն այն է, ուրեմն, թէ որ չափով և որպիսի ձևով արուեստ պիտի գործ դնել լեզուի մէջ, որ չհակասի բնութեանը և ասոր հետ երթայ: Այդ արուեստը լեզուի վրայ գործ դնելուց առաջ պէտք է միայն ուսումնասիրել լեզուի բնութիւնը, անոր զարգացման ընթացքը, խորը թափանցել լեզուի ոգու մէջ և ըստ այնմ արուեստը բանեցնել: Այդպիսի արուեստն էլ միայն իրաւունք ունի արուեստ կոչուելու:

Բայց թէ նոյն իսկ յարգելի Ծաղկաքաղն այս արուեստն ընդունում է լեզուի համար, այդ պարզ երևում է մեր յօդուածին առիթ տուող հատուածի ներքեւում գրած հատուածից՝ «նորուսոյց հին կանոններ» վերնագրի տակ, որի մէջ խնդիրը և և ը որոշեալ յօդի գործածութեան համար է, այսինքն թէ երբ պէտք է և գրել և երբ ը: Յօդուածագիրը կառաջարկէ, գրում է Ծաղկաքաղը, որ ու-ի և-ի, հ-ի, յ-ի առջև չպահուի այս կանոնը (և գրելը), իսկ մեկի կառաջարկեմ որ ամեն ձայնաւորի առջև անխտիր և հ-ի և յ-ի առջև իրրեւ կէս ձայնաւոր գրերու առջև պահուի... թէ այս երկու առաջարկութիւնից որն է, մեր կարծիքով, մեր լեզուի զարգացման ընթացքին համեմատ—այդ մասին յետոյ. բայց թէ այս առաջարկութիւնները ցոյց են տալիս, որ լեզուի զարգացումն ուսումնասիրելով կարելի է գրական լեզուն արուեստի ենթարկել, այդ անյայտնի է:

Ինչպէս պէտք է անել այդ «արուեստաւոր գիտակցական ընտրութիւնը», այսինքն մեր երկու լեզուի բազմաթիւ ձեւերից որն առնել և որը ձգել, որ միութիւն առաջ գայ, և ո՞վ պիտի սկսէ այդ գործը:

Ահա մնացած երկու հարցը, որոնց քննութեան մէջ պէտք է մտնել: Այդ հարցերից վերջինիս պատասխանելը հեշտ է և մենք՝ վերջինից կըսկսենք:

Կարծում ենք, որ ամենայն գրող, որ լեզուի միութեան կարեւորութիւնն զգում է, իրաւունք ունի, և նոյն իսկ ոչ թէ իրաւունք ունի, այլ պարտիք ունի երկու գրական լեզուի միութեան մասին հոգալու. նա պէտք է աշխատի գոնէ այնպէս գրել, որ երկու կողմի ընթերցողների համար ևս հասկա-

նալի լինի իր գրածը: Աստի մենք, այսպէս դատելով սխալ ենք համարում յարգելի Ծաղկաքաղի այն կարծիքը թէ լեզուի միութեան նկատմամբ «Հանգէս Ամսօրեայի» «Բաղմապէսի» կամ որ եւ լրագրի հեղինակութիւնը զերոյ է: Ինչպէս ամեն բանի նոյնպէս եւ լեզուի մէջ նոյն անհատի նշանակութիւնն անդամ զերոյ չէ, ո՞ր մնաց մի լրագրի, որի մէջ հաւաքական ոյժեր են դործում: Գաղափարը ծնւում է սկզբում անհատի մտքում եւ ապա անցնում է ուրիշներին, եւ երբ ընդհանուրին ընդունելի է դառնում, նոր սկսում է մարմնանալ: Այսպէս եւ մեր երկու գրական լեզուի գաղափարը, թէպէտ եւ նոր չէ, բայց դեռ այն աստիճանի վրայ է, որ անհատների ուղեղում միայն գոյութիւն ունի, եւ այդ անհատներն էլ գծարատար կամ սխալ են ըմբռնում միութեան խընդիրը, ցանկանալով, որ գրաւարը կենդանանայ, կամ թէ նոյն իսկ վախենում են թէ մի գուցէ լեզուների միութեան մասին կարծիքներ յայտնելով ծիծաղելի դառնան քանի որ մտած չեն իրենց հեղինակութեան վրայ: Բայց թող հաւատացած լինին այդպիսիները, որ ծիծաղելի ոչինչ չկայ այս խնդրի մէջ: Եթէ այդպէս դատելու լինէին, ոչ Արտիստը իր «Աւերք Հայաստանին» ժողովրդի լեզուով պիտի գրէր, ոչ «Հիւսիսափայլն» աշխարհաբար լեզուով պիտի հրատարակէր: Նազարեանը, եւ ոչ մենք այժմ արեւելեան գրական լեզու պիտի ունենայինք: Զէ՞ որ Արտիստն եւս իւր լեզուի համար ծաղրի էր ենթարկւում, բայց նա չվախեցաւ իր ծիծաղելի դառնալուց, թէ իրր գրաւար չգիտէ կամ տգէտ է: Նա մի անգամ որ համոզուած էր թէ ժողովրդին ժողովրդի լեզուով պէտք է խօսել, հաստատ մնաց իր այդ համոզմունքին, եւ ապագան ցոյց տուաւ, որ իրաւունք ունէր: Այսպէս եւ թէ կան անհատներ, որոնք համոզուած են թէ լեզուների միութիւնն անհրաժեշտ է, նրանք բացարձակ պիտի քարոզեն, այդ մինչեւ գաղափարն ընդհանրանայ, եւ ապա թող հաւատացած լինին թէ մի օր կը մարմնանայ այդ բայց պէտք չէ կարծել թէ կարճ ժամանակում, մի տարում, երկու տարում կը կատարուի այդ, եւ ոչ իսկ տասնաւոր տարիների գործ է այդ: Ըստ երեւութին անհատի եւ նոյն իսկ մի լրագրի «Հանգէսի» կամ ուրիշի հեղինակութիւնը զերոյ է այս խնդրում, բայց այդ այն ժամանակ միայն, եթէ ուղենք, որ անհատի կամ լրագրի հեղինակութիւնը կարճ ժամանակում ընդունելի դառնայ ամենքի համար եւ մի քանի տարուան ընթացքում լեզուների միութիւնը գլուխ դայ: Բայց այդպէս դատել կարելի չէ: Եթէ այդպէս դատելու լինէր Միսիթար արբան, այդ մեծ մարդը, այժմ մենք ոչ Միսիթարեան միաբանութիւններն ունեցած կը լինէինք եւ ոչ նրանց գործունէութիւնը, որին պարտական ենք գրեթէ մեր ամբողջ հին գրական

նութեան վերածնութիւնը եւ ուրիշ շատ բան: Սակայն Միսիթարի հեղինակութիւնն սկզբում զերոյ էր եւ նոյն իսկ ծիծաղելի ու հալածական էր նա, բայց հեղինակութիւնը հետզհետէ զօրացաւ, նրա գաղափարը մարմնացաւ եւ բերեց իւր արդիւնքը, եւ հին գրքերի ու լեզուի վերածնութիւնն այն տեղն իսկ հասաւ, որ քիչ էր մնացել, որ գրաւարը վերականգնանար եւ նորից ընդհանուր գրական լեզու դառնար: Եւ եթէ այդ չեղաւ, որովհետեւ բնութեան ընթացքը յեղաշրջել կարելի չէ, բայց եւ այնպէս այդ վերածնած գրաւարը իր բաւերով ու ոճերով, իր մի քանի քերականական ձեւերով անանցումն էր ու բարգոյցութիւններով, այնպէս կենդանացաւ աշխարհաբար մէջ, որ մենք այլ եւս գրաւար չենք համարում:

Այսպէս պիտի դատենք եւ այժմ լեզուների միութեան խնդրում: սկզբում «Հանգէսի» կամ մի ուրիշ լրագրի հեղինակութիւնը չնչին կը լինի, բայց հաւատացած պիտի լինել, որ այդ հեղինակութիւնը, եթէ յենուած է իսկական կարիքի վրայ, եւ եթէ սխալ ըմբռնում չունի, մի օր անպատճառ կը զօրանայ: Օրինակ եթէ «Հանգէսն» ըլլաւ բայի տեղ լինել սկսէ գործ անել, սկզբում գուցէ շատ հետեւողներ չունենայ, բայց տարիներ կանցնեն եւ մէկ օր կը տեսնենք, որ լինել ձեն ընդհանուր ընդունելի է դարձած արեւմտեան գրական լեզուի մէջ եւ ոչ որ չգիտէ թէ սրտեղից եւ ինչպէս առաջացաւ այդ փոփոխութիւնը: Այսպէս ո՞վ կարող է ասել թէ ո՞վ սկսեց արեւմտեան գրական լեզուի մէջ քնացի, քնացիք եւ այլն գրել, որ այժմ ընդհանուր գործածական է: Բայց միթէ շատ հեռու է այն ժամանակը, երբ ընդհանուր գործածական էր գաղի, գաղիքի ձեւը, եւ կամ ինչպէս եղաւ, որ արեւելեան բարբառի մէջ էս, էդ, էն ձեւերին այս, այդ, այն ձեւերը փոխանակեցին, իսկ արեւմտեան լեզուի մէջ էլ վերջին ձեւերն սկսել են աս, ադ, ան ձեւերին փոխանակել: Ո՞ր են ասանկ, ատանկ, անանկ բառերը եւ շատերը: Անշուշտ այդ ամենը սկսուած է հեղինակութիւն չունեցող անհատների ձեռքով, եւ մինչեւ այժմ շատ լեզուական ձեւեր այսպէս անդգալի կերպով միացած կը լինէին երկու լեզուի մէջ, եթէ երկու կողմի հայերն այնպէս կտրուած չլինէին իրարուց, ինչպէս էին մինչեւ վերջերս: Թէպէտեւ այժմ եւս գոհ չպիտի լինենք այն շփումից, որ կայ արեւելեան եւ արեւմտեան հայերի մէջ:

Բայց մեզ թերեւս առարկեն թէ ամեն գրողի իրաւունք տալով լեզուների միութեան վրայ հոգալու, մենք այդպիսով լեզուները, փոխանակ միացնելու, իրարուց հեռանալու վտանգին ենթարկած կը լինինք, զի ամեն մարդ կըսկսէ իւր քմահաճոյքը բանեցնել, մէկն այս ձեւ կընտրէ, միւսն այն, որով եւ լեզուի միութիւն զլուս չի գալ: Մենք այդ վախը չունինք: Ճշմարիտ է, քմահաճոյքներ

տականութիւնն է դործնական միջոցներ ձեռք առնել յիշեալ թերութեան դէմ: Կակազութեան դէմ կռուելու համար մենք պէտք է աշխատենք զանազանել նորա տեսանելի ֆիզիքական նշանը և ուղեկցող հոգեբանական կողմը: Հոգեբանական կողմն ասելով մենք պէտք է հասկանանք երկկողմի և վշտի այն զգացողութիւնը, որ պատճառ է դառնում կակազին յուզուելու, շփոթուելու, երբ նա պատրաստուում է խօսել: Փիզիքական պատճառներից յառաջացած կակազութիւնը շնչառութեան, խիստ սովորական, երկու թերութեանց արդիւնքն է: Նոցանից մէկը խոչափողի մի քանի մկանուններէի ջղաձգութիւնից է յառաջ գալիս, որի ժամանակ ձայնական լարերն այնքան են մօտենում իրար, որ անհնարին է լինում յառաջ բերել տատանումն, հետեւապէս և չի կարող ձայն յառաջ գալ. բացի զրանից, պարզ է, որ այս դէպքում գծուարանում է թոքերից օդ արտաշնչելը: Երկրորդ թերութիւնն է, ընդհակառակը, չափազանց արագ արտաշնչելու մէջ, որ արգելք է դառնում ձայնական լարերի կանոնաւոր տատանման, որից և առաջ է գալիս խանգարումն ազատ խօսելու: Կակազը երբ նկատում է, որ խոչափողի մկանուններէի ջղաձգութեան պատճառաւ չի կարող բառեր արտասանել, փորձում է ազատուել նրանից մարմնական զանազան շարժումներ անելով կամ միւսնոյն բառերը կրկնելով և կամ իւր խօսակցութեան մէջ զանազան միջանկեալ խօսքեր դնելով, իսկ շատ ուրիշ կակազներ աշխատում են խոյս տալ այն բառերից, որոնց արտասանելը մեծ գծուարութիւն է պատճառում իրենց: Բայց այս միակ ինքնօգնութիւնը դեռ բաւական չէ: Կակազներին բժշկել՝ չի նշանակում նրանց նեղ վիճակներից ազատել, այլ միջոցներ ձեռք առնել նոցա միանգամայն ազատելու այդ հիւանդութիւնից: Այդ նպատակին հասնելու համար դործ են դնում զանազան շնչառական մարմնամարզութիւններ, որոնք նպաստում են շնչառութեան այդ թերութիւնների վերացմանը, որոնց մասին մենք նոր յիշեցինք և որոնք միջոց են տալիս մեզ բառերը նոյնպէս կանոնաւոր արտասանելու: Հասկանալի է, որ այդպիսի դէպքե-

րում պէտք է թոյլ տալ կակազին դործադրելու այնպիսի օժանդակող միջոցներ, որոնք հնարաւորութիւն են տալիս ազատուել այդ ցաւից. մարմնոյ զանազան մասերի նպատակայարմար շարժումներն են, օրինակ՝ ձեռների բարձրացումը և այլն, որոնցով կարելի կը լինի թեթեւացնել շնչառութիւնը, միայն պէտք է աշխատել, որ այդ շարժումները լինին տեղին, բնական, կանոնաւոր և բոլորովին ազատ, բռնանալը հիմնովին արգելուում է, որովհետեւ կարող է հասցնել տխուր հետեւանքների: Զպէտք է կարծել, որ ամեն մի շնչառական մարմնամարզութիւն օգտակար է կակազելուն, օրինակ չի կարելի խորհուրդ տալ պահելու արտաշնչութիւնը, կանխակալ խոր ներշնչումից յետոյ, ինչպէս անում են: Զէ՞ որ այդ կերպ զսպելուց, պահելուց յառաջ է գալիս ձայնական լարերի խիստ մերձաւորութիւն, որից և զխտորապէս յառաջանում է կակազումն: Այն կանոնը, որ խորհուրդ է տալիս կակազներին նախ քան խօսելը խոր ներշնչել, նոյնպէս զգուշաւոր ստուգութեան կարօտութիւն ունի: Ծօղուածիս հեղինակը ճանաչում էր մի մանուկ, որի շնչափողը խոր հռաչանքից յետոյ այնպիսի ջղաձգութեան էր ենթարկուում, որ մանուկը չէր կարողանում արտասանել մի բառ անգամ մինչև որ նորա կողերից սեղմում էին, որով առաջացնում էին բռնի արտաշնչութիւն: Պէտք է զխտենալ, որ թէ խօսելիս և թէ արտաշնչելիս օժանդակող, դիւրութիւն տուողը ոչ թէ ներշնչումն է, այլ օդի կանոնաւոր ծախսումը:

Յաճախ ձայնաւորների նսեմ ոչ պարզ արտասանութիւնից կակազի բառերը դուրս են գալիս ճշոցի և հաջոցի նման: Սրանից ազատուելու համար պէտք է ստիպել կակազին հնչիւնների որոշակի պարզ արտասանութեամբ շատ բաղմատեսակ վարժութիւններ անել: Խորհուրդ են տալիս նոյնպէս մի այլ միջոց, որ խիստ ուշադրութեան արժանի է, այն է խօսել շշուկով, որովհետեւ շնորհիւ սորա կակազի խօսակցութեան ձեն անսպասելի կերպով դեղեցկանում և պարզ դիւրիմանց կերպարանք է ստանում: Թէ՛ ո՞րքան ժամանակում պէտք է սովորցնել կակազին հնչիւնների ուղիղ և պարզ արտասանութեան արուեստը, այդ թող

նուում է ուսուցչի բարեհայեցողութեանը: Բանի որ կախարհ գեռ մտածում է այս կամ այն հնչիւնի յարմարաւոր արտասանութեան մասին, քանի որ նա մտածելու առանձին կարիք չի զգում հնչիւնների կատարելութեան մասին: այդպիսին գեռ չի կարող կանոնաւոր խօսող անձն լինել:

Կակաղելու դէմ նախազգուշութիւններ ձեռք առնելու համար անհրաժեշտ է ուշք դարձնել կարգալու արուեստի վերայ:

Բայց դեռ միակ ֆիզիքական պակասութիւնը որ հիմք է կազմում կակաղելուն, ուղղելով շատ դժուար կատարած չենք լինի: Ուսումնարանը պէտք է իւր առանձին ուշադրութիւնը դարձնէ դաստիարակելու աշակերտի ուշադրութիւնը և կամքը որոնք որպէս հոգեբանական դժուարութեան քիչ դեր չեն խաղում կակաղելու դժուարում: Որքան մեծ լինի նորա մէջ ֆիզիքական թերութիւնները, որ պարզ կերեւի խօսակցութեան անկանոնութիւններից, այնքան աւելի ծանր կերպով ճշուրտած կը լինի այդպիսի անձի հոգեկան աշխարհը: Ուսուցիչն այդպիսի դժուարացների տանջանքները թեթեւացնելու համար շատ բան կարող է անել: Հեշտացնելով կակաղ երեխայի խօսակցութեան արտասանութեան ձևը, նա դորանով նորա մէջ ներշնչում է իւր հիւանդութեան դէմ յաջողութեամբ կռուելու հաւատ և վստահութիւն: Պէտք է աշխատել ամեն միջոց դժուարել մանկան մէջ վստահութիւն յառաջ բերելու: Ուսուցիչը չպէտք է իրան թոյլ տայ մանկանը ենթարկել կակաղելու այդ ցաւալի ակտին, դժուար համար անհրաժեշտ է աշակերտից միայն այնպիսի պահանջներ անել, որոնք նա կարող է անթերի կատարել: Դասարանում հարկաւոր է կակաղ երեխաներին դեռեղել այնպիսի յարմարաւոր տեղերում, որտեղից նորա հնարաւորութիւն կունենան հեշտութեամբ մօտենալ ուսուցչին: Պէտք է աշխատել, որ պատասխանի ժամանակ կակաղ երեխան իրան հանդիսաւ զգայ: Ուսուցիչը պարտաւոր է նոցա փողաբջական և քաղցր խօսքերով քաջալերել, նորա պարտքն է իւր սեփական օրինակով դժուարահնչիւն բառերի արտասանելու ձևերը ցոյց տալ և ապա պա-

րապմանց ժամանակ ստէպ ստէպ յիշեցնել դժուար մասին: Շատ ամաչկոտ կակաղներ սովորութիւն ունին պատասխանելիս ցած նայել: Սոցա կզակները վեր բարձրացնելով պէտք է ստիպել ուղղակի ուսուցչի երեսին նայել: Այդպիսով նշանաւոր չափով նսեմանում է խոչարիողի ընդսեղմումը և հեշտանում խօսակցութիւնը: Եթէ մի որ և է բառ արտասանում է խուլ կերպով և կամ կակաղելով, այն ժամանակ նորան հանդիսաւ կերպով այնքան պէտք է կրկնել տալ, մինչև որ արտասանի իւր կատարելալ ձևով: Պէտք է աշխատել կակաղին յաճախակի դաս հարցնել, որի ժամանակ ուսուցչի պարտքն է աստիճանաբար իւր օգնութիւնը թուլացնել: Վատ չի լինի զարգացնել կակաղ մանկան մէջ մի տեսակ հնարաղիտութիւն, սրամտութիւն, յանկարծակի ընդհատելով նորա խօսքը և առաջարկելով բոլորովին մի այլ շրջանի հարց:

Մի քանի ուսուցիչներ պահանջում են աշակերտներից, այսպէս ասած, վառվռուն պատասխան, այդ պահանջը մինչև այժմ քիչ վնասներ չէ հասցրել մեզ, այս տեսակ վարմունքով մենք ամաչկոտ և երկչոտ բնաւորութիւն ունեցող մանուկներից շուտով կարող ենք ստանալ կակաղ: Յօդուածիս հեղինակին յայտնի է իւր անձնական փորձերից մի քանի դէպք, երբ փոքր դասարանի մի աշակերտ շնորհիւ թուարանութեան ուսուցման այս կերպ վարժեցնելուն, երեք ամսուայ ընթացքում կակաղ դարձաւ: Հանդիսաւ հանդարտ վարուեցողութեամբ, համարեա նոյնքան ժամանակումն էլ նոյն երեխան բժշկուեց այդ հիւանդութիւնից: Երբ մի որ և է դասարանում կակաղների քանակութիւնը մեծանում է, այն ժամանակ այդպիսի երեւոյթների պատճառը բոլորովին համարձակ կերպով կարելի է վերադրել ուսուցչին: Ամենից շատ կակաղութեան դէմ պէտք է կռուել միջին դասարանում: Եթէ այստեղ յաջողութիւն կակաղութիւնը, յամենայն դէպս դեռ հարկաւոր է խնամատ, զգուշաւոր դիտողութիւն և ուշադրութիւն, որովհետև այդպիսի երեխաների հետ ունեցած անփոյթ վարմունքը կտրող է պատճառ դառնալ նոյն հիւանդութեան երեւան ելնելուն: Այդ պատճառաւ

առողջացած չպէտք է համարել այն դրութիւնը, երբ կակազը ամեն ընդհանուր մահու է կակազութեան համար ծրագրած մի որոշ շարք կանոնների մասին: Տանջանքը թեթեւացած և ոչ կատարելապէս վերացած պէտք է համարել, եթէ կակազը դեռ կատարելապէս բնական կերպով չի կարող խօսել, որովհետեւ այդպիսիների մէջ հեշտութեամբ կարող է նորից կակազում յառաջ գալ:

Ուսումնարաններում կակազութեան դէմ կուռելու մէջ մեծ յաջողութիւն ունենալու համար հեղինակը առաջարկում է հետեւեալ միջոցը՝ աշակերտին դասարանից դասարան փոխադրելիս ուսուցիչը պէտք է ներկայացնէ դպրոցի տեսչին և հետեւեալ դասարանի ուսուցչին երեսանների այդ թերութեան կատարելապէս և կամ ոչ կատարելապէս բժշկելու մասին մի զրաւոր զեկուցում: Այդպիսի աշակերտների մասին ուսուցչի կազմած անգլիագրքերը զեկուցանուում է իւրաքանչիւր ամիս տեղի ունեցող ժողովին: Յանկալի կը լինէր, որ ուսուցիչը որքան կարելի է, յաճախակի ուշք դարձնէր կակազ աշակերտների այդ պակասութեան վերայ և աշխատէր զանազան միջոցներով վերացնել այդ: Սոյնանման տարեկան զեկուցումները կարող կը լինին պարզել այդ մութ կէտը: Մանուկներին կակազութիւնից բժշկելը դպրոցական վարչութեանց գործն է. խօսակցութեան մէջ թերութիւններով տանջուող աշակերտների հիւս ունեցած նրբազգաց, քաղցր և մարդասէր վարմունքներով, բարեխիղճ և լուրջ աշխատութիւններով ուսուցիչը կարող կը լինի վերացնել, բժշկել յիշեալ թերութիւնը, որով մեծ զարկ տուած կը լինի դպրոցական ընդհանուր յառաջադիմութեան գործին:

Գ. Ղ.

ՄԱՆՐԱԼՈՒԹԻՒՆ

Մի անուանի պատուր համալսելի ցրէր էր գնացել: Առաջին օրն իսկ ճաշին նա կարողացաւ իւր կենդանի խօսքերով սեղան նստած բազմամարդ հասարակութեան ուշքը դէպի իրեն գրաւել: Բոլոր խօսակցութիւնները, հետզհետէ լռեցին. կարծես ամենքը կախարդուել լսողութիւն էին դարձել և

լարուած ուշադրութեամբ ականջ էին դնում այդ հրաշալի օտարականին. բազմականներից միայն մէկը չէր լսում: Նա պատուրի համաքաղաքացին էր և ուրեմն պիտ դժուարանար պատիւ անել իւր գաւառի մարգարէին, լինելով մանաւանդ մէկն այն զարգացածներից, որոնց հայեացքով ս. Գիրք և skets անտեղի բաներ են մեր լուսաւորեալ դարի համար: Մեծ զայրոյթով նկատում էր նա, թէ ինչպէս այդ անգիտութեան մեջ և ինքն ամենեւին միջոց չէր գտնում իւր լուսաւոր մտքերը հրապարակ հանել: Աւերջապէս նա չկարողացաւ այլևս համբերել և գառնալով յանկարծ սեղանակիներին կանչեց. «Պարոնայք, զգուշացնում եմ ձեզ ամեն կերպ այդ պարոնից. ես նորան լաւ եմ ճանաչում. դա մի գայլ է ոչխարի մոտով»: Բոլորը բարկացած շուռ եկան. միայն պատուրը մնաց բոլորովին հանգիստ և ասաց խաղաղ ձայնով. «Պարոնայք, ես իմ կողմից պատճառ չունիմ այդ պարոնից զգուշացնելու, ես ևս դորան շատ լաւ եմ ճանաչում. դա մի ոչխար է գայլի մոտով»: Բարձրաձայն քրքիջը փակցրեց ակոյտների ակորժակը վեճը շարունակելու:

* *

Մի հետաքրքիր օրինակներին շուրջ սիրողներին. — Շատ և շատ անգամ առիթ է եղել հրապարակօրէն յայտնելու շների լորձուներից յառաջացած վտանգի մասին: Այժմս նորից կրկնում ենք, որ չպէտք է թոյլ տալ թէ փոքր երեխաներին և թէ հասակաւորներին համբուրել շներին, նոյնքան վտանգաւոր է և շների լիւրջը, որովհետեւ ստիպուած ենք կրկնել. դորանից յառաջացած վնասները մեծ են և ապագայում կունենան տխուր հետեւանքներ: Անհրաժեշտ եմ համարում յիշել այստեղ „D. Stein et Weisen“ լրագրի հաղորդած մի տխուր դէպք: Եր յառաջացել է լորձուներից, Վոտ ժամանակներումս Գալլիա քաղաքում տարօրինակ հիւանդութիւնից մեռաւ մի հարուստ վաճառական. պարադիտները, այդ անտեսանելի մաշող էակները, որ միայն շան ներքին գործարաններում կարող են ապրել, քայքայել էին նորա ներքին գործարանները: Անգամահատութեան ժամանակ մի լեարդից 100-ից աւելի պարադիտներ են հանուած: Լեարդի և թղթերի միջև արդէն խոց էր գոյացել, որից և հիւանդը մեռաւ: Այս դժբախտութիւնը յառաջացել է նորանից, որ վաճառականը թոյլ էր տալիս իւր շանը լիւրջու տիրոջը: Շան լորձուների հետ միասին այդ մանրիկ որդերը անց են կենում մարդու մէջ, որտեղ նոքա բազմանում են շատ արագ և կարող են խիստ վտանգաւոր և մինչև անգամ կորստաբեր հետեւանքներ ունենալ, ինչպէս վերոյիշեալ դէպքում:

* *

800 անդ մարմնի մէջ. — Ռենտգենի ճառագայթների օգնութեամբ մօտ ժամանակներս Նիւ—Եօրկում վերին աստիճանի հետաքրքիր մի անդամազնական փորձ է կատարուած: Նիւ—Եօրկում ապրում է Մելինա Մօրֆօրտ անունով խիստ տարօրինակ մի 21 տարեկան օրիորդ, որը երկար ժամանակ է տանջուում ասեղների կուլ տալու և կամ մարմնի մէջ խրելու անբժշկելի մոլութեամբ: Սոյնանման մոլութիւններ շատ և շատ անգամ են պա-

տաճել այլ և այլ երկրներում, որոնց մասին վկայել կարող են խիրուրդ վիրաբույժները և խելագարների բժիշկները:

Մեկվինա Մորֆորտի դէպքը նշանաւոր, աւելի հետաքրքիր և ուշադրութեան արժանի է նրանով, որ օրիորդը հարիւր անգամից աւելի ենթարկուել է տանջող, ծանր անգամահատութեան:

Այդքան դժուար փորձերից յետոյ բժիշկները դուրս են բերել նրա մարմնից մօտաւորապէս 800 ասեղներ: Աղջիկը չի խոստովանում այդ մընում է մեզ ենթադրել, որ նա իւր մոլութեանը բուականութիւն է տուել հոգեկան խանգարման բուկներին, որից յետոյ խաղաղ միջոցին աղջիկը ոչինչ յիշելիս չէ եղել: Արդէն հաստատապէս ապացուցուել է, որ ասեղները մարմնի մէջ թափառում են և անասելի ցաւեր պատճառում: Դոկտոր Բուրգոն Բենտֆենի ճառագայթների շնորհիւ վերոյիշեալ աղջկայ աջ ձեռքը ընդօրինակից և դատաւ մօտ 30 բարակ փորրիկ գծեր, որտեղ տեղադրուած են եղել ասեղները: Ընորհիւ այս վերջին փորձի յաջողութեց դուրս հանել նորից 9 ասեղ, ըստ արդէն պէտք է առանձին ուշք դարձնել զագարեցնելու անգամահատութիւնն, որովհետեւ կը յառաջանայ արեան սաստիկ կորուստ, ապա և ցաւալի հետեանքներ: Ենթադրուած են, որ ապագայում դարձեալ ստիպուած պէտք է լինին կրկնել այդ շարատանջ անգամահատութիւնը: Դրժբարդ աղջիկ այժմ ապրում է իւր մօր մօտ, որն և անքուն աչքով և մեծ խնամքով հսկում է իւր տարաբարդ և թշուառ աղջկանը: Դժուար է երեւակայել, թէ արդեօք ինչպէս և որտեղից է նա ձեռք բերում իւր կեանքը թունաւորող այդ ասեղները:

*
* *

Թորից պատահած սկեր. — Ամերիկացիների հնարագիտութեանը չափ և սահման չկայ. նորա այժմ թղթէ տներ են շինում: Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ նահանգներից մէկում — Ալիսկոնսինում գոյութիւն ունի մի ահագին գործարան, որտեղ պատրաստուում է և հաստ 2—3 մետր երկայնութիւն ունեցող սալի նման այսպէս անուանուած թղթէ աղիւտներ: Դիւնութեան համար հնարած այս նոր նիւթերը մեծ առաւելութիւններ ունին քարից, Նախ և առաջ թուղթը տաքութիւն վատ հաղորդող մարմինների կարգին է պատկանում, քան աղիւտը կամ քարը, ուստի և թղթից կառուցած տները ձմեռը տաք են լինում, իսկ ամառը զով: Դիւնութեան ժամանակ թղթից պատրաստած աղիւտներին քսում են ճարպային նիւթ, որպէսզի խոնաւութիւնից ազատ լինի: Բացի դրանից այդ թղթեայ աղիւտները մի լաւ թրջում են աղաջրով և զանազան նիւթերով (АНТИСЕНТИЧЕСКИМ ВЕЩЕСТВАМ), որով և թուղթն ապահովուում է այրուելուց և անմատչելի է դառնում միջատների և զանազան միկրօբների համար:

Այս բոլորից մենք կարող ենք եզրակացնել այն, որ այսպիսի նիւթերից պատրաստուած տներն ամենայարմարն իդէալական պէտք է համարել, ինչպէս առողջապահական, նոյնպէս և հրդեհներից ապահով լինելու տեսակէտից:

ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

ՀԱՅԻ ՀԱՄԲԵՐԱՏԱՐ ՈՂԻՆ.

Մեր պատմական կեանքի մէջ եղել են շատ ծանր վայրկեաններ. չպիտի վարանինք ասելու, որ նոյն իսկ Հայոց դարաւոր կեանքը ծանր վայրկեանների մի անընդհատ շարք է. ո՞վ այս զիտէ, ո՞վ այս գաղափարը լրջօրէն ըմբռնել կարող է, նորա համար անյայտնի պէտք է լինի թէ ի՞նչ է պահանջուում մեր եկեղեցու ամէն մէկ անդամից, մեզանից պահանջուում է միշտ խոնարհել Տիրոջ ամենարարի կամքի, առաջ և միշտ գոհ լինել նորա ամենառատ պարգևներից. այսպէս է ուսուցանում մեզ մեր պատմութիւնը, այսպէս է հրահանգում մեզ մեր դարաւոր փորձը. այսպէս է վիճակուած մեզ Նախախնամութիւնից ոչ այսօր, այլ միշտ:

Պարզեմք այս միտքը պատմական փառտերով, թողնի՛նք հին անցեալը, որ շատերի երեւակայութեան մէջ պատկերանում է իբրեւ ոսկի օրերի մի շրջան. թողնի՛նք նաեւ Արաբացոց արշաւանքի և տիրապետութեան ժամանակները, որ ոչ այլ ինչ էր, եթէ ոչ անգութ գործերի և յուսահատեցուցիչ սճիրների մի անտանելի տեսարան: Մտաբերե՛նք այն, ինչ որ մեր ժամանակներին աւելի մօտիկ է: Յիշե՛նք, օրինակ, Սկիւտքների արշաւանքի օրերն, երբ հոյակապ շէներ ու աւաններ, քաղաքներ ու բերդեր հողի մոխրի հաւասարուեցան, երբ մեծափարթամ թագաւորութիւններն և նախարարական տոհմերը շատ կարճ ժամանակի մէջ ոչընչացան, երբ մեր փառադարձ բազմամարդ վանքերն ու եկեղեցիներն անշքացան: Դիտե՛ք ինչ հարուած, ի՞նչ երկնային պատուհաս էր այդ ի՛նչ անտանելի պատմական վայրկեան էր:

այն ժամանակ ամէն ոք նշուում էր «արևի լոյսը» ամէն ոք ցերեկն իրեն զիշեր էր համարում: Այս չայոց համար աշխարհի վախճանն հասած էր երևում, մինչև անգամ նոյն իսկ կրօնաւորների բերանով ժողովրդի մէջ այն կարծիքն էր տարածուում, թէ աշխարհի վերջն եկել է, ստոանան իւր հազարամեայ կապանքից արձակուել է, և համատարած մահն ու ապականութիւնն անխուսափելի է: Անցաւ այդ ժամանակն, այդ կսկծալի, աղէտալի ժԱ. դարը. չէք կարծում, որ եթէ այսօր այն ժամանակի մարդիկ զուլններն հանելու լինէին գերեզմանից, պիտի զարմանային որ դեռ հայի անուն կայ, հայի ժամ կայ, հայի դպրոց ու դպրութիւն կայ. այժմ նոքա պիտի չհաւատալին, զի նոյն իսկ իրենց գերեզմանի մէջ իրենց հետ միասին թաղուած են համարում բոլոր հայերին. սակայն այսօր մենք չպիտի զլանանք նոցա ասելու «միթարուեցէք, միթիթարուեցէք, Ամենակարողի աջը դեռ մեզ պահում է աշխարհիս երեսին»:

Թողնի՛ք այդ, և աւելի յառաջ անցնի՛ք: Մեզ համար այդ ծանր ժամանակն իւր աղէտներով ի՛նչ է այն սարսափների, այն ահռելի ոճիրների, այն կորստաբեր հարուածների առաջ, որոնք չայոց զլխին հասան Թաթարների արշաւանքների ժամանակ. ողջ երկիրն արեան և արտասուքի մէջ լողում էր. անկիւն չմնաց շէն, տեղ չմնաց, որ կրակի և ծխի մէջ բորբոքուած ու սևացած չլինէր. պատմական աննկարագրելի վայրկեան, երբ հայ մարդու կենդանութեան համար նոյն իսկ գերութիւնն ու ստրկութիւնն էլ կարծես բարեբաղդութիւն էր համարուում: Ի՛նչ եղան այն օրերը. չկան նոքա էլ անցան, անհետ եղան, անկարող լինելով իսպառ ոչընչացնել հայի անունն և յիշատակը, թէև անագորոյն դահիճներին աջակից եղան մինչև անգամ դաւաճանները ներսից և կրօնական պառակտողները դրսից, թէև խիղճն ու համոզմունքն անգամ իրրեւ ապրանք ի վաճառ հանուեցաւ քրիստոնեայ անուն կրող շահավաճողների ձեռքով: Ժամանակի մարդիկ մեռան յուսահատութեան մէջ, բայց նենդանին յաւիտենից չմտանեց իւր ժողովուրդն ի կո-

րուստ այդ վերահաս փորձութեան դառնակսիւծ ճնշման տակ:

Նարո՞ղ ենք, հապա՞ն մոռանալ Լանկթէմուրի աշխարհաւեր հարուածները, չյիշել Բուրգ, Պարսիկ և Թուրք բռնաւորների յարատեւ հալածանքները մի քանի դար շարունակ բնիկ հայ ժողովրդին սպառելու համար: Եւ ի՛նչպէս կարող ենք այդ մոռանալ, երբ քաջ զիտենք, որ դեռ ԺԴ. դարի սկզբում մեր ողբասացն Ստ. Օրպէլեան Ս. Էջմիածնի վերայ ողբալու ժամանակ պատկերացնում է նորա կատարեալ ամայութիւնը, և յուշկապարիկների ու ոգնիկների օթեան է անուանում այդ բազմադարեան սրբավայրը. ¹

«Փոխան ճայնից սրբերգեանն
Դեւք եւ ոգնիք քեզ կաքաւին.
Փոխան ըուրմանցն նարդոսի
Աղք եւ աւիշք ի քեզ կուտին.
Փոխան սրնոց պաշտօնէին
Յուշկապարիկք ի քեզ բնակին:»

Այս է եղել մեր Մայր Վանքի պատկերն այն ժամանակ: Նոյնն է հաստատում և Դաւրիժեցի պատմագիրն Առաքել, երբ յիշում է, որ Ս. Էջմիածինն այնպիսի անկման, այնպիսի անշքութեան, աւելին ասենք, այնպիսի անտիրութեան էր հասած, որ մի «այլազգի մահաւորականի» էր վիճակուել (այս էլ, երևի, Աստուծոյ կամքն էր) ձեթ բերել երբեմն Ս. Իջման տեղն և ճրագ վառել, այն էլ անցորդների և ճամբորդների համար: Սուրանից աւելի էլ ի՛նչ թշուառ վիճակ պիտի լինէր հայի համար. թող պատմիչն ինքը խօսի. «զիրք չկար, ասում է, որովհետեւ ժամ ասել չկար. ոչ շուրջառ կար և ոչ զգեստ, որովհետեւ պատարագ չկար. խնկարկութիւն չկար, որովհետեւ ոչ խունկ կար, ոչ բուրվառ» և լին:

Եւ չյիշենք Շահաբասի արշաւանքն ու բռնի գաղթականութեամբ մեր երկրի ամենալաւ մասն ապականելն ու աւերելը, երբ մինչև անգամ հայոց աղօթաւոր ճգնագրեաց մարդիկ, մի անբոյթ անկիւն չունենալով աղօթելու, բացօթեայ տեղերում լեռների, առա-

1. Տե՛ս Ստ. Օրպէլեանի ողբ ի Ս. Կարադիկին:

պարներն, քարքարուանների և անբնակ հովիտների մէջ էին ապրում և կեքում իրենց մահկանացուն: Սոյն իսկ մեր Մայր Եկեղեցին Ս. Եղիաթինը քանդուեցաւ և նորա քարերն ու հողը տարուեցան Պարսկաստան, որպէսդի այս տեղ հայի սիրտը կապող, միտքը ժողովող մի այլ առարկայ չգտնուի: Ի՞նչ եղաւ այդ տխուր և անտանելի անցքից յետոյ: Յուսահատուողներն յուսահատուեցան, իսկ Աստուծոյ ողորմութեան կենդանարար արեւը դարձեալ հանեց ու կանգնեց այն կործանած ժողովրդին, որին խրատելու համար ուղարկել էր այդ պատուհասները:

Մի տարուայ, մի դարի, մի քանի դարերի անցեալ չէ այս ծանր աղէտների անցեալը. ամեն ինչ բազմադարեան կեանքի դրոշմով է դրոշմուած. գիտենք այդ, քաջ ըմբռնում ենք այդ ամենի խորհուրդը, պատմական անցքերի պատճառաբանութեան բարդ ելեէջների մէջ այդ ծանր վայրկեաններն իսկապէս կենսունակ զօրութեան փորձաքարերն են, որոնցով կարելի է մի ազգի, մի ժողովրդի ոյժերը զտել և նորա բարոյական ոսկին ճանաչել. եթէ այդ ոսկին բնատուր է և կայ, ամէն տեղ, ամէն հանգամանքի մէջ նա կըմնայ նոյն անապական աղնիւ մետաղը, որ ամէն հրապարակի վերայ, ամէն վայրկեանների մէջ իւր բարձր գինն ունի: Ծանր աղէտների մէջ այդ ոսկին հայի համբերատար ոգին է եղել, մի առաքինութիւն, որ ըստ երևութին շատ պակաս է մեր ժամանակի ժողովրդի մէջ, բայց բարեբաղդաբար մի բնատուր յատկութիւն է, որ ցեղական ժառանգութեամբ կայ և մնում է միշտ հայի մէջ:

Ասացինք ըստ երևութին, զի մեր համոզումը չէ թէ հայ ժողովուրդը զուրկ է համբերատար ոգուց: Իրականութիւնն այլ բան է ասում մեզ. այդ ժողովուրդն է, որ ապրել է ամէն տեսակ ցեղերի հետ, անցեալում բնակակից է եղել միշտ իւր դահիճների հետ, համբերութեամբ ծառայել է իւր հալածողներին, քրտնել, վաստակել, երկիր մշակել և իւր վաստակով կերակրուել ու կե-

րակրել է իրեն հարստահարողներին հարկւրաւոր տարիներ շարունակ ոչ միայն իւր հայրենիքում, այլև իւր հայրենիքից հեռու անծանօթ երկրների իւր ժամանակաւոր գաղթավայրերում, ինչպէս օրինակ Հնդկաստանում, Եգիպտոսում, Լեհաստանում, Մոլդովալաքիայում և այլ երկրներում: Այդ համբերատար ոգւով նա պահել է իւր հաւատը և լեզուն, որովհետև յարգել է միշտ իւր բնակակից ցեղերի և ազգերի լեզուն և հաւատը. նոյն ոգւով պահպանել է իւր հայրենական ծէսերն ու աւանդութիւնները, որովհետև յարգել ու սիրել է ընտանեկան սրբութիւնը ոչ միայն իւր, այլև բնակակից ցեղերի նկատմամբ: Սոյն համբերատար ոգին ոյժ է տուել հայ քրիստոնեայ մարդուն դարեր շարունակ սիրել լուսաւորութիւնը, կանգնելով վանքեր և դպրոցներ, հաստատելով տպարաններ, բազմացնելով պէս պէս օգտակար հրատարակութիւններ, զրկաբաց ընդունելով ամէն ինչ, որ գալիս էր լուսաւորութեան և կրթութեան անունով: Այսօր հայի այդ համբերատար ոգուն ենք պարտական, որ նոյն իսկ անդադրող դարերում նուիրական հնութիւնների նշխարներն անկորուստ մնացին, որ ս. գրքերն ու սրբութիւնները պահուեցան, որ ազգն իբրև ազգ, թէև շատ տեղ հալածուած, առանց իւր առանձնութիւնները կորցնելու հանդիսանում է աշխարհի առաջ նոյն կենսական ուժերով: Եթէ ոմանց անհատական սխալները, կամ ընդհանուրի երբեմնական վաղանցուկ կորուստները, և կամ պատահական հարուածները առժամ մի ծանր տպաւորութիւններ են թողնում, շատ անգամ նոյն իսկ անջնջելի դրոշմութեամբ են սերունդների յիշողութեան մէջ, դորանով երբեք ազգի հիմնական յատկութիւնն իւր ոյժը չի կորցնում. նորա համբերատար ոգին մնում է միշտ իբրև անկողորմտելի մի դանձ, որ զրաւական է նորա յարատուութեան և նոյն իսկ բարգաւաճման: Պահպանե՛ք մեր մէջ այդ անդին դանձը. իմանա՛նք նորա զինը, իմանա՛նք, թէ ի՞նչ ունինք և ի՞նչ ենք կորցնում, երբ յուսահատութեան խորհուրդներ ծփում ալեկոծում են մեր միտքը: Երկայնմութեան, համբերու-

Թեան նախագաղափարը մեր երկնաւոր Հայրն է՝ որ զարեւր շարունակ կամեցել է մեզ պահել աշխարհիս երեսին։ Լինինք այնպէս կատարեալ, ինչպէս կատարեալ է մեր երկնաւոր Հայրը՝ որ զիտէ «զպէտս մեր և զկարիս առաւել քան զոր խնդրեմք և իմանամք»։

Կ. Կ.

ՄԱՐԿԱՆ ԵՐԵՐԻ

Վարդապետ Խաչի տօնին լրացաւ Վեհափառ Հայրիկի գահակալութեան չորրորդ տարին։ Հայ ժողովուրդը ամեն կողմից խմբերով գիմել էր ս. Էջմիածին՝ Միածնի ս. սեղանի առաջ։ Վեհափառ Հայրիկի համար աղօթելու և բարօրութիւն հայցելու։ Նախընթաց երեկոյեան Վեհափառ Հայրապետը հանդիսաւոր թափօրով իջաւ վեհարանից, ժամասացութիւնը կատարուեցաւ տաճարի կողքին կառուցած գմբէթաղարդ բարձրաւանդակի վերայ։

Միւս առաւօտեան կիւրակի օրը վանքի բակը լցուել էր մի քանի հազար ուխտաւորներով։ Պատարագի զանգերը հրաւիրեցին նոցա աղօթելու Հայաստանեայց մայր եկեղեցու պայծառութեան և Հայրիկի քաջողութեան համար։ Եկեղեցու ներսը ասեղ ձգելու տեղ չկար, ուստի ժողովրդի մի մասը կանգնել էր զանգակատան տակը ու զոների առաջ, այնտեղից իւր աղօթքները ուղղելու առ Ամենակալն, որպէս զի երկար կեանք ու պայծառ օրեր շնորհէ իրենց մեծ գերդաստանին և նորա ծերունաւորը։ Նահապետին, Պատարագից յետոյ Հայրապետական մաղթանք կատարուեցաւ, որից յետոյ միաբանները աւագութեան կարգով պատկառանքով մօտենալով Հայրապետին համբուրեցին՝ նորա ս. աջը և արժանացան նորա օրհնութեանը։ Միաբանութեանը հետեւեցին ճեմարանի աշակերտները։

Այդ օրը Վեհափառ Վաթուղիկոսը բարեհաճեց իջնել սեղանատուն ու մասնակցել միաբանութեան ճաշին։ Ճաշի ժամանակ Գերապատիւ Տ. Սուքիաս արքեպիսկոպոսը իրեն յատուկ ճարտարութեամբ բացադրելով կրօնի և լեզուի նշանակութիւնը մի ազգի համար, առաջարկեց դոցա հովանաւորի՝ Վեհափառ Հայրիկի կենացը։ Ապա՝ նորին Սրբութիւնը առաջարկեց միաբանութեան կենացը։

Ճաշին հրաւիրուած էին ճեմարանի ուսուցիչները, Սինդիկ ծառայողները, Վաղարշապատի աւագները և Երեւանից եկած պատուաւոր հիւրերն իրենց թեմական փոխանորդի հետ։

Երեկոյեան այնքան ժողովուրդ էր հաւաքուել, որ վանքի լայնատարած բակը անձուկ էր երևում։ Հրապարակութիւնը հիանալի էր։ Լուսաւորուած էին

վանքի հինգ կաթուղիկէները, Վեհափառ պատի տակը երգում էին ճեմարանի աշակերտները։ Սոցա ձայնակցում էր ժողովուրդը իրենց պարերով ու լէլէներով։ Աշուղները իրենց շուրջն էին խմբել իրենց լեզուն հասկացող գիւղացիներին և սովորականից դուրս ոգևորութեամբ փառաբանում էին ծերունաւորը։ Հայրապետի մեծագործութիւնները։

Ս. Միւսնի օրհնութեան և Վեհափառ Հայրապետի օծման չորրորդ տարեդարձի առթիւ ըստացուեցան բազմաթիւ հեռագիրներ Ռուսաստանի և արտասահմանի հոգևոր հայրերից, դպրոցների հոգաբարձուներից և ազգայիններից յանուն նորին Վեհափառութեանը։ Նորին Ս. Օծութիւնը սորանով յայտնում է իւր բարձր գոհունակութիւնը և հայրապետական օրհնութիւնը բոլորին մաղթելով երկար կեանք և բարօրութիւն։

Ս. Միւսնի օրհնութեան հանդիսին ներկայ էին վիճակներից եկած՝ Դեր. Տ. Սեւրովը արքեպիսկոպոսը, Տ. Ներսէս եպիսկոպոսը և Տ. Տ. Հմայեակի, Սահակ և Մխիթար վարդապետները։ Դսկ քահանաներից — Բազումից՝ Խորէն աւագ քահանայ Միրզարէզեանը և Եղիշէ քահանայ Դեղամեանը, Թիֆլիզից՝ Տ. Դիւտ աւագ քահ. Աղանեանը, Սիմֆերոպոլից՝ Հաղարոս քահ. Յովսէփեանը և շատ քահանայք Ս. Էջմիածնի և Երեւանի դաւառներից։

Սոյն հանդիսին հրաւիրուած էր Երեւանի պ. Մահապետեանը և Թիֆլիզի Դատաստանական պալատի աւագ պրօկուրորը, որ այդ միջոցին պաշտօնական զործով Երեւան էր եկած։

Այդ հանդիսին հրաւիրուած էր նաև Ս. Միւսնի նոր կաթնան նուիրող Դասպար Ալա Կարապետօղլեանը, որ հիւանդութեան պատճառով չկարողանալով զալ Ս. Էջմիածին, իւր կողմից ուղարկել էր իւր ազգական պ. Սարգիս Սրջեանին։

Սոյնպէս հրաւիրուած էր յայտնի բարեգործ պ. Աւետիս Զուկասեանը, որ մի քանի օր մնալով Ս. Էջմիածնում և շրջակայ սրբափայրերը այցելելուց յետոյ վերադարձաւ Տիֆլիս։

Վեհ. Հայրապետի հրամանով Շուշույ հոգևոր Դպրանոցի ժամանակաւոր պաշտօնական տեսչի կարգուեցաւ Տ. Տիրալը վարդապետը, իսկ Երեւանի դպրանոցի տեսուչ հաստատուեցաւ պ. Միկոյանյոս Բարամեանը։

Օգոստոսին Մոսկվայում գումարում Երկրաբանական Ժողովի անդամներից 33 հոգի սեպտեմբերի 16-ին այցելեցին Մայր Աթոռը և անմիջապես ներկայացան Նորին Սրբութեանը: Սոցա ընդունելու համար առաջուց տեղ էր պատրաստած ձեմարանի շինութեան մէջ, որտեղ սուրճ և թէյ վայելելուց յետոյ գիտնական հիւրերը դիտեցին տաճարը, թանգարանը, մատենադարանը և այլ հետաքրքրական տեղեր: Ծառեցին ձեմարանում, ծառի համար պատրաստուած էին եւրոպական և հայկական կերակուրներ: Թանկագին հիւրերին բարեհաճեց պատուել իւր ներկայութեամբ Նորին Ս. Օծութիւնը, մասնակցելով նոցա ծառին:

Ծառն անցաւ շատ ուրախ և զուարթ, ճառերով և երգերով: Ծառից անմիջապես յետոյ հիւրերը մեկնեցին դէպի Երևան գոհ և ուրախ սրտով:

Ի գիտութիւն հետաքրքիրների սորա հետ յայտնում ենք հիւրերի անուանց ցանկը:

1. Փրայհէր Ֆոն Ռիխտհոֆէն
Պետական գաղութի խորհրդական
Ռուս-ցղապետ Բեռլինի համալսարանի:
2. Տիկին Իրմգարտ Ֆոն Ռիխտհոֆէն:
3. Դոկտոր Մաքս Էրեկինգ Բեռլինից
Ռուս-ցղապետ:
4. Մ. Փրիգորիսէն
Համբարձ—Բեռլին:
5. Դոկտոր Շարլ Ռիւստ
Պրեմիեր-դուքլէի Ժենեւից:
6. Դոկտոր Ա. Ուլրիխ
Լայպցիգից:
7. Դոկտոր Կառլ Շմեդ
Ռուս-ցղապետ, Բաւլէ:
8. Ն. Փ. Ռիննէ
Հաննովերի պետական գաղութի Ռուս-ցղապետ:
9. Տիկին Էլզէ Ռիննէ:
10. Դոկտոր Կ. Էօրբեկէ
Մեյնինի պետական գաղութի Ռուս-ցղապետ:
11. Դոկտոր Ա. Դաններերգ
Ալեմից:
12. Դոկտոր Էմիլ Հարդանք Դոլնիկովսկի
Ռուս-ցղապետ Լեմբերգի համալսարանի:
13. Կ. Հիւզս
Երկրաբանութեան Ռուս-ցղապետ Կեմբրիջի:
14. Տիկին Հիւզս:
15. Դոկտոր Է. Օ. Հովայ
Նիւ-Եօքի Բնագիտական Ռեզինի պետական:
16. Հառուի Փելլինգ Ռայդ
Միացեալ Պահանգի Բալթիկի պալատի համալսարանից:
17. Զոնս Հոպկինս
Բալթիկի համալսարանից:
18. Մոստէ Ալստոն
Միացեալ Պահանգներէ:

19. Եօզէֆ Պ. Իդլինգս
Ռուս-ցղապետ Զիլխայնի համալսարանի:
20. Փրէնսիդ Ա. Բաթէր
Բրիտանական Միացեալ պալատից:
21. Լ. Լ. Բէլիֆանտ
Քարպուս Լոնդոնի Երկրաբանական Ընկերութեան:
22. Փ. Դ. Սիմպսոն
Երկրագիտական:
23. Զորջ Պ. Մերրելլ
Նիւ-Եօքի Գիտական գաղութի Ռուս-ցղապետ և պալատի Ռեզինի պետական:
24. Ստանիսլա Մէօնիէ
Ռուս-ցղապետ և պետական Փարիզի Բնական պալատի Ռեզինի:
25. Տիկին Մէօնիէ:
26. Օրիորդ Մէօնիէ:
27. Դոկտոր Ադօլֆ Օսվալդ
Բաւլէի համալսարանի Ռուս-ցղապետ:
28. Դոկտոր Կառլ Ռիւս
Մեյնինից:
29. Դոկտոր Յ. Աբելեանց
Ռուս-ցղապետ Տիբլինի համալսարանի:
30. Մադիստ Էմմանուէլ Շտէօբեր
Վարշիպահայից:
31. Փրանց Իւլեւիչ Լեկնսոն-Լեսսինգ
Ռուս-ցղապետ և դեկան Բրեյտի համալսարանի:
32. Անատոլիյ Օրեստովիչ Շիլեարեւսկիյ
Մոսկուայի համալսարանի Գիտական Բնական Ռուս-ցղապետի Բնական:
33. Պէտր Իվանովիչ Շօշին:

ԿՈՎԵՍՏԱՆԻ Տ. ԿՆՈՒՆԿԱՐԱՐԱՆՔԻ Ս. ԷԶՄԵՆՆՈՒՄ.

Ազգիս Վեհափառ Հայրապետը տեղեկանալով, որ Կովկասու քաղաքական մասի Տ. Կառավարչապետ Իշխան Գրիգորի Սերգէեւիչ Գրիգորին հոկ. 2-ին, հինգշաբթի, պետք է հաճի այցելել Ս. Էջմիածին Գեր. Տ. Սուքիաս Արքեպիսկոպոսին և Տ. Մահապետ վարդապետին հրամայեց ընդ առաջ ելանել Սորին Պայծառափայլութեան Իգդիր աւանը, ուր իշխանը ժամանելու էր չորեքշաբթի երեկոյեան:

Համաձայն այս պատուէրի Ս. Էջմիածնի միաբանութեան յիշատակեալ անդամները հոկ. 1-ին մեկնեցան դէպի Իգդիր: Երեկոյեան ժամը 6¹/₄-ին երկրիս Տ. Կառավարչապետը հասաւ Իգդիր և մի քառորդ ժամից յետոյ ընդունեց Սորին Ս. Օծութեան հրաւիրականներին: Գեր. Տ. Սուքիաս սրբազանը Վեհա-

փառ Հայրապետի կողմից շնորհաւորելով Սորին Պայծառափայլութեան բարի զաւուստը, խնդրեց որ իշխանը Ս. Էջմիածին շնորհ բերէ և հաճի սեղանակից լինել Սորին Սրբութեան հետ Վեհաբանում: Իշխանը պատասխանեց, թէ ինքը առանց այդ հրաւերի արդէն մտադիր էր գալ Ս. Էջմիածին, այոթեւ այդ հնազարեան սրբափայլում և այցելել Սորին Վեհափառութեանը: Իսկ այս սիրալիր հրաւերը ընդունելուց յետոյ կրկնակի սիրով կայցելէ թէ վանքն և թէ Վեհափառ Հայրապետին: Այնուհետև հրաւիրակներն հետ խօսակցելուց յետոյ, երբ իշխանը տեղեկացաւ, որ նոքա շտապում են վերադառնալ Ս. Էջմիածին, կրկին և կրկին շնորհակալութիւն անելով, յանձնեց յայանել իւր յարգանքը և ողջոյնը Սորին Վեհափառութեան, յայտնելով որ հետեւեալ օրը առաւօտեան ժամը 9-ին կմեկնի Իգգիրից:

Հինգշաբթի ժամը մէկից մի քառորդ պակաս Ս. Իշխան Դօլիցինը Երեւանի Մահանդապետ Կոմս Տիգլէհհաուզէնի և իւր քարտուղար իշխան Կուրակինի հետ՝ շրջապատուած բազմաթիւ ձիաւորներով, հասաւ վանքի բազարի դուռը: Այստեղ ժողովրդի կողմից աղու հաց ընդունելուց յետոյ, իշխանը զիմեց Գեր. Տ. Դրիգոր Եպիսկոպոսին, որ Տ. Մեսրոպ վարդապետի հետ մի քանի խօսքով բարի գալուստ մաղթեց Սորին Պայծառափայլութեանը: Տրդատայ դրան մօտ դիմաւորեցին Բարձր Հիւրին Գեր. Տ. Սուքիաս, Գեր. Տ. Եսայի Արքեպիսկոպոսները, Տ. Մահապետ, Տ. Կարապետ և Տ. Մամբրէ վարդապետները: Տրդատայ դռնից մինչև Մ. Տաճարի դուռը երկու շարք կանգնած էին Հոգեւոր Ծննդարանի աշակերտները: Իշխանը ողջունեց աշակերտներին հայերէն «բարի լոյս» խօսքերով: Մայր Տաճարի դրանը դիմաւորեց Աւագ Լուսարար Տ. Մակար Եպիսկոպոսը: Բոլոր դիմաւորողների ուղեկցութեամբ իշխանը մշտաւ եկեղեցի և Իջման Սեղանի առաջ աղօթեց: Սեղանի աջ և ձախ կողմում Տ. Գրիգոր և Տ. Համազասպ վարդապետները շուրջադրեցաւ կանգնած՝ Ս. Խաչն ու Աւետարանն էին բռնած, որոնց երկիւղածութեամբ մերձենալով՝ համբուրեց իշխանը և դուրս գալով եկեղեցուց, երկու կարգ շարուած աշակերտների միջով զիմեց զէպի Վեհաբան: Վեհաբանի դրան զիմաւորեց Տ. Խաչիկ վարդապետը, սանդուղների զլին՝ Տ. Գարեգին վարդապետը, առաջին նախասենեակում Սինօգի Պրոկուրորի պաշտօնակատար Պ. Յովսէփ Տ. Յովսէփեանը, իսկ երկրորդ նախա-

սենեակում Տ. Կորիւն վարդապետը:

Տ. Կառավարչապետի, Մահանդապետի և քարտուղարի համար Վեհաբանում առանձին սենեակներ էին պատրաստուած, ուր առանձնանալով, մի փոքր հանգիստ առնելուց յետոյ, հիւրերը առաջնորդուեցան զէպի Վեհափառ Հայրապետի դրսի դահլիճը: Այստեղ ազգիս Ժերունագարդ Հովուապետը Սինօգի անդամոց՝ Գեր. Տ. Երեմիա Արքեպիսկոպոսի, Գեր. Տ. Արիստակէս Եպիսկոպոսի, Տ. Վահան և Տ. Աշոտ վարդապետների հետ սպասում էր իւր Բարձր Հիւրին: Երբ իշխանը իւր ուղեկիցներով մտաւ դահլիճ, Սորին Սրբութիւնը առաջ եկաւ և դահլիճի մէջ տեղում խաչակնքեց իշխանին: Սորին Պայծառափայլութիւնը Վեհի աջն առաւ և յետոյ սիրալիր կերպով երեցս համբուրուեցան: Վեհափառ Հայրապետը ներկայացրեց Սինօգի անդամներին, իսկ իշխան Կառավարչապետը իւր ուղեկիցներին և ապա Սորին Սրբութիւնը հրաւիրեց Մեծ Հիւրին ծաղկեայ այվանը (դահլիճը), ուր ներս գնաց և պ. Մահանդապետը, նաև Տ. Մահապետ վարդապետը և պ. Կոստանդին Իւղըրաշեանը իրրեթարգմաններ: Վերջինս եկել էր Երեւանից Կառավարութեան տնօրէնութեամբ և սպասում էր պ. Կառավարչապետին դրսի դահլիճում, ուր և Տ. Մահանդապետը ներկայացրեց նորան իշխանին:

Ծաղկեայ այվանում տեսակցութիւնը տեւեց երեք քառորդ ժամ և շատ սիրալիր էր: Թէյ վայելելուց յետոյ իշխանը թոյլատուութիւն խնդրեց Վեհափառից Ս. Էջմիածնի հնութիւնները և նշանաւոր տեղերը այցելելու և մեկնեցաւ դահլիճից:

Տ. Կառավարչապետի համար պատրաստած դահլիճում այդ միջոցին ժողովուել էին Վաղարշապատում ծառայող աստիճանաւորները՝ Սորին Պայծառափայլութեանը ներկայանալու համար: Սոցա ընդունելութիւնից յետոյ իշխանը դուրս եկաւ Վեհաբանից և զիմեց զէպի Մ. տաճարը: Տաճարի դրանը ընդունեց իշխանին Տ. Մակար Եպիսկոպոսը և առաջնորդեց ներս: Իջման Սեղանի առաջ իշխանը հանեց իւր թուրը և այնպէս մօտեցաւ Աւագ Սեղանին: Թանգարանը զիտեւուց յետոյ, մտաւ Ս. Գէորգայ խորանը, ուր բազմեցրած էին Տաճարի ամենանշանաւոր սրբութիւնները՝ Կենաց Փայտը, Ս. Գեղարդը, Ս. Լուսաւորչի Աջը, Սոյնան Տապանի մասը և այլն: Իշխանը սոցա երկրպագելուց յետոյ, հետաքրքրուեցաւ մի քանի հին զգեստներով և մանաւանդ ուշադրու-

Թիւն դարձրեց Եկատերինա Բ. Կայսրուհւոյ նուիրած Թանկագին շուրջաօր վերայ: Դուրս գալով խորանից իշխանը բարձրացաւ Ս. Յովհաննու Մկրտչի սեղանը, ուր տեղաւորուած էր նոր օրհնուած Ս. Միւռնը նոր կաթսայի մէջ: Տաճարի ներսը տեսնելուց յետոյ իշխանը ելաւ հիւսիսային դռնից եւ ուղեւորուեցաւ դէպի Տպարանը եւ ապա Ճեմարանը: Ճեմարանի դրսի դրանը դիմաւորեց Տեսուչը եւ ներկայացրեց մի պատուաւոր յայտարարութիւն Ճեմարանի դրութեան մասին: Աշակերտները ժողովուած էին հանդիսարանում, որի մուտքի առաջ երկու կարգ կանգնած էին ուսուցիչները: Հէնց որ Մեծ Հիւրը մտաւ Ճեմարան, իսկոյն ի պատիւ դալստեան Տ. Կառավարչապետի զանկի ձայնը հնչեց: Սանդուղի զլին Տեսուչը ներկայացրեց ուսուցիչներին, որոնցից ամեն մինին իշխանը հարցրեց նոցա ուսման փոքր եւ ինչ առարկայ աւանդելը: Յետոյ իշխանը մտաւ հանդիսարան եւ հարցնելով աշակերտների որտեղացի լինելու մասին, Տեսչի առաջարկութեամբ թոյլ տուեց, որ երգիչները երգեն Արքայական օրհներգը: Տէր պահեա զկայսրն մեր, ոռւսաց լեզուով: Այնուհետեւ դիմեց Ճեմարանի մատենադարանը, ուր այցելուաց զբոլմ հաճեցաւ իւր անունը ստորագրել եւ մտնելով ննջարան, շնորհակալութեամբ մեկնեցաւ Ճեմարանից: Ի վերջոյ Նորին Պայծառափայլութիւնը այցելելով Մայր Մատենադարանը, դարձաւ Վեհարան:

Վեհարանի դրսի դահլիճում ութ հոգու համար սեղան էր պատրաստուած: Մի քանի բոպէ հանգստանալուց յետոյ, իշխանը մտաւ դահլիճ եւ ժամը 3-ին մօտ Վեհափառ Հայրապետը օրհնեց սեղանը եւ նստեցին ճաշի: Նորին Ս. Օծութիւնը բազմեց սեղանի զուլը, ունենալով իւր աջ կողմից Պայծառափայլ իշխանին եւ ձախ կողմից Կոմս Տիգլէնհաուզէնին: Տէր Կառավարչապետի աջ կողմում նստեցին Գեր. Տ. Երեմիա Արքեպիսկոպոսը եւ Գեր. Տ. Արիստակէս Եպիսկոպոսը. իսկ պ. Մահանդապետի ձախ կողմում նստեց Գեր. Տ. Սուքիաս Արքեպիսկոպոսը, իշխանի քարտուղարը եւ պ. Իւզբաշեանը: Տ. Մահապետ եւ Տ. Կորիւն վարդապետները կանգնեցին Վեհափառի Աթոռի մօտ, որի յետեւից՝ աջ ու ձախ տեղ էին բռնել կարմրազգեստ շաթիրները: Տ. Դարեգին վարդապետը կանգնած էր սեղանի միւս ծայրի մօտ՝ Վեհափառի դիմացը: Ծառը շատ ճոխ էր եւ ընտիր պատրաստուած: Քաղցրեղէնի ժամանակ շամբանեայ զինի առաջ բերին եւ Վեհափառը

դաւաթը ձեռքն առաւ թէ չէ, իսկոյն իշխանը ընդառաջելով ելաւ տեղից եւ առաջարկեց Նորին Սրբութեան կենացը: Վեհափառը առաջարկեց Պայծառափայլ իշխանի կենացը եւ ապա Կոմս Տիգլէնհաուզէնի: իշխանը առաջարկեց սեղանակից Սրբազանների եւ ապա միաբանութեան կենացը: Ծառը շատ ուրախ եւ զուարճալի խօսակցութեամբ անցաւ: Վեհափառը օրհնեց սեղանը եւ իշխանի ու Կոմսի հետ առանձնացաւ ծաղկեայ պլանը սուրճ վայելելու: Յոցա հետեւեցին եւ թարգմանները:

Տ. Կառավարչապետին ուղեկցող ոստիկանական եւ փոստային աստիճանաւորների համար Վեհարանի ներքին սեղանատանն էր ճաշ պատրաստուած Տ. Խաչիկ վարդապետի կառավարութեամբ:

Սուրճ վայելելուց եւ կէս ժամի չափ խօսակցելուց յետոյ, Մեծ Հիւրը խնդրեց Վեհափառ Հայրապետի օրհնութիւնը եւ քանիցս շնորհակալութիւն անելուց յետոյ, յայտնեց որ Սեան էլ ցանկանում է այցելել շաբաթ օրը եւ մեկնեցաւ Վեհարանից: Մինչեւ դարբասի դուռը ճանապարհ դրին սեղանակից սրբազանները եւ հիւրընկալ վարդապետները, որոնց ամենքին առանձին առանձին շնորհակալութիւններ յայտնելով եւ նոցա օրհնութիւնը առնելով, Պայծառափայլ իշխանը նստեցաւ կառք եւ հայերէն՝ շնորհակալ եմ, ասելով, գոհ սրտով մեկնեցաւ դէպի Երեւան իւր ուղեկիցների հետ:

Հոկտ. 3-ին ժամը 1 1/2-ին Երեւանի Գեր. Փոխ-Թեմակալ Տ. Ներսէս Եպիսկոպոսը ներկայացաւ երկրիս Տ. Կառավարչապետին եւ յայտնելով որ Վեհափառ Հայրապետը ծանուցել է իւրեան, թէ իշխանը Սեան պէտք է հանդիպի խնդրեց հաճիլ ընդունել նախաճաշ վանքում: Նորին Պայծառափայլութիւնը Սրբազանին շատ սիրալիր ընդունելութիւն անելուց յետոյ, յայտնել էր, որ յօժար է իշխանաձուկ վայելելու Սեանում, միայն աւելացրել էր, թէ սւրիշ պատրաստութիւն չլինի քանի որ ճաշելու է Դիլիճանում:

Գեր. Տ. Ներսէս Եպիսկոպոսը իսկոյն ուղարկեց Կոնսիստորիայի անդամ Տ. Դարեգին քահանային կարեւոր պատրաստութիւնները տեսնելու համար:

Հոկտ. 4-ին Նորին Պայծառափայլութիւնը մտաւ Սեան, ուր Արժ. վանահայր Տ. Սարգիս վարդապետը, միաբանութիւնը եւ Տ. Դարեգին քահանայն արժանաւայել յար-

գանքով և մեծարանքով ընդունեցին Բարձր
Հիւրին և նախաճաշիկ առաջարկեցին: Տ.
Կառավարչապետը մեծ գոհութեամբ մեկնե-
ցաւ Սեանից, նուիրելով յօգուտ վանքի մի
հարիւր ուղբի և յանձնարարելով Տ. Գա-
րեգին քահանային յայտնել իւր շնորհակա-
լութիւնը Գեր. Փոխ-Թեմակալին նորա հիւ-
րասիրութեան համար:

Գ. ՃԵՄԱՐԱՆ.

ՀՈԳԵՒՈՐ ՃԵՄԱՐԱՆԻ ՏԵՍԶԻ

ՀԱՄԱՐՈՑ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐԸ

ԻԳ. ՏԱՐԻԳԱՐՁԻ ՕԲՆ

ի 27 սեպտեմբերի 1897 առի.

Այսօր Մայր Աթոռի միաբանութիւնը մի
քաղցր պարտականութիւն կատարեց, երբ
ս. պատարագից յետոյ Վեհափառ Հայրապե-
տի առաջնորդութեամբ ելաւ օրհնելու Ճեմա-
րանիս հիմնադրի յաւերժայիշատակ Տ. Գէորգ
Դ. Կաթողիկոսի գերեզմանը: Այժմ համա-
խմբուելով այստեղ, մենք պարտիք ունինք,
մեր երախտագիտական զգացմունքներն յայտ-
նելով, յարգել անմոռանալի հիմնադրի յա-
ւերժական յիշատակը եւ զօհանալ Արարչից,
որ հանգուցեալի հաստատած այս հոգեւոր
կրթարանս ունի իրեն համար այնպիսի մի
անխոնջ հոգատար եւ խնամակալ, ինչպէս է
մեր աստուածընտիր Վեհափառ Հայրապետը,
որ յար եւ հանապազ ուղղում յանձնաձում է
Ճեմարանիս գործերն եւ մղում է դէպի յա-
նաջ:

Ճեմարանիս քսաներեքամեայ կեանքի
վերջին երեք տարուայ վիճակի մերձաւոր ա-
կանատեսն եւ կարելի է ասել, պատասխա-
նատուն լինելով, շատ մեծ քարեցադրութիւն
եմ համարումք որ այս անգամ վերստին վի-
ճակում է ինձ Ճեմարանիս յարկի տակ
պատասխարեալ սաների եւ նոցա կրթութեա-
նը նուիրուած դաստիարակների երախտագի-
տական ջերմ զգացմանց թարգման լինել
Նորին Վեհափառութեան սուաջ եւ ջերմագին
խնդրուածքներ ուղղել առ Բարձրեալն շատ

արեւ եւ անդորը կեանք պարգեւելու մեր
Ս. Հայրապետին, որ ընդ երկար կարողանայ
սոյն հոգեւոր քարճրագոյն կրթարանի յառա-
ջադիմութեամբ մխիթարուել եւ քերկրիլ: Այս
սուրբ պարտականութիւնը կատարելուց յե-
տոյ երկայնմոռութիւն եմ խնդրում լսելու
Ճեմարանիս անցեալ ուսումն. տարուայ հա-
մառօտ տեղեկագիրը:

Անցեալ ուսումնական տարուայ սկզբին Ճե-
մարանում կային 138 աշակերտ. նոր ընդունուեցան
104 աշակերտ. ըստ այսմ բոլոր աշակերտների թիւն
էր 242. նոցանից 34 երթեակ էին.

Ծխական դպրոցների փակման պատճառով
Ճեմարանիս աշակերտութեան դիմողների մեծ մասն
անպատրաստ էին, հարկ եղաւ հետզհետէ Ճեմա-
րանիս վարժոցն ընդարձակել և առժամանակեայ մի
նախակրթարան կազմել՝ աշակերտներին Ճեմարանիս
ստորին դասարաններն համապատասխան պատրաս-
տութիւն տալու համար: Այսպիսով անցեալ տա-
րի Ճեմարանս ունէր երեք բաժանմունք.

ա. Մասնագիտական բաժին, որի մէջ կային 31
ուսանող, սորա զետեղուած էին 3 լսարան-
ներում.

բ. Դպրոցական բաժին, որի մէջ կային 142 աշա-
կերտ. սորա զետեղուած էին 4 դասարաննե-
րում, որոնցից առաջինն ունէր մի դուռըն-
թաց.

և գ. Նախակրթարան՝ երկու մասից բաղկացած, որի
մէջ կային 69 աշակերտ.

Առաջին երկու բաժանմունքների աշակերտ-
ները դասարանների մէջ տեղաւորուած են այսպէս.

1) Գ. դաս. հիմն. 28 աշակերտ	} 142
2) Գ. դաս. զուգ. 31 « »	
3) Դ. դաս. — 37 « » 1 հիւ.	
4) Ե. դաս. — 30 « »	
5) Զ. դաս. — 16 « »	} 31
6) Ա. լսարան — 16 ուսանող	
7) Բ. լսարան — 6 — 1 հիւանդ	
8) Գ. լսարան — 9 —	

173.

Ընդունելութեան քննութիւններն ու վերա-
քննութիւններն աւարտելուց յետոյ դասախո-
սութիւններն սկսուեցան սեպտ. 2-ին, Զ. դա-
սարանում և Գ. լսարանում հարցաքննութիւնների
պատճառով ուսումը դադարեցաւ ապրիլի 21-ին,
Ա. և Բ. լսարաններում մայիսի 15-ին, իսկ բոլոր
միւս դասարաններում մայիսի 31-ին.

Աշակերտական յառաջագիմութեան ընթացքն
երեւում է հետեւեալից.

Ա. Մասնագիտ. բաժնի 31 ուսանողներից
աւարտեցին 9.
փոխեցին 15.
մնացին 4.
արձակուեցան 3. (սոցանից 2 ըստ խնդրա-
նաց իւրեանց)

Բ. Դպրոցական բաժնի 142 աշակերտներից
աւարտեցին 16.
փոխեցին 88.
մնացին 19.
արձակուեցան 19. (սոցանից 16 ըստ խնդրա-
նաց իւրեանց).

Գ. Կախարչութեան բաժնի 69 աշակերտներից
փոխեցին 58.
արձակուեցան 11. (սոցանից 10 իրենց հա-
մապատասխան դասատուն չլինելու պատճա-
ռաւ. 1 իւր խնդրանաց համաձայն).

Ըստ այսմ բոլոր 242 աշակերտներից

աւարտեցին դպրոցական շրջանը 16 աշակերտ.
աւարտեցին մասնագիտական բաժնի շրջանն
9 ուս.

դասարանները փոխեցին 161.
դասարաններում մնացին 23.
արձակուեցան 33. (սոցանից 19
իրենց խնդրանաց համաձայն և 10 դասարան
չլինելու պատճառաւ).

Առ 1 սեպտեմբերի տարւոյս ձեմարանիս մէջ
մնացած բոլոր աշակերտների թիւն էր 184, որոն-
ցից 27 երթեկ են.

Աչքի առաջ ունենալով աշակերտների ծննդա-
վայրը, մենք կը տեսնինք, որ նոքա ըստ թեմերի
բաժանուում են այսպէս.

1) Երևանու թեմ	112.
2) Տաճկաստանի թեմերից	44.
3) Վրաստ. և Խմբելթի թեմ.	37.
4) Արցախու թեմ.	20.
5) Բեսարաբիոյ և Ն. Նախ. թ.	10.
6) Համախոյ թեմ.	8.
7) Պարսկաստանի թեմերից	8.
8) Ասորիստանի թ.	3.

242.

Այս ցանկից երևում է, որ ձեմարանս Հա-
յոց եկեղեցու բոլոր թեմերից էլ ունի իւր մէջ
սաներ, շնայելով, որ Վարչութիւնն ամեն ճիգ
թափել է հաւասարակշռութիւն պահպանելու զա-
նազան տեղերից եկածների թուի մէջ, սակայն
Երևանու թեմի նկատմամբ տակաւին գերակշռու-
թիւն կայ, զի բոլոր 242 աշակերտներից 112 նոյն
թեմիցն են, քանի որ Երևանու թեմն ունի իւր
յատուկ թեմական դպրոցը, պէտք է սպասել որ

հետզհետէ սահմանափակուի այնտեղից եկած սա-
ների թիւն այնպիսի աշակերտներով, որոնք պատ-
րաստ լինին ձեմարանիս բարձրագոյն դասարանները
մտնելու, Եթէ այդ 112 սաներին տրոհենք իրենց
ծննդավայրերին համեմատ, կը տեսնինք հետեւեալ
վիճակագրութիւնը.

1. միմիայն Վաղարշապատ գիւղը տուել է անցեալ տարի 41 աշակերտ, որոնցից 34 երթեկ են.	
2. Հիրակայ գիւղերը տուել են 14 աշակերտ.	
3. Երևան քաղաքն իւր մերձակայ գիւղերով 10 աշ.	
4. Տաթևի իւր գիւղերով	10 աշ.
5. Սուրմառուայ գիւղերը	9 աշ.
6. Ագուլիսն իւր մերձակայ գիւղերով	7 աշ.
7. Վայոց Ձորը (Գարաշաղաք)	5 աշ.
8. Աղէքսանդրապոլ քաղաքը	4 աշ.
9. Հ. Նախիջևան և Աստապատ	3 աշ.
10. Կարս քաղաքը	2 աշ.
11. Նոր Բայազետի գիւղերը	2 աշ.
12. Եղուարդ գիւղը	2 աշ.
13. Կաղզուանը	1 աշ.
14. Աշտարակը	1 աշ.
15. Ապարանը	1 աշ.

Այս վիճակագրութիւնից կարելի է եզրա-
կացնել, որ Երևանու թեմի մէջ Ապարանը, Նոր
Բայազետը, Վայոց Ձորը և Կաղզուանը, որոնք ու-
նին բազմաթիւ հայաբնակ գիւղեր, համեմատաբար
զուրկ են, իսկ նոյն թեմի մի քանի այլ տեղերն
ինչպէս Օլթի, Արգահան, Բամբակաձոր, Արագա-
ծոտն, Սարգարապատ և այլն բոլորովին անմասն են
մնացել.

ձեմարանիս Վարչութիւնն, ի նկատի ունենա-
լով սոյն հոգեւոր բարձրագոյն կրթարանի գոյութեան
նպատակներն և պահպանութեան միջոցներն, իրեն
պարտքն է համարում ապագայում վերականգնել
հաւասարակշռութիւնն աշակերտների թուի մէջ
այն նպատակով, որ աւելի շատ տեղ լինի հեռա-
ւոր թեմերի որը և չքաւոր պատանիների համար
և մի և նոյն ժամանակ միմիայն ձեմարանի բարձ-
րագոյն դասարաններում տեղ ունենան յատկապէս
մեր թեմ: դպրանոցներում աւարտող սաները.

Անցեալ ուսումն. տարուայ ընթացքում
ձեմարանիս մէջ եղել են 14 ուսուցիչ, նոցանից
երկուսը վարել են նաև վերակացութեան պաշտօն,
ուսուցիչներից 4 վանականներից լինելով ծառայել
են առանց թողակի, Նոր ուսուցիչներ նշանակուե-
ցան մանկավարժական գիտութիւնների համար պ.
Սեդրակ Մանդինեան, Եկեղեցական պատմութեան
համար Հ. Տիրայր վարդապետ, պատմութեան և
աշխարհագրութեան համար պ. Մկրտիչ Վաղա-
րեան և վարժոցի համար պ. Գեորգ Վաղարեան,
Բոլոր ուսուցիչների, նոցա շարաթական, դասերի
թուի, նաև նոցա բաց թողած և աւելորդ պարա-
պած դասերի մասին կարելի է տեսնել հե-
տեւեալ աղիւսակի մէջ.

	Ուսուցիչ.	Ծառաթվական դասերի թիվ.	Քանի՞ դաս է թողնուի.	Քանի՞ դաս է անդամակցող ուսուցիչները.	Քանի՞ դաս ընդունվել է.	Ծանոթություններ.
1.	Հ. Կարապետ վարդապետ .	21.	»	22.	»	
2.	Հ. Ղևոնդ վարդապետ . .	12.	»	9.	»	
3.	Հ. Տիրայր վարդապետ . .	3.	»	»	»	սկսեց փետրվարին.
4.	Հ. Մամբրէ վարդապետ . .	10.	3.	3.	»	նոյեմբ. աւելց. ևս 1 դաս.
5.	Պ. Մանգինեան Ս. . .	12.	3.	»	3.	սկսեց հոկտեմբերին.
6.	Պ. Բարամեան Յ. . . .	22.	225.	1.	224.	
7.	Պ. Յովհաննիսեան Յ. . .	22.	84.	10.	74.	
8.	Պ. Տիգրանեան Պ. . . .	22.	22.	6.	16.	նոյեմբ. աւելց. ևս 2 դաս.
9.	Պ. Կանայեան Ս. . . .	20.	24.	53.	»	
10.	Պ. Թումանեան Գ. . . .	28.	65.	1.	64.	նոյեմբ. աւելց. ևս 1 դաս.
11.	Պ. Յարութիւնեան Ս. . .	20.	12.	32.	»	
12.	Պ. Ղազարեան Մ. . . .	10.	1.	45.	»	
13.	Պ. Հախնազարեան Մ. . .	10.	4.	18.	»	նոյեմբ. աւելց. ևս 1 դաս.
14.	Պ. Արովեան Վ. . . .	5.	»	»	»	վախճանեցաւ նոյեմբ.
15.	Պ. Կոստանեանց Կ. . . .	—	—	65.	»	
		×	443.	270.	381.	

Թէև անցեալ տարի աստուածաբանական գիտութիւնների համար ուսուցիչ էր նշանակուած նաև շնորհ. Գարեգին սարկաւազը, բայց ժամանակին իւր պաշտօնատեղին հասնել չկարողանալով, նորա դասերն առ ժամանակ աւանդեց բարեշն. Կարապետ վարդապետը, նոյեմբերի 16-ին վախճանեցաւ կարճատև հիւանդութիւնից յետոյ Ռուսաց լեզուի ուսուցիչ և վերակացու Վարդան Արովեանը. Վեհափառ Հայրապետի հրամանով նորա տարեկան թոշակը ցվախճան ուսումնական ամի ստացան նորա այրին և որբերը, իսկ նորա պարտականութիւնները ձեմարանիս մէջ ձրիաբար կատարեցին պ. պ. Հախնազարան Մարտիրոս, Ղազարեան Մկրտիչ և Ղազարեան Գէորգ իբրև վերակացուք, և պ. պ. Պետրոս Տիգրանեան (2 դաս), Մարտիրոս Հախնազարեան (1 դաս), Գալուստ Թումանեան (1 դաս), և Մամբրէ վարդ. (1 դաս):

Դասաբանական պարապմունքները տեւեցին 185 օր. այդ ժամանակամիջեցում ուսուցիչները պարապել են 5847 ժամ. յատկապէս հիւանդութեան պատճառով բացակայել են 359 ժամ, այլ պատճառներով 84 ժամ, Բացակայութեան ժամերին այլ ուսուցիչներ փոխանորդութեամբ պարապել են բացակայողների տեղը 270 ժամ, 26 նոյն լրացուցել

իրենց դասերի սահմանեալ թիւը հետեւեալ ուսուցիչները.

1.	Քարամեան Ն.	224 դաս.	} հիւանդութեան պատճառով.
2.	Յովհաննիսեան Յ.	74. —	
3.	Թումանեան Գ.	64. —	
4.	Տիգրանեան Պ.	16. —	
5.	Մանգինեան Ս.	3. —	
- Տիգրանեան Ս. — Տիգրան գնացած լիւնելու պատճառով:

Բացարձակապէս առանց ուսուցչի են մնացել աշակերտներն 168 ժամ, ի հարկ է, ուսուցիչների թուի սակաւութեան պատճառով:

Անցեալ տարուայ ընթացքում կիւրակներին եկեղեցական և կայսերական տօների, ձմերային, բարեկենդանի և զատիկի արձակուրդների օրերի թիւն էր ընդամենն 87. այդ օրերի մէջ է և այն արձակուրդը, որ նշանակուեցաւ ընդհանուր աշխարհագրի պատճառով, որպէսզի ձեմարանիս սաների մի մասը կատարեն մարդահամարի նկատմամբ իրենց վերայ դրուած պարտականութիւնները:

Անցեալ ուս. տարուայ ընթացքում ձեմարանիս մանկավարժական խորհուրդն ունեցաւ 14 նիստ, պարապման առարկաներն էին աշակերտների յառաջագիմութեան և վարքի քննութիւնը, գրական հանգէսների և դպրոցական տօների կազմակեր-

պութիւնը և տարեկան հարցաքննութիւնները փոխարինող պարապմունքների որոշումը.

Անցեալ տարուայ դպրոցական տօների և հանդէսների ժամանակ աշակերտներն իրենց ուսուցիչների շատ անգամ նաև Մ. Աթոռի միաբանների ներկայութեանն, արտասանում էին ճառեր և քերթուածներ, կարգում էին ընտիր մատենագրութիւններից հատուածներ և իրենք հանդէս էին գալիս գործնականապէս ատենախօսութեան փորձեր անելու. այդպիսի օրերից են յատկապէս

- ա. Վեհ. Հայրապետի Ս. Օծման տարեգարծի օրը 26-ին սեպտ.:
- բ. Ճեմարանի բացման տարեգարծի օրը 28 սեպ.
- գ. Ս. Թարգմանչաց տօնի օրը 22-ին հոկտ. այս տօնը կատարուեցաւ Ս. Մեսրոպ Թարգմանչի դերեղմանի վերայ Օշական գիւղում, ուր բոլոր աշակերտներն իրենց դաստիարակների հետ միասին ուխտ գնացին ոտով.
- դ. Ս. առաջին լուսաւորչացն մերոց Թագէտոսի և Բարթողիմէոսի առաքելոց տօնի օրը.
- ե. Վեհ. Հայրապետի անուանակոչութեան օրը 15-ին յունվարի.
- զ. Ս. Ղևոնդեանց քահանայից.
- է. Ս. Վարդանանց զօրավարաց,
- ը. Մտին ի վերայն ս. Գրիգորի Լուսաւորչի,
- ր. Վաթուղիկէ Մայր եկեղեցւոյ ս. Էջմիածնի տօնի օրը.

Կայսերական տօներին բոլոր աշակերտներն ուսուցիչների հետ միասին միշտ ներկայ էին լինում ս. պատարագին և Մ. Աթոռի միաբանութեան հետ մասնակից էին լինում ծնկաչոք մաղթանքներին վասն արևշատութեան ամենողորմած Կայսեր և Օգոստափառ ընտանեաց:

Ս. Ծննդեան և ս. Յարութեան տօներին բոլոր աշակերտները՝ պտտաձաւոր նախապատրաստութիւնից յետոյ՝ Մայր եկեղեցւում արժանացան Փրկչի կենարար մարմնի և արեան ս. հաղորդութեան խորհրդին:

Աշակերտների առտնին կեանքի վերայ մերձաւոր հսկողութիւնն յանձնուած էր տեսչի օգնական բարեշնորհ Կարապետ վարդապետին, որին աջակից էին երեք վերակացուք պ. պ. Հախնաղարեան Մ., Ղաղարեան Մ. և Ղաղարեան Գ.:

Ժամասացութեան համար եկեղեցական կարգապահութիւնն և երգերի ու շարականների նախապատրաստութեան վերահսկողութիւնն յանձնուած էր եկեղեցական ձայնագրութեան ուսուցիչ բարեշնորհ Հ. Ղևոնդ վարդապետին, որին օգնում էին Ճեմարանիս աւագ ուսանողների միջից նշանակուած դասապետները:

Աշակերտների առողջութեան մերձաւոր հսկողութիւնն յանձնուած էր Ճեմարանիս բժիշկ պ. Վ. Տէր Խաչատրեանցին. թէպէտև տեղւոյս կլիման

և Ճեմարանիս շինութեան անձկութիւնը բաւական խանգարում են աշակերտների քաջառողջութեանը:

Գեր. Մեսրոպ Արքեպիսկոպոս Սմբատեան, Գեր. Մակար եպիսկոպոս Բարխուդարեան և բարեշնորհ Գրիգորիս վարդապետ նուիրեցին անցեալ տարի մի քանի պատուական հնութիւններ:

Ճեմարանիս ուսումնաւարտ սաներից ոմանք, չմոռանալով իրենց հոգեւոր մօր խնամքը, ի յիշատակ իրենց երախտագիտութեան Ճեմարանիս հանդիսարանի համար նուիրեցին մի քանի մեծադիր պատկերներ, յայտնի նկարիչների պատկերներից օրինակուած:

Վեհափառ Հայրապետի յատուկ բարեհաճութեամբ և հրամանով անցեալ տարի ուղարկուեցան բարձրագոյն ուսումնարաններում կատարելագործուելու Ճեմարանիս նախկին սաներից ոմանք՝ Յուսիկ վարդապետ Զօհրապեան աստուածաբանութեան համար, Եղնիկ վարդապետ Գեանջեցեան լեզուագիտութեան, Կոմիտաս վարդապետ Սողոմոնեան եկեղեցական երգեցողութեան և Մուշեղ սարկաւազ Տէր Գաբրիէլեան եկեղ. իրաւագիտութեան, Առաջին երկուսն ուսանում են Մայր Աթոռի նպաստներով, երրորդը պ. Աղ. Մանթաշեանի հաշուով, իսկ չորրորդը բարեյիշատակ Գէորգ Փրիգոնեանի գումարի տոկոսով:

Միւսնոյն ժամանակ Վեհափառ Հայրապետի կոնդակով 20-ին յուլիսի տարւոյս թ. 621, Ճեմարանի Վարչութեան վերայ պարտք է դրուած հետզհետէ ընտրել և կատարելագործութեան համար ուղարկել Ռուսիոյ կայսերական համալսարանները Ճեմարանիս սաներից այնպիսիներին, որոնք աւարտել են սորա լիակատար ընթացքն և ընդունել են սարկաւազութեան աստիճան. այդ սաների ապագայ կատարելագործութեան համար յատկացրած են Վեհ. Հայրապետի կողմից Բաղուեցի Յովակիմ Ագաբեանի և Գրիգոր Թումայեանի կրտսերների տոկոսները, որոնք հետզհետէ ստացուելու են Բագուի Մարգասիրական Ընկերութեան Խորհրդից, որի պահպանութեանն են յանձնուած դրամազուլուները:

Ճեմարանիս ուսուցիչ Հանգուցեալ Վարդան Աբովեանի ընտանիքի կարօտեալ վիճակին օգնութեան հասնելու և նորա որբերին փոքր ի շատէ ապահովելու յուսով Վարչութիւնը Վեհափառ Հայրապետի բարեհաճութեամբ դիմեց բարեպաշտ աղագայիների կարեկցութեանը. դրամական նպաստներ ուղարկուեցան զրէթէ ամեն կողմից, որով մերազնեայք ցոյց տուին, թէ որքան կարեկցում են բազմամեայ վաստակաւոր ուսուցչի ընտանեաց վիճակին. գումարուեցաւ 3000 ռուբլի անձեռնմխելի դրամազուլու, որը պետական բանկի միջոցով փոխուեցաւ 4% բերող անուանական արժէտոմսերի Աբովեան որբերի անունով. բացի այս Վեհ. Հայրա-

պետը Վարչութեան միջնորդութիւնն յարգելով բարեհաճեցաւ նշանակել 300 ռուբլի կենսաթոշակ, սակայն քանք և ուշադրութիւն չի խնայում նոցա վնասակար ազդեցութիւնը չեղորացնելու և շնորհիւ Վեհափառ Հայրապետի բարձր հոգածութեան յոյս կայ, որ հետզհետէ նշանաւոր բարեխառութիւն հաստատուի և այդ մասի մէջ, Անցեալ տարուայ ընթացքում ծանր հիւանդները Տեառն ողորմութեամբ յաջող ապաքինուեցան։ Ամառային արձակուրդի ժամանակ ճեմարանում մնացող աշակերտները Վեհափառ Հայրապետի յատուկ բարեհաճութեամբ ուղարկուեցան կաղզորութեան մասամբ Բիւրականի ամարանոցն և մասամբ Հառիճոյ վանքը։

Մատենադարանի մերձաւոր հսկողութիւնն յանձնուած էր ճեմարանիս ուսուցիչ պ. Ս. Կանայեանին։ Գործի կանոնաւորութեան համար հիմնական մատենադարանը ըստանուեցաւ աշակերտականից, վերջինս տեղաւորութեան առանձին սենեակի մէջ, ուր և ամփոփուեցան դասագրքերն և աշակերտական ընթերցանելիք։ Անցեալ ուս. տարուայ ընթացքում աւելացաւ 2034 գիրք մասամբ նուէր բարեպաշտ անձինքների, որոնց անուններն այստեղ առանձին երախտագիտութեամբ յիշելը մեզ քաղցր պարտականութիւն ենք համարում։

1. Վսեմ պ. Կարապետ Յարութիւնեան Եղեանց Ս. Պետերբուրգից ուղարկել է մեր մատենադարանին նուէր 254 ռուսերէն և 88 այլ և այլ լեզուով, ընդամենն 336 հատոր գիրք։

2. Մեծ պ. Գրիգոր Աւետիսեան Ջանշեանց Մոսկվայից ուղարկել է նուէր 164 ռուսերէն և 301 այլ և այլ լեզուներով, ընդամենն 467 հատոր գիրք, որոնց հետ և պատկերների ժողովածուներ և այլ հնութիւններ։

3) Պ. Պ. Քրիստափոր Թումայեան, Մովսէս Թաւադեան, Աղաբաշեան, Բերբերեան Մին. և այլ այցելուք հանդանակութեամբ նուիրեցին մի կրկնահատոր փառակազմ պատկերազարդ հրատարակութիւն գերմաներէն Աստուածաշնչի (Goldene Bibel) և այլ կարեւոր գրքեր հայերէն և ռուսերէն։

4. Իշխան Ուխտոմսկի Էսպէր Էսպէրովիչ, անցեալ տարուայ սեպտ. 17-ին ճեմարանիս այցելութեան գալով, նուիրեց մատենադարանին կրկնահատոր փառակազմ պատկերազարդ հրատարակութիւն ճանապարհորդութեան ն. Կայսերական Մեծութեան Թագաւոր Կայսեր Նիկողայոսի Բ. «Յարեւելս» (На Воюющих) անունով։

5. Ելգպիսի նուիրատուութիւններից են և հոգեւոյս Կիւրեղ եպիսկոպոս Սրապեանի, թուով 466, հայերէն գրքերը։

և 6. ճեմարանս յատուկ շնորհակալութիւն է յայտնում նաև մի քանի մերազնեայ ուսումնականների, որոնք չեն զլացած անցեալ տարի մասն

հանել մեր մատենադարանին իրենց երկասիրութիւններից։ Նոքա են գիտնական անձինք պ. պ. Ս. Եղիազարեան. Լևոն Մսերեան, Գրիգոր Խալաթեան և Սերովբէ Պատկանեան։

Բարեյիշատակ բժիշկ Գէորգ Տիգրանեանի կտակին կատարումն տալու համար ճեմարանիս Վարչութիւնը նախ ընտրեց նորա անունով երեք որդեգիր ճեմարանի այն սաներից, որոնք Բեսարաբիոյ և Աստրախանի թիմերից են, երկրորդ՝ Արատ ամառգրի միջոցով հրաւէր կարգաց ազգայինների թէ հայերէն ձեռնարկներ ներկայացնելու Վարչութեանս նոյն բարեյիշատակ կտակողի հաշուով տպելու և ձրի ցրուելու և թէ հայերէն հոմանիշ բառերի և Հայոց լեզուի արմատների բառարաններ ներկայացնելու Տիգրանեանի նշանակած մրցանակի համար։ Նոյնն երկրորդելով և այստեղ, Վարչութիւնը յոյս ունի, որ եթէ պատրաստի երկասիրութիւններ կան, կուղարկուին ժամանակին ի տնօրինութիւն։

Ճեմարանիս տնտեսական վարչութեան մերձաւոր հսկողութիւնն յանձնուած էր բարեշն. Մամբրէ վարդապետին, որ տնտեսական հաշիւները վարում է Վեհափառ Հայրապետի հաստատած նախահաշուին համեմատ։ 1896 թուականի բոլոր ծախքերի համար, հաշուելով յունուարից յունուար, նախահաշուով որոշուած էր 36075 ռուբլի 75 կոպէկ. իսկապէս ծախսուեցաւ 33123 ռուբլի 98 կոպ. այդ գումարից վճարուած է

ա) ուսուցիչներին թոշակադրամ և վարժոցի, մատենադարանի և դասական պիտոյքների համար ընդամենն 12766 ռուբլի 83 կոպէկ։

բ) Տեսչի, երեք վերակացունների և մի մատենագարանապետի թոշակ 4759 ռուբլի 96 կոպ։

գ) Քարտուղարի թոշակ, գիւնանական ծախք և ծառաների վարձ 1574 ռուբլի 88 կոպ։

դ) որդեգրաց պահպանութեան այն է՝ նոցա հագուստի, կոշիկների, անկողնի և այլ առօրեայ կարեւոր պիտոյքների, որոնց մէջ և թէյի շաքարի ծախս 8833 ռուբլի 30 կոպ. այդ գումարով 1896 թուին պահուել են 140—182 գիշերօթիկ որդեգիր։

ե) հիւանդանոցի պահպանութեան այն է բժշկի թոշակ և հիւանդապահ ծառայի վարձ 1646 ռուբլի 1 կոպ։

զ) վառելիքի, ճրագի և այլ այսպիսի պիտոյքների ծախք 1451 ռուբլի 54 կոպ։

է) ճեմարանի շէնքերի պահպանութեան համար այն է նորոգութիւնների և կարկատանների 1294 ռուբլի 17 կոպ։

ը) անակընկալ ծախքեր 797 ռուբլի 49 կոպ. ընդամենն 33123 ռուբլի 98 կոպ։

Սոյն 1897 թուականի նախահաշիւը կազմելու ժամանակ Վեհափառ Հայրապետը բարեհաճեցաւ

ծախքի գումարը նշանակել 34000 ռուբլի. միևնոյն ժամանակ կամենալով ձեռնարանին յատուկ մուտքերն անջատել, մուտքի նախահաշիւը նշանակեց 29300 ռուբլի հետեւեալ աղբիւրներից.

- ա) արժէթղթերի տոկոսիք 10,000 ռուբլի.
- բ) Հասցողիղեանի պարտքի տոկոս 800 ռուբլի.
- գ) մի քանի կալուածներից յատկացրած եկամուտ 10,000 ռուբլի.
- դ) Ս. պետերբուրգի Հայոց եկեղեցուց նպաստ 5000 ռուբլի.
- ե) մի քանի ուխտատեղերից եկամուտ 1000 ռ.
- զ) զանազան նուիրարեութիւններից 1500 ռուբլ.
- է) մի քանի որդեգիրների համար թոշակադրամ 1000 ռուբլի.

Ծախքի նախահաշիւը մուտքի նախահաշուից աւել է 4700 ռուբլով, որ վճարուելու է Մայր Աթոռի ընդհանուր եկամուտներից. միևնոյն ժամանակ որդեգրների առօրեայ սնունդն, այն է հացն և կերակուրը մատակարարուում են Մայր Աթոռի միաբանութեան սեղանից.

Տեղեկագիրս կնքելով, քաղցր պարտականութիւն եմ համարում ձեր ուշադրութիւնըն առանձնացնել Ճեմարանիս աշակերտների նկատմամբ մի այլ խնդրի վերայ, որ ըստ երևոյթին շատ է զբաղեցնում հասարակութեանն և շատ անտեղի խօսքերի ու յարձակումների առիթ է լինում, այդ է Ճեմարանիս մէջ առհասարակ բազմութիւ սաներ և առաւելապէս որբեր ընդունելու հարցը: Սըրտանց կարեկից լինել ընդհանուր աղէտին և ամեն կերպով նպաստել՝ տառապեալների վիշտը փարատելու՝ մեր ամենիս պարտքն է. մենք քաջ գիտենք և արդոյ հանգիստականների մեծազոյն մասը դուցէ ականատես իսկ եղած է, թէ Վեհափառ Հայրապետը որպիսի դուրս և խնամք ունի զաղթականների և առաւելապէս որբերի վերայ, թէ Մայր Աթոռս որպիսի առատութեամբ մատակարարուում է սրտունք և՛ օթեան և՛ սիրտփանք, չար պատահարներից ճողոպրելով, մեզ հիւր եկող թշուառներին, թէ որպիսի քրիստոնէական պարտաճանաչութեամբ երկրիս բնակիչներն և վարիչներն օգնութեան ձեռք են կարկառում այն թշուառներին: Եւ ո՞վ է այն մարդը, որ կարող է և չէ աջակցում այդպիսի մարդասիրական գործին: Հասարակութեան մէջ տարածուած թիւր կարծիքների նկատմամբ, գէթ Ճեմարանին վերաբերեալ չափով մտքերն

ուղղելու համար այս հանդիսաւոր վայրկենին մեր սեպուհ պարտականութիւնն է յայտնել, որ տառապեալների զաւակներին և մանաւանդ որբերին ճշմարիտ օգնութիւն հասցնել ցանկացող մարդիկ շատ սխալ վարուած կրկնին, եթէ միմիայն Ճեմարանիս զուները բաղխելու լինին: Ճեմարանիս գոյութեան նպատակները շատ որոշ են և պահպանութեան միջոցները շատ սահմանափակ: Թշուառ երեխաների թիւը նոյն իսկ մեր երկրումն էլ շատ շատ են, մանաւանդ այնպիսիները, որոնք զպրոցներից կիսուսուում հեռացած թափառում են անյոյս, թէ և կարող են շարունակել սկսած գործը, եթէ նոքա միջոց և հնար ունենային: Ընդունել այնպիսի սաներ, որոնք կարող են ապագային հոգեւոր կոչման պիտանի լինել, կարելի է այն ժամանակ, երբ Ճեմարանիս զուները բաղխող մանկունք ունենան որոշ պատրաստութիւն: Այդ խնդիրը զխաւոր տեղն է բռնում, Ճեմարանիս աշակերտութեան համար ընտրութիւն անելու ժամանակ: Սակայն մի այլ հանգամանք էլ կայ. ոչ թէ ամբողջ Ճեմարանը, որ սահմանափակ թուով տեղեր ունի, այլ եթէ ամբողջ վանքն և ամբողջ Վաղարշապատն էլ Ճեմարան դարձնենք, չարտի յաջողէր բոլորին զոհացնել, զի թէ մեր և թէ զրսից եկած թշուառ երեխաների թիւը տասնեակ հազարներ են: Ուրեմն նախ՝ Ճեմարանի նպատակին համապատասխան պատրաստութեան և երկրորդ՝ միջոցների զգալի պակասութիւնը զխաւոր պատճառներն են, որ անկարելի է լինում զոհացումն ապա Ճեմարանի դիմողներին: Սակայն թող ներուի մեզ հարցնել՝ արդե՞ք որբերին օգնելու ելքը միմիայն Ճեմարան ընդունելով կը լինի: Ճեմարանը հոգեւոր բարձրագոյն ուսումնարան է. կարող է նա լինել որբանոց: Ճեմարանը կարող է ընդունել և որբեր, եթէ նորա ծրագրին համապատասխան պատրաստութիւն ունին, և եթէ տեղ կայ, ինչպէս և շատերին ընդունել է. ի՞նչ մոլորութիւն է պահանջել և պնդել, որ ամեն թշուառ, ամեն կարօտեալ իւր պատասպարանը միմիայն Ճեմարանի մէջ գտնի: Այս հարցը տալ համարձակում եմ իսկապէս այն պատճառով, որ այլ տեղերում որբերին, այրիներին և ուրիշ թշուառ, կա-

բօտեալ մարդիկներին այլ կերպ են օգնում: Նայեցէք մարդասիրական հաստատութիւններին տարեգրութիւններն ու յիշատակարանները, և կը տեսնիք, որ թէ Ռուսաստանում և թէ Ներսիսյան այլ տէրութիւններին մէջ հասարակութիւնն ինքը կազմակերպում է պէսպէս ազատաստաններ, որոնց նպատակն է տալ թշուառներին աշխատութիւն, և աշխատանքի մէջ հետզհետէ ոչ միայն կրթել նոցա, այլ և ընտելացնել մի որ և է արհեստի կամ պարագմունքի, և միջոց տալ, որ նոքա կեանքի մէջ իրենց աշխատանքով ապրեն: Աշխատանքը կեանքի ամենալաւ ու զեցոյցն է թէ ապրելու և թէ կրթուելու համար, ընկերականութեան հիմունքն ամեն տեղ աշխատանքի բաժանման վերայ է դրած. երբ առանձին առանձին անհատներ ընդունակ են աշխատելու, նոցա համախմբութիւնը ամեն տեղ հասարակութեան օգտակար տարր է լինում, այլ ոչ խղճահարութեան առարկայ: Այդ ճանապարհին են զիմել և այն մարդասիրական հաստատութիւնները, որոնք ներկայումս հանգէս են եկել Տաճկաստանում՝ այնտեղի տառապեալներին օգնելու. նոքա կազմակերպել են յատուկ արհեստանոցներ, որոնց մէջ թշուառ պրիները ձեռագործի և անայլին աշխատութիւններին իսկ որբերն ու կարօտեալ երեխաներն արհեստի և տարրական ուսման միջոցով օրական պարենն հայթայթում և միթիթարւում են: Հասարակութիւնն և յատկապէս այն մարդիկ, որոնք զիտեն Մայր Աթոռի և ամենայն Հայոց Սրբազնազոյն Հայրապետի վերայ «բեռինս բառնալ ծանունս և զժուարակիրս» փոխանակ անտեղի յարձակումների թող աջակցեն նոցա՝ կազմակերպեալ որբանոցներ և աշխատանքի համար պատրաստի ազատաստաններ հաստատել, թող բարեհաճեն իրենց առատաձեռնութեան պտուղներով ապահովել այդպիսի հաստատութիւններ, թող բաժանեն իրենց մէջ աշխատանքի ծանրութիւնն՝ իսկապէս աշխատելու և կանոնաւորապէս կեանքի օրական վիշտն ընդմիշտ ամոքելու այն մարդիկներին, առանց խարութեան սեռի և աշխատանքի, որոնք այսօրուայ դրութեան մէջ կամ անձար մուրացկանութեան են վիճակուած և կամ ըստ

մեծի մասին աշխատութեան դադարից միանգամայն օտարացած: Այն զանձը, որ հասարակութիւններին և ազգերի բարգաւաճման ամենալաւ գրաւականն է՝ երեսի քրտինքով հաց վաստակելու դադարից թող մեր անհոգութեամբ չկորչի մեր միջից և տեղի տայ նոր չարիքներին: Այս է լինելու մեր ամենի կողմից մատուցած ամենալաւ օղնութիւնը մեզ կարեկցութեան զիմող տառապեալներին:

Ծեմարանիս բացման տարեգարձի յիշարտակի օրն այստեղ համախմբեալներին սուրպարտականութիւնն է, կարծեմ Վեհափառ Տէր, սրբազումար Հայրք և պատուելի հասարակութիւն, լուրջ խորհրդածութեան առարկայ շինել այս խնդիրն և ամեն կերպով նըպաստել, ով ինչով կարող է, և յորդոր լինել, որ քանի զեռ ուշ չէ, կազմակերպութիւն նոր ազատաստաններ թշուառ մատուց սերունդը փրկելու համար, Ծեմարանիս տարեգարձի օրն իսկապէս պէտք համարեցի շարժել ձեր ուշադրութիւնն յառաջ բերած խնդրի վերայ, յուսալով, որ չպիտի պակասին մերայնոց մէջ անձինք, որոնք կուզենան Դէորդ Դ. հայրապետի օրինակին հետեւել և մի նոր կոթող կանգնել Հայոց թշուառ և անտէրունչ երեխաներին անխուսափելի կորստից ազատելու համար: Ունինք վանքեր, ունինք եկեղեցական կալուածներ, ունինք պէսպէս արդիւնաւոր եկամուտներ. ո՞ր նեղ օրուայ համար են նոքա բաւական է այժմ միայն զլուս կանգնել դործին, օրինական ձեռք տալ նորան և տոկուն հետևողութեամբ պաշտպանել, որպէս զի թշուառ սերունդը փրկուած լինի և աղքատութեան պատճառներից մէկը՝ դործելու անընդունակութիւնը՝ ոչնչանայ: Այս հակիրճ խորհրդածութեամբ, կնքելով խօսքս, յատուկ ներողութիւն եմ խնդրում եթէ ձեր երկայնմութիւնը ծանր փորձութեան տակ զրի, և իջնում եմ ամբիոնից սպասելու թէ ինչպէս մարդիկ փոխանակ խօսելու կը շտապեն զործել և փոխանակ հեծելու, հառաչելու, կըսկսեն արդարապէս քրտնել ու վաստակել:

Կ. Կ.

Սեպտեմբերի 27-ին շաբաթ օրը, Ս. Գեորգայ տօնին՝ հանդիսաւոր կերպով տօնուեցաւ Մայր Աթոռոյ ճեմարանի 23-րդ տարեդարձը:

Ս. պատարագից յետոյ հոգեհանգիստ կատարուեցաւ ճեմարանի հոգեւոյս հիմնադիր հանգուցեալ Ս. Գեորգ կաթողիկոսի գերեզմանի վերայ. հոգեհանգստեան հանդիսադիր էր Նորին Ս. Օծովութիւնը. ներկայ էին միաբանները, ճեմարանի ուսուցիչները և աշակերտները ու բաւական թուով ուխտաւորներ: Գերեզմանը զարդարուած էր. «Աստուած անեղ»-ից յետոյ ճեմարանի ուսանողներէից մէկը իւր ընկերների կողմից թարգման հանդիսանալով արտայայտեց իրենց երախտագիտական ըզգացմունքը դէպի Աւհափառ Հայրիկը ու դէպի ճեմարանի հանգուցեալ երջանկայիշատակ հիմնադիրը:

Հոգեհանգստից յետոյ ժողովուրդը դիմեց դէպի ճեմարան, որտեղ հիւսիսային դռան առաջ սալայատակի վերայ տարեկան հաշիւը տալու համար տեղ էր պատրաստած: Ճեմարանը զարդարուած էր ծաղիկներով ու զրօշակներով: Հիւսիսային ծակատի զարդարանքների մէջ աչքի էին ընկնում գերեզմանիկ հիմնադրի իւղանկար պատկերը և Էջմիածնի մեծադիր նկարը, Աւհափառի ամբիոնը ծածկուած էր կերպասներով և երփներանգ ծաղիկներով: Հանդէսը պատուեց Աւհափառ Հայրապետը իւր բարձր ներկայութեամբ, Նորին Սըրբութեան ընդառաջ էին գնացել ճեմարանի ուսուցչական խումբը պ. տեսչի առաջնորդութեամբ և բոլոր աշակերտները, որոնք և առաջնորդեցին մինչև հանդիսի տեղը: Ս. Գեորգայ շաբաթանը երգելուց յետոյ ճեմարանի տեսուչ պ. Կարապետ Պոստանանը Աւհափառ Հայրապետի թոյլտուութեամբ կարգաց ճեմարանի 1896—7 ուսում. տարուայ տեղեկագիրը, Աշակերտներից մէկը կարգաց Նոյն հանդիսի առթիւ պ. Յովհաննիսեանի բանաստեղծութիւնը. 2. դասարանցիներից մէկը կարգաց իւր գրած գրաբառ ճառը, Հանդէսը փակեց Աւհափառ կաթողիկոսը. Հայրիկը մի քանի օրինակներով ցոյց տուեց Գեորգ Գ-ի ձեռնարկած գործի մեծութիւնը և օրհնեց հանգուցեալ հիմնադրի յիշատակը, Հանդիսի ժամանակ երգում էր ճեմարանի երգեցիկ խումբը:

Երեկոյան ժամը 7-ից ժողովրդի բազմութեան պատճառաւ ճեմարանի բակում անհետ էր լինում շարժուել, ճեմարանի շինութիւնը, լակը ղեղեցիկ կերպով զարդարուած էին գոյնզգոյն լապտերներով, Հիւսիսային պատուհաններում լապտերների լուսոյ մէջ ի ցոյց էին դրուած մեծագործ Հայրապետների պատկերները, Առանձնապէս ժողովրդի ուշադրութիւնը գրաւում էր հրախաղութիւնը, Հիւսիսային դռան առաջ սալայատակի վերայ փոքր աշակերտները իրենց պարերգներով և

ժողովրդական պարերով գրաւել էին հասարակութեան ուշադրութիւնը, Աշակերտական խումբը երգում էր, Երկու փոքրիկ ջութակահար աշակերտ իրենց շուրջն էին հաւաքել երաժշտասէրներին:

Ժամի 9-ին բազմութիւնն սկսեց ցրուել. ճեմարանական ընտանիքի համար ընթրիք էր պատրաստած, որտեղ ներկայ էին ճեմարանաւարտներից շատերը, Նորին Աւհափառութեան, ճեմարանի հաստատութեան, ուսանող սերնդի կենացները առաջարկուելուց յետոյ, պ. տեսուչը առաջարկեց ճեմարանաւարտների կենացը, որոնք այդ օրը թէ նամակով և թէ հեռագրով չէին մոռացել յայտնելու իրենց երախտիքը դէպի իրենց Մայրը՝ դէպի Ս. Էջմիածինը և Նորա լուսատու Զահրէ ճեմարանը:

— 0:0:00 —

ՏԱՃԿԱՀԱՅՔ.

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՐԴ.

Ուսումնական Խորհուրդը մի առանձին յանձնաժողով է կազմել, որ պէտք է քննէ տաճկահայոց դպրոցների մէջ եղած դասատուներին և նոցա ուսուցչական վկայական տալ, Ով որ մինչև այս սեպտեմբերի մէկն այդ վկայականը չստանայ, իրաւունք պիտի չունենայ ուսուցչութիւն անելու, Եթէ այդպիսով ուսումն. Խորհուրդը ձգտում է ընդունակ ուսուցիչներ պատրաստել, և ոչ եթէ կառավարութեան պահանջները գոհացնել, այն ժամանակ պէտք է ասենք արմատական միջոց չէ և ապարդիւն կանցնեն նոցա ջանքերը, որ երեւում է քննիչներից ոմանց հարցաքննութեանց եղանակից, Մի ուսուցիչ կարող է մինչև անգամ քննական յանձնաժողովի պահանջածից էլ աւելի ուսումնական պատրաստութիւն ունենալ, բայց թէ որչափ ընդունակ կը լինի ուսուցանելու, ահա այս է հակառակ, Եթէ լինին ուսուցիչներից ոմանք, որ իրենք ընդունակութիւն ունենան ուսուցանելու, այնուամենայնիւ թէ սոցա և թէ մանաւանդ մեծամասնութեան համար անհրաժեշտ է տեսական և գործնական մանկավարժութիւն ուսանիլ, որի համար պէտք է մի վարժապետանոց հիմնել, Տաճկահայերը կարող են մասամբ օրինակ առնել Ռուսահայերից, որոնք Ներսիսեան դպրանոցում մի դասարան տեղացնելով և ապա Ս. Էջմիածնի Գեորգեան ճեմարանում ուսուցիչներ էին պատրաստում իւրեանց եկեղեցական ծխական դպրոցների համար, Աւերջապէս տաճկահայ մեր եղբայրները իբրեւ օրինակ թող աչքի առաջ ունենան իրենց Մանկապարտեզները, որոնց համար շատ տքնեցաւ տիկին Մատակեանը և անշուշտ օրինակելի ուսուցչուհիներ պատրաստելով էր, որ մեծապէս նըպաստեց նոցա տարածման, Մանկապարտեզները կամ ծաղկոցներն, որ հետզհետէ տարածուում են

Տաճկահայոց մէջ, պէտք է աւելի ազգային լինին, որպէսզի խամրոց չդառնան:

Հանգստեան քոչակ ուսուցիչներէ հարկաւ.— Ռուսահայոց մէջ հանգուցեալ Մակար կաթողիկոսի ժամանակ առաջին անգամ ճեմարանի հայկաբանութեան ուսուցիչ պ. Մկրտիչ Պալեանին երկարամեայ ուսուցչութեան համար հանգստեան թոշակ նշանակուեցաւ. իսկ քաղաքներից որչափ գիտէնք առաջինը Ալէքսանդրապօլն եղաւ, որ իւր քաղաքի արդիւնաւոր ուսուցիչներից երիցագունին՝ պ. Արաբաջեանին թոշակ նշանակեց:

Արդ ուրախութեամբ կարգում ենք «Մասիսի» թ. 229-ում, որ Իզմիրի քաղաքական ժողովը պ. պ. Բարսեղեանին և Ստեփան Զաքարեանին, որոնք 40—45 տարուց աւելի պաշտօն են վարել քաղաքի վարժարանների մէջ, հանգստեան թոշակ է նշանակել, որովհետեւ այս երկու բաղձաշխատ ուսուցիչների ֆիզիքական վիճակն այլևս չէր ներում պէտք եղած եռանդով պաշտօն վարելու: Մասիսի թղթակիցը հետեւեալ գիտողութեան արժանի տողերն է աւելացնում. «Հանգստեան թոշակն առաջին անգամ ըլլալով՝ քաղաքի մէջ ծնունդ կառնու, ինչ որ արդարեւ պարծանք է Իզմիրի, Յուսանք թէ Պօլսեցիք և ուրիշ գաւառացիք մեզմէ օրինակ կառնեն և չեն թողուր որ իրենց վաղեմի աշխատաւորները անօթութենէ մեռնին . . . »:

Ցանկալի էր, որ Ուսումն. խորհուրդն ի նկատի առնէր, որ այս խնդրին ամենից աւելի իրեն կը վայելէր: Ցանկալի էր մանաւանդ այդ նպատակի համար որոշ աղբիւրներ յատկացուէին և նպաստները կենդանանային առաջնորդարաններում: Մի անգամ սկսելուց յետոյ կտակներ ևս կը լինէին այդ նպատակի համար: Այս էլ անշուշտ այն միջոցներից մինն է, որ աւելի արդիւնաւոր մարդիկ նուիրուելով ուսուցչութեան կը յարատեւին իրենց պաշտօնում և յուսահատ չէին թողնի և մեկնի այդ ասպարիզից և իրենք և իրենց ընտանիքը կազատուէին թշուառ վիճակից: «Մասիսի» մի առաջնորդողով (Գ. Ա.) առաջարկում է փոխադարձ օգնութեան սնդուկ հաստատել, որ երեք նպատակ պիտի ունենայ 1. միջոց դառնայ, որ ուսուցիչները մի քիչ դրամ խնայեն. 2. ուսուցիչներին փոխարինարար դրամ հայթայթել և 3. նպաստել:

Ա. Խորհուրդն իւր նախաձեռնութեամբ Բաւսիրական—Մանկավարժական հանդէսի մը հրատարակութեան համար նախնական խորհրդակցութենէ մը յետոյ, որոշեց այս մասին պէտք եղած դիտումն ընել առ որ անկ է: Խորհուրդն որոշեց միանգամայն հրատարակելի հանդէսին վաճառման հասոյթէն բաժին մը յատկացնել կրթական պաշտօնէից «Փոխադարձ օգնութեան սնտուկին» որոյ խնդիրն արդէն իւր Օրակարգին վերայ կը գտնուի:

Բ. Խաչկեան Գաւիթ էֆէնտիի կողմէ պատ-

րաստեալ «Աշխարհագրութիւն Օսմանեան Պետութեան» անուն դասագրքին քննութիւնն ասկէ առաջ Պիպեռեան Առաքել էֆէնտիի նախաքննութեան յանձնուած լինելով, խորհուրդն իւր երէկի նստին մէջ ուշադրութեան առաւ Քենիչ էֆէնտիի տեղեկագիրն, որ կը վերաբերէր գործոյն առաջին մասին և ըստ այնմ որոշեց կարեւոր յանձնարարել գործոյն հեղինակին:

Գ. Խորհուրդն իւր արձանագրութիւններէն վերահասու լինելով որ Գաւառական Ուսումնական խորհրդոց մեծ մասին ընտրութիւններն ցարդ տեղի չեն ունեցած, որոյ հետեւանք վարժարանք ևս անխընամ վրձակի մը մատնուած են, որոշեց խնդրել Գաւառ. Վարչութիւններէն որ հաճին փութացնել իրենց վիճակաց Ուսումն. Խորհրդոց ընտրութիւններն և յայտագրել Կեդրոնին, Նոյնպէս որոշեց հրաւիրել մայրաքաղաքիս ազգային վարժարանաց համար նախապէս կարգեալ այցելու բժիշկներն որ բարեհաճին յառաջիկայ դպրոցական տարւոյն մէջ շարունակել իրենց մարդասիրական պաշտօնն:

Դ. Խորհուրդն այս անգամ ևս զբաղեցաւ Իրանոսեան եղբարց կողմանէ ներկայացեալ մէկ առաջարկութեամբ, որով արտօնութիւն կը խնդրէն Ամասիոյ Ս. Նիկողոս եկեղեցւոյ շրջափակին մէջ գտնուած ազգային նախակրթարանն վերածել վաճառականական դպրոցի:

Խորհուրդն սոյն խնդրոյն վրայ հարկ եղած կարեւոր խորհրդածութիւններն կատարելէ յետոյ օգտակար գտաւ անոր գործադրութիւնը և հետեւաբար որոշեց խնդրել Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօրմէն որ հաճի այս մասին կարեւոր յանձնարարել Ամասիոյ Գաւառ. Վարչութեան և միանգամայն տեղւոյն ուսումն. Խորհրդոյն:

Ե. Կարնոյ, Եօզկատի և Մշոյ Առաջնորդութեանց կողմանէ վարժարանական ինչ ինչ խնդիրներ ներկայացած լինելով, ուշադրութեան առաւ զայն և անոնց մասին կարեւորն տնօրինեց:

Ս. Պատրիարք.— Պատ. փոխանորդ Տ. Գարրիէլ Ծ. Վ. Ճէվահիրճեան իւր հետ առնելով պատրիարքարանի գործակատար պ. Արաբաջամ Փրէնկեանին ելեմտական պաշտօնատուն գնաց նախարար Նազիմ փաշայի հետ տեսակցելու:

— Սուլթանի գահակալութեան առթիւ Կ. Պօլսի հայոց մայր եկեղեցւում գոհարանական աղօթքներ են մատուցուել ներկայութեամբ հոգեւորականների, քաղաքական ժողովի անդամների և ժողովրդեան:

— Նոյն օրը Ս. Պատրիարքը պ. Փրէնկեանի հետ կայս. պալատն երթալով Սուլթանին նորա գահակալութեան տարեդարձի առթիւ յանուն բոլոր թրքահայատակ հայոց ուղերձ է մատուցել:

— Սուլթանը բարեհաճել է Ա. կարգի Օսմանի պատուանշանը շնորհել Ս. Պատրիարքին:

— Պատրիարքական Գեր. փոխանորդ Հայրն ընկերութեամբ Պէհրիկեան Տ. Խորոյ Վ. Եւ Յու- նաց Պատրիարքարանը գնաց ի զիմաց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր Յունաց ամենապատիւ պատրիարքին շնորհաւորելու նորա ստացած շքանշանի համար:

— Յունաց Պատրիարքական փոխանորդն իւր հետն ունենալով հայագէտ պ. Սիմիտրակի Չոլագի- տէսին մեր Ազգ. Պատրիարքարանը գալով փոխա- դարձ այցելութիւն է տուել Ամեն. Ս. Պատրիար- քին և յանուն Ամեն. Տ. Առաքանդինոս Ս. Պատ- րիարքին շնորհաւորելէ մեր Ամեն. Ս. Պատրիարքին Ա. կարգի Օսմանիէ պատուանշանի առթիւ:

— Սեպտեմբերի 16-ին Ռուսիոյ դեսպան Յ. Նելիզով Ա. թարգման Մ. Մաքսիմովի ընկե- րակցութեամբ Պատրիարքարան գալով Ս. Պատ- րիարք Հօր հրաժեշտի այցելութիւն տուաւ:

— Պատրիարքական փոխանորդ Հայրն և Տ. Բարկէն Վ. Սերքէճիի կայարանն երթալով յա- նուն Ս. Պատրիարքի ողջերթ մաղթեցին Մ. Նելի- զովին:

ԱԶԳԱՅԻՆ ՍՈՒՄԱՆԱԿՐՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐԱԲԵՆՈՒԹԻՒՆԸ.

Յայտնի է որ մեր տաճկահայ եղբայրները առանձին վարչութիւն ունին իրենց ներքին, ազգային գոր- ծերը վարելու և կարգաւորելու համար, որ այն հաստատուել է սուլթան Մէջլիսի օրով Բարձրագոյն գնդի: Սուլթան Համիդը շատ աշխատեցաւ վերա- ցնել իւր նախորդի խոհեմ կառավարութեան ժա- մանակ վաւերացուած այս հաստատութիւնը և եր- կար ժամանակ անգործութեան դատապարտեց, լայց քաղաքական արտաքին և ներքին պարագաների շը- նորհիւ չկարողացաւ բոլորովին ջնջել: Ուստի այժմ նորա իղձն ու փափաղն է, որ այդ հաստատութեան անունը լինի, լայց ինքը չլինի, և այդ ուղում է ինչպէս երեւում է հայերի ձեռքով կատարել տալ: Սահմանադրութեան վերաքննութիւնն զգացել են իրենք տաճկահայերը, մանաւանդ պատրիարքներն, լայց այսօր այդ խնդիրը, մեզ թուում է յարու- ցուում է աւելի սուլթանին մի կերպ գոհացում տալու, քան իրօք սահմանադրութեան պակասը լրացնելու համար: Բոլորովին անժամանակ էր տաճ- կահայերին այժմ այսպիսի խնդիր յարուցանել, քանի որ եղածն էլ կարող են կորցնել: Լաւագոյն էր հնար մտածել, որ հայերը այլ ևս չկոտորուէին, այսու- հետեւ բռնի երկրից դուրս չքշուէին և զաղթա- կանները կարողանային վերագառնալ: Ուստի ուրա- խալի է, որ Խառն ժողովը որոշել է ձմեռը չհասած զիմումն անել կայսերական կառավարութեան գա-ւառներում տիրող աղքատութեան, երեւի ուղում է ասել հարստահարութեանց, առաջն առնելու համար: Այսօր միայն, որ մեզ անյայտ է մնում թէ թրքական քաղաքական կառավարութիւնն ի՞նչ հնարներ է մտածել կամ մտածում է գոնէ այ- սուհետեւ հային իւր հայրենիքում հանգիստ թող-

նելու: Գառնալով նորից ազգային սահմանադրու- թեան վերաքննութեան խնդրին՝ մեզ մնում է մի- այն յուսալ, որ յանձնաժողովի մէջ, որ ս. պատ- րիարքի նախագահութեամբ նիստեր է կալմում, այնպիսի անուններ կան, որոնց անունը մեզ երաշ- խաւորում է, որ այդ վերաքննութեամբ զոհ չեն զնայ առձեռնայոց ազգային իրաւունքները: Այս առթիւ տեղի է ունեցել 2 նիստ. ահա նոցա հա- մառօտ պատմութիւնը:

— Սահմանադրութեան վերաքննիչ յանձնա- ժողովը ի նիստ գումարեցաւ Ղալաթիոյ խորհրդա- րանը՝ նախագահութեամբ Ամենապատիւ ս. Պատ- րիարք Հօր: Յանձնաժողովոյ անդամներէն 5-ը ներ- կայ էին: Անցեալ նստին մէջ տրուած որոշման հա- մեմատ յանձ. -ոյ անդամներէն Մանկունի Տ. Վահ- րամ եպ. ներկայացուց սահմանադրութեան գուտ և կեղեցական մասին վերաբերեալ ծրագիր մը 4 մասէ և 26 յօդուածէ բաղկացեալ: Եյդ 4 մասերու ա- ոռջինը պատրիարքարանի, երկրորդը Կրօնական ժո- ղովոյ, երրորդն առաջնորդաց և չորրորդը պատրի- արքական և առաջնորդական տեղապահաց իրաւա- սութեան կը վերաբերի: Յանձնաժողովը նկատո- ղութեան առաւ թէ՛ այս ծրագիրն և թէ՛ Ստեփան փաշայի կողմէ պատրաստած ո՛չ նուազ կարեւոր ծը- րագիրը պատրիարքարանի արտօնութեանց էական խնդրոյն վրայ և երկար խորհրդակցութիւն ունեցաւ այս մասին: Յանձնաժողովը նոյնպէս իր երէկուայ նստին մէջ ուշադրութեան առաւ Երուսաղիմայ ս. Պատր. Հօր Տ. Խորէն արքեպ. -ի, Տ. Տ. Բարթու- զիմէոս և Վահագնեան Մկրտիչ սրբազաններու, Տ. Մկրեանի, Յարութիւն էֆ. Մէրեմագուլիի, Տ. Սահակ քհ. Տ. Սարգսեանի և Նուրեան ու Մա- մուրեան էֆ. -երու տեղեկագրերն ու արձանագրեց զայն: Ճիվանեան Նշան և Գասպարեան Արիստակէս էֆ. ևս ինքնաբերաբար ներկայացուցած ըլլալով իրենց դիտողութիւնները պարունակող մէկ մէկ տե- ղեկագիր, որոշուեցաւ յաջորդ նստին մէջ ուշա- դրութեան առնուլ զայն: Ստեփան փաշային խնդ- դրութեան որ Մանկունի եպ. -ին տեղեկագիրն և միւս տեղեկագրերը մէկ մէկ զիջելով, իր ծրագրին մէջ մուծանէ պէտք եղած տրամադրութիւններն և բերէ առաջիկայ նստին:

— Սահմանադրութեան վերաքննիչ յանձնա- ժողովը գումարուեցաւ շու. օր Ղալաթիոյ խորհր- դարանը, նախագահութեամբ ս. Պատրիարքին և առննապետութեամբ Նորատուհնեան Գարբէէ էֆ. -ի: Ներկայ էին նաև Տ. Վահրամ եպ. Մանկունի, Տ. Յովսէփ ծ. վ. Այվազեան, Ալանեան Ստեփան փաշա, Նուսուֆեան Տիգրան էֆ., Նախ կարգա- ցուեցաւ Ստեփան փաշայի ներկայացուցած մէկ նոր բարեփոխեալ ծրագիրն, որուն մէջ Տ. Մանկունի եպ. -ին նախորդ նստին ներկայացուցած ծրագրէն ինչ ինչ կէտեր ալ առնուած էին: Այս առթիւ

կարծեաց փոխանակութիւններ եղան, մանաւանդ Ս. Էջմիածնի, Ստոյ և Աղթամարի կաթուղիկոսաց, ինչպէս նաև ս. Երուսաղէմի և Վ. Պոլսոյ պատրիարքաց ընտրութեան ձեռնարկութեան մասին, Ուրիշ առաջարկներէ ետք Նորատունկեան Գաբրիէլ էֆ. բարեփոխման ինչ ինչ գործնական առաջարկներ ըրաւ, օրինաց հիմնական կէտերն անփոփոխ պահելու գրութեամբ, որք ընդունուեցան:

ԳԱՂԹԱԿԱՆՆԵՐ. — Բովանդակ ազգի, ինչպէս և նորա պետի իղձն է, որ վերջ տրուի ազգակործան այս գաղթականութեան, Երևում է որ ազգային ժողովն էլ իւր ջանքերը չէ խնայում այդ մասին:

— Խառն ժողովն արտասահմանից և գաւառներից եկող ազգայնոց համար 3 անդամից բաղկացեալ յանձնախումբ է կարգել քաղաքական ժողովի անդամներին, որ իւր գործերը պիտի վարէ ս. պատրիարքի փոխանորդի նախագահութեամբ:

— Խղիվի շոգենաւային վարչութիւնը դարձեալ յանձն է առել ամէն շաբաթ իւր շոգենաւերով 50 հոգի փոխադրել Վ. Պոլիս կամ այլուր:

ՈՐԲԵՐ. — Մինչդեռ Ռուսահայոց կողմից ցարդ առանձին մի հոգատարութիւն չեղաւ 50,000 տաճկահայ որբերին օգնութեան հասնելու, մեր տաճկահայ եղբայրները իւրեանց այդ թշուառ օրերում ամեն ճիգ թափում են այդ անհայտ, անմայր, անտուն, անտիրական թողնուած որբերին խնամելու, և այն էլ այնպէս որ նոքա կրթութիւն հայ հոգւով և օտար մարդորսների ճանկերը չընկնեն:

— Այնթապի Վարդանեան վարժարանը մեծ զոհողութիւն անելով 12 որբ տղաներ է ընդունել:

— Ս. Յակոբայ մանկանոցն այժմ 150-ի չափ աշակերտ կը պարունակէ բացի 30-ի չափ աշակերտներից, որք կսպասեն հիւանդանոցի շէնքին մէջ, մանկանոցի շէնքի ներդրութեան պատճառով:

— Սեպտ. 19-ին կառավարումով 5 տղայ զրկուեցաւ Ագրիանուպօլիս ազգ. հիւանդանոցի մէջ պատսպարուող մանուկներէն:

— Քանի մը տարի առաջ Արտիկեան անունով բարեպաշտ ռուսահայ մը 100 ոսկի կտակած էր Վանայ կարօտ ռուսանոցաց համար, Սրբազան Պատր. Հայրը նոյն գումարն յատկացուցած է Վանայ Ազգուրի Երամեանց Համբարձում էֆ. ի մանկանոցին տղայոց:

— Երամեան Համբարձում էֆ. Վանայ մանկանոցին համար 40 մէճիտ դանձելով յանձններ է տեսչութեան:

— Կեսարիոյ առաջնորդ Տ. Տրդատ Ժ. վ. Պաւեան իր բացած մանկանոցին տեղեկագիրն զրկած էր ի պատրիարքարան. ս. Պատր. շաբաթ օրը պատասխանեց քաջալերելով անոր գործունէութիւնն, և յանձնարարելով որ օտար վարժարանաց մէջ զըտնուող հայ տղոց համար ալ հոգ տանի, հայրենի կրօնքն ու մայրենի լեզուն չկորսնցնելու համար:

Նորին սրբազնութիւնն ս. Կարապետի վանուց մանկանոցին որոշուած 50 լիւրայի չէք մը յղեց առ բարեջան առաջնորդ վանահայրն:

— Աղէքսանդրիոյ մէջ ալ չքաւոր և անպաշտպան տղոց խնամատարութեան յանձնաժողով մը կազմուեց և Երբհամ պէյ Բարդոյ տարեկան 48 ոսկիի նպաստ մը յատկացուցեր է:

— Գերապայծառ Աւետիս Եպ. ն է հիմակ որ մեղ կաւետէ (Խարբերդ) թէ Գերերջ. Տ. Աղարեան Վ. Պոլսոյ պատր. է հրահանգ ստացած է 50 չքաւոր տղայ խնամել ու դաստիարակել տալու պատրիարքական ծախքով և սա պայմաններով. — Տղայ գլուխ տարեկան 5 ոսկի ծախքով վստահելի տուններ յանձնուին չքաւորներն և Կարաղիկէ Հայոց վարժարանին մէջ ուսումն աւարին:

— Խարբերդէ ի պատրիարքարան կը հաղորդեն թէ անցեալ ամսոյն մանչ և աղջիկ կարօտ ռուսանոցներ զրկուած են ի Պոլիս ս. Յակոբայ մանկանոցն հաստատելու համար, Սակայն զարմանօք լսուեցաւ երէկ պատրիարքարանի մէջ թէ այդ զըրկուած ռուսանոցներ փոխանակ ուղղակի Պոլիս բերուելու, թիւրիմացութեամբ (?) Գերմանիա տարուած են:

— Խարբերդի որբանոցին մէջ 110 որբեր գերմանացի Էյմընի հոգածութեամբ կանոնաւոր խնամք են վայելում, 2ափահասները արհեստներ են սովորում, երեկոյան զէմ հայերէնի, թուրաւնութեան, աւետարանի, թուրքերէնի և անգլիերէնի դասեր առնելով, Փոքրերը դպրոցական ընթացքով ուսանում են նոյն առարկաները:

— Տիարպէքիւրում ևս Խարբերդի միսիօնարները մի որբանոց են բացել, ուր առ այժմ ապաստանում են 40 որբեր:

— Ակնայ առաջնորդարանէն հեռագրուած է պատրիարքարան թէ ուղուած 25 տղաքները Կիրասոնի ճամբով Վ. Պոլիս կուգան, Պատրիարքարանէն գրուեցաւ Կիրասոնի թաղական խորհուրդին, որ հարկ եղածն ընէ տղայոց ուղևորութիւնը զիւրացնելու:

— Էնկիւրի մանկանոց մը բացուեց և ուր 30 տղաք պիտի ընդունուին:

ԳԱԽԱՌՆԵՐ. — Տաճկահայոց լրագիրներն վերջին տարիներս աւելի են զբաղւում գաւառների կեանքով, բայց և այնպէս այդ դեռ քիչ է, Թերթեր, որոնք հայերէն և հայոց ազգի համար են հրատարակւում, աւելի պէտք է հետաքրքրուեն այն ազգով, քանց եւրոպական պետութեանց խօսարաններում (պարլամէնտ) կատարուած վիճարանութիւններով, Գուցէ այս երեւոյթի պատճառը մասամբ այն է, որ գաւառներում յատուկ թղթակիցներ ճարելը շատ դժուար է, Այսուհետեւ մենք կաշխատենք «Արարատ» ընթերցողներին այս վերնա-

գրի տակ Հայաստանի գաւառներէն կարեւոր լուրեր հաղորդել քաղելով տաճկահայոց լրագրներէն:

— Խառն ժողովը Կարնոյ առաջնորդական ընտրութեան տեղեկագիրն օրինաւոր գտնելով, որոշել է պաշտօնապէս հաղորդել Ս. Մեղրիսեղէկ եպիսկոպոսին, յանձնարարելով որ հաճի ընդունել այս պաշտօնը, երբ ժողովուրդը պէտք ունի:

— Մուշից յուլիսի 30-ին գրում են. Յանքերը միջակ են, գարնանացանը լաւ. հացը արժան է քան հերոս. կալուկուտից յետոյ աւելի արժան պիտի լինի. Նյս տարի բրնձի մշակութիւն էլ է եղել. խոտը պակաս է. Այգիները թրթրահար են եղել, հետեւեալը խաղողի բերքը նուազ է:

Կ. ՊՕԼՍՈՒՄ ԳՏԵՆՈՒՊԼ ԿՈՒՍԸԿՐՕՆ ՀԱՅ
ՀՈԳԵՒՈՐԱԿԱՆՆԵՐԸ.

Ի 1897 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 19

1. Ս. Մաղաքիա արքեպս. Օրմանեան, Պատրիարք Կ. Պոլսոյ, ծնեալ ի Կ. Պոլիս, 1841. եպս. ձեռնադրուած Ս. Մակար Կաթողիկոսէ, 1886 յուլիս 8:

2. Ս. Խորէն արքեպս. Աշըքեան, նախկին Պատրիարք Կ. Պոլսոյ, կ'մնայ ի Մաքրիգիւղ, առանց պաշտօնի. ծնեալ ի Քէրէմէթ, 1842. եպս. ձեռնադրուած Ս. Գէորգ Կաթողիկոսէ 1873 սեպտ. 23:

3. Ս. Մեսրոպ արքեպս. Սուքիասեան, նախորդ Առաջնորդ Ազր. Պոլսոյ, կը մնայ ի Գումգաբու, առանց պաշտօնի. ծնեալ յԱզր. Պոլիս, 1834. եպս. ձեռնադրուած Ս. Մատթէոս կաթողիկոսէ, 1864 սեպտ. 30:

4. Ս. Բարթողիմէոս արքեպս. Չամիչեան, նախորդ Առաջնորդ Պրուսայի և երբեմն Տեղապահ Պատրիարքութեան. կ'մնայ ի Նշան Թաշ, առանց պաշտօնի. ծնեալ ի Կ. Պոլիս 1835. եպս. ձեռնադրուած Ս. Գէորգ Կաթողիկոսէ 1868 մարտ 22:

5. Ս. Գրիգորիս արքեպս. Յովհաննէսեան, առաջին ատենապետ Կրօնական Ժողովոյ, կ'մնայ ի Գուրուշէշմէ իբր քարոզիչ. ծնեալ ի Ֆիլիպէ 1836. եպս. ձեռնադրուած Ս. Գէորգ Կաթողիկոսէ 1872 մարտ 17:

6. Ս. Վահրամ եպս. Մանկունի, երկրորդ ատենապետ Կրօն. Ժողովոյ, կ'մնայ յՕրթագիւղ իբր քարոզիչ. ծնեալ Պրուսա 1846. եպս. ձեռնադրուած Ս. Գէորգ Կաթողիկոսէ 1875 հոկտ. 19:

7. Ս. Գրիգորիս արքեպս. Ալէաթեան, քարոզիչ Ս. Խաչ եկեղեցւոյ Սկիւտարի. ծնեալ Կ. Պոլիս 1840. եպս. ձեռնադրուած Ս. Գէորգ Կաթողիկոսէ 1879 ապրիլ 13:

8. Ս. Տիմոթէոս եպս. Սափրիչեան, նախորդ Առաջնորդ Պալլքէսէրի. կ'մնայ ի Մագրիգիւղ ա-

ռանց պաշտօնի. ծնեալ Կ. Պոլիս 1821. եպս. ձեռնադրուած Ս. Գէորգ Կաթողիկոսէ 1878 յուլիս 23:

9. Ս. Պետրոս արքեպս. Թահմիզեան, Առաջնորդ Սերաստիոյ. կ'մնայ ի Ղալաթիա իբր հիւր. ծնեալ Սերաստիա, 1816. եպս. ձեռնադրուած Ս. Գէորգ Կաթողիկոսէ 1879 մայիս 27:

10. Ս. Մեղրիսեղէկ արքեպս. Մուրատեան, նախորդ Առաջնորդ Զմիւռնիոյ. կ'մնայ ի Գատըգիւղ իբր քարոզիչ, ծնեալ ի Շամշատիկ 1836. եպս. ձեռնադրուած է Ս. Գէորգ Կաթողիկոսէ 1879 մայիս 27:

11. Եղնիկ եպս. Ապահունի, նախորդ առաջնորդ Արաբկիրի, կ'մնայ Գումգաբուի դուրսն իբր քարոզիչ, ծնեալ Կ. Պոլիս, 1843. իսկ ձեռնադրուած Ս. Գէորգ Կաթողիկոսէ 1879 մայիս 27:

12. Ս. Հմայեակ եպս. Դիմաքսեան, հրաժարեալ յԱռաջնորդութենէ Ազր. Պոլսոյ, կ'մնայ ի Բերա իբր քարոզիչ. ծնեալ Կ. Պոլիս 1837. եպս. ձեռնադրուած Ս. Գէորգ Կաթողիկոսէ 1880 յուլիս 23:

13. Ս. Նիկողայոս եպս. Դաւթեան, նախորդ վանահայր Փրնուզի, կ'մնայ ի Գումգաբու առանց պաշտօնի. ծնեալ ի Փրնուզ 1830. եպս. ձեռնադրուած ի Սիս 1866:

14. Ս. Մկրտիչ արքեպս. Վեհապետեան, նախորդ Առաջնորդ Ատանայի, կ'մնայ ի Պէօյիքտէրէ իբր քարոզիչ. ծնեալ յԱնկիւրիա 1842. եպս. ձեռնադրուած ի Սիս 1883:

15. Ս. Աբրահամ եպս. Մամիկոնեան, նախորդ տեղապահ Եօղղատու. կ'մնայ ի Գում-Գաբու, պաշտօնավարութենէ դուրի. ծնեալ ի Մալկարա 1838. եպս. ձեռնադրուած ի Սիս. 1886:

16. Ս. Գէորգ Ծ. վրդ. Երեցեան, Պատրիարքական Փոխանորդ Ս. Երուսաղէմի:

17. Ս. Գաբրիէլ Ծ. վրդ. Ճէվահիրճեան, Պատր. Փոխանորդ Կ. Պոլսոյ և անդամ Կրօն. Ժողովոյ:

18. Ս. Գարեգին Ծ. վրդ. Թաթարեան, քարոզիչ Այսթեֆանոսի և անդամ Կրօն. Ժողովոյ:

19. Ս. Յովսէփ Ծ. վրդ. Այվազեան, քարոզիչ Ղալաթիոյ և անդամ Կրօն. Ժողովոյ:

20. Ս. Մեսրոպ Ծ. վրդ. Ճերմակեան, կ'մնայ ի Բերա առանց պաշտօնի:

21. Ս. Սուքիաս վրդ. Յովհաննէս, կ'մնայ յԵրեւթէօյ առանց պաշտօնի:

22. Ս. Վարդան վրդ. Պրսխորոնեան, նախորդ Առաջնորդ Քեմախու. կ'մնայ յԱլթըմէրմէր իբր քարոզիչ:

23. Ս. Սահակ Ծ. վրդ. Բագրեւանդեան, նա-

խորդ տեղապահ Վանայ. կ'մնայ ի նառլը-Գարու
իր քարոզիչ:

24. Տ. Ամբոսիոս Ծ. վրդ. Ռուբինեան,
Հապին-Գարահիսարի պաշտօնավարութենէն նոր
դարձած:

25. Տ. Գրիգոր Ծ. վրդ. Աբարդեան, քա-
րոզիչ Փէրիքէօյի, ընտրուած առաջն. տեղապահ:

26. Տ. Յակոբոս Ծ. վրդ. Հասպաղեան,
նախորդ տեղապահ Բաղիշոյ. կ'մնայ Ննիգիւղ իր
քարոզիչ:

27. Տ. Վահան Ծ. վրդ. Յակոբեան, տեղա-
պահ Պալլըքէսիւրի և Պանտրմայի. կ'մնայ Կէտիկ-
Փաշա իր քարոզիչ:

28. Տ. Յուսիկ Ծ. վրդ. Էսմէրեան. առժա-
մանակեայ քարոզիչ Սամաթիոյ:

29. Տ. Վահան Ծ. վրդ. Տ. Մինասեան,
առժամանակեայ քարոզիչ Գարակէօմրիւկի:

30. Տ. Արիստակէս Ծ. վրդ. Վանքեան, տե-
ղապահ Հապին-Գարահիսարի. կ'մնայ ի Բերա իր
հօր:

31. Տ. Վրթանէս վրդ. Բապուճճեան, կ'մնայ
Սկիւտար առանց պաշտօնի:

32. Տ. Նզրաս Ծ. վրդ. Սաչլեան, առժա-
մանակեայ քարոզիչ Էյուպի:

33. Տ. Նզիշէ Ծ. վրդ. Դուրեան, փոխ-վա-
նահայր և վերատեսուչ Դպրեվանուց և անդամ
Կրօն. Ժողովոյ:

34. Տ. Նզիշէ Ծ. վրդ. Գալֆայեան, նախ-
կին տեղապահ Գաղատիոյ. կ'մնայ ի Բուսնիկի Հի-
սար իր քարոզիչ:

35. Տ. Նզիա վրդ. Դերձակեան, կ'մնայ
յԱզգ. Հիւանդանոցի իր հիւանդ:

36. Տ. Նիրակոս Ծ. վրդ. Կէօքեան, կ'մնայ
ի Գումգափու, պաշտօնավարութենէ զուրկ:

37. Տ. Գարեգին վրդ. Աթտէրեան, կ'մնայ ի
Գանտիլի իր քարոզիչ:

38. Տ. Յովհաննէս վրդ. Հուրիկեան, նախկին
տեղապահ Եւդոկիոյ. կ'մնայ ի Պոյաճը գիւղ իր
քարոզիչ:

39. Տ. Ներսէս վրդ. Պերպէրեան, կ'մնայ ի
Գուրուշէշմէ առանց պաշտօնի:

40. Տ. Վրթանէս վրդ. Գալլըպճեան, քարո-
զիչ Գասըմ փաշայի:

41. Տ. Նզիկ Ծ. վրդ. Գալփաքճեան, նա-
խորդ քարոզիչ Ղալաթիոյ. Եղգատու տեղապա-
հութեան ընտրուած:

42. Տ. Բաբգէն վրդ. Նիւլէսէրեան, քարոզիչ
Պէշիքմաշի, տեղապահ Ճանիկու:

43. Տ. Խոսրով վրդ. Պէհրիկեան, քարոզիչ
Ս. Կարապետի, տեղապահ Տրապիզոնի:

44. Տ. Զաւէն վրդ. Տէր Նզիայեան, քա-
րոզիչ Խասղեղի, հիւրամեծար Պատրիարքարանի:

45. Տ. Մուշէղ վրդ. Սերոբեան, քարոզիչ
Մազրգիւղի, Տեղապահ Արապիկի:

46. Տ. Սմբատ վրդ. Սաստէթեան, քարոզիչ
Պալաթու:

47. Տ. Աղան վրդ. Համամեան, փոխ-տեսուչ
Դպրեվանուց, քիչ օրուան համար եկած:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՏՐԻԱՐԿԱՐԱՆԻ.

Ըստ կտակի բարեյիշատակ Յովսէփայ Դղ-
միրեանց՝ Գործադիր Կնայուն Յանձնաժողովս
պատիւ ունի հրաւիրել այն հեղինակներն ու
բանասէրներն՝ որք Ազգային զպրութեան և
պատմութեան վերաբերեալ ո՛ր և է աշխատու-
թեամբ կը փափաքին մասնակցել Սահակ —
Մեսրոպեա Գրական մրցանակաբաշխութեան,
հաճին իրենց աշխատասիրութիւններն յու-
ղարկել մինչև յառաջիկայ 1898 տարուայ
Յունուարի վերջ՝ առ Ամենապատիւ Սրբազան
Պատրիարք Հայրն ի Կոստանդնուպօլիս:

Տպագիր երկասիրութիւնք հարկ է սր
երեք օրինակ լինին, իսկ ձեռագիրք մէկ օրի-
նակ, որք ինչպէս յայտնի է, ետ չեն դար-
ձուիր:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ.

ՔԱՂԱՅԵԹ Ի ԿՈՆՏԱՆԿԱՆ ՎԵՃԵՓԵՐ ՀԱՐԵՊԵՏԻ.

Կոնստանդնուպօլիսի յանուան պ. Դաս-
հակայ Ղահրամանեան Մելիք—Աղամալեան
Երևանցոյ, ընդ սրում շնորհի նմա մոտանի
մի զարդարեալ թանկագին քարամբ. թ. 845:

— Յանուար Սինօգի ս. Էջմիածնի, որով
պատուիրի առնել կարևոր պատրաստութիւնս
վասն օրհնութեան ս. Միւռնի. թ. 859:

— Օրհնութեան յանուան Յ. Զեռնիկեան
Թէոդոսեցոյ. թ. 866:

Կոնդակ յանուն հոգաբարձութեան Բուքրեշտ քաղաքի ի Ռուսմանիայ որով հրահանգին զամուսնական խնդրոց. թ. 868:

— Յանուն Տեսչի Հոգևոր Ժեմարանի պ. Կ. Կոստանեան, որով հաստատի ծրագիր ուսմանց և բաշխումն դասուց և ռոճկաց եռամեայ ժամանակաւ. թ. 885:

— Օրհնութեան յանուն պ. Մինասայ Աշխանեան Ագուլեցոյ. թ. 909:

— Օրհնութեան յանուն պ. Յակովբայ Աղամեան Բագուեցոյ. թ. 910:

— Օրհնութեան յանուն Կ. Բէդի Մեղիք—Թանգեան Բաշխութեցոյ. թ. 913:

— Յանուն հոգաբարձութեան Հոգևոր դպրանոցին Հայոց Շուշուոյ, որով կարգի Տ. Տիրայր վարդապետն ժամանակաւոր պաշտօնակատար տեսչի դպրանոցին. թ. 928:

— Յանուն հոգաբարձութեան Հոգևոր դպրանոցին Հայոց Նրեանայ, որով կարգի պ. Նիկողայոսն Բարամեան ի պաշտօն Տեսչի դպրանոցին. թ. 932:

— Յանուն Սինոդի ս. Էջմիածնի, որով Փոխանորդն Նուխուոյ Տ. Սահակ վարդապետն կարգի ի ժամանակաւոր վարումն պաշտաման նախանգամոյ վիճ. Կոնսիստորիային Հայոց Շուշուոյ. թ. 934:

— Յանուն Տ. Սահակ վարդապետի ի նոյն միտս. թ. 935:

— Յանուն Տ. Նղիշէ քահանայի Գեղամեան Բագուայ, որով շնորհին նմա իրաւունք կրելոյ զկամիլակայ. թ. 937:

— Յանուն Տ. Ղազարոս քահանայի Թովհանէսեան Սիմֆերոպոլի, որով շնորհին նմա իրաւունք կրելոյ զկամիլակայ. թ. 938:

— Յանուն Տ. Գիւտ քահանայի Աղանեան Տփղեաց, որով շնորհին նմա խաչ վարդապետական ականակուռ. թ. 952:

— Յանուն Հոգևոր Հովուի յՈւստր քաղաքի յԱմերիկայ, որով նա հրահանգի ի գործս պաշտաման իւրոյ. թ. 968:

ՇԵՈՐՀԱՐԱՇԽՈՒԹԻՒՆՔ ՅԱՒՈՒՐ ԶՈՐՐՈՐՊ ՏԱՐԵԴԱՐՁԻ

ՕՏՄԱՆ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ

Ի 28 սեպտեմբերի 1897 աւի.

Կոնդակ յանուն վանահօր Մողնուոյ Ս. Գէորգայ վանից Տ. Թովմա վարդապետի, որով շնորհին նմա խաչ խանդակաւ վարդապետական ականակուռ. թ. 993:

— Յանուն Տ. Ներսէս քահանայի Աշտարակայ, որով շնորհին կոչումն և պատիւ աւագ քահանայութեան. թ. 994:

— Յանուն Տ. Սարգիս քահանայի Նոր Բայազիդու, որով շնորհին նմա իրաւունք կրելոյ զկամիլակայ. թ. 995:

— Յանուն Տ. Պետրոս քահանայի Հոռոմայ, որով շնորհին նմա խաչ խանդական. թ. 996:

— Յանուն Տ. Ներսէս քահանայի Դարապետեղու, որով շնորհին նմա խաչ խանդական. թ. 997:

— Յանուն Տ. Դաւիթ քահանայի Հին Ղրիմու, որով շնորհին նմա իրաւունք կրելոյ զկամիլակայ. թ. 998:

— Յանուն Տ. Գրիգոր քահանայի Մանգալունուոյ Զորաբաշի եկեղեցոյ Տփղեաց, որով շնորհին նմա խաչ խանդական. թ. 999:

— Յանուն Տ. Թովհանէս քահանայի Ս. Մինաս եկեղեցոյ Տփղեաց, որով շնորհին նմա խաչ խանդական. թ. 1000:

— Յանուն Տ. Մկրտիչ քահանայի Դայֆաճեան Ախալցխոյ, որով շնորհին նմա իրաւունք կրելոյ զկամիլակայ. թ. 1001:

— Յանուն Տ. Աշոտ քահանայի Թեմուրազեան Ս. Գէորգ եկեղեցոյ Տփղեաց, որով շնորհին նմա իրաւունք կրելոյ զկամիլակայ. թ. 1002:

— Յանուն Էմմանուէլ քահանայի Նազարեան Ս. Կարապետ եկեղեցոյ Տփղեաց, որով շնորհին նմա իրաւունք կրելոյ զկամիլակայ. թ. 1003:

— Յանուն Տ. Զաքարիա քահանայի Զարեղեան Աւետեաց եկեղեցոյ Տփղեաց, որով շնորհին նմա խաչ խանդական. թ. 1004:

Կոնդակ հաստատութեան նորընտիր ուսուցչաց ներսիսեան հոգեւոր գպրանոցի հայոց Տփղեաց. թ. 1041:

— Յանուն Տ. Կարապետ աւագ քահանայի Սէթեան Կ. Պօլսոյ, որով՝ ըստ միջնորդութեան Ամեն. Ս. Պատրիարքի Կ. Պօլսոյ, շնորհին նմա իրաւունք կրելոյ զխաչն, որ շնորհեալ է նմա ի հոգեւոյս Տ. Գէորգայ Դ. հայրապետէ և որոյ կոնդակն այրեալ է ի հրդեհի. թ. 1060.

— Օրհնութեան յանուն Պետրոսի Կ. Տ. Մարտիրոսեան Բաշգիւղացոյ վիճակին Կարուց վասն նուիրելոյ նորին մատենադարանի Ս. Աթոռոյս զգրչագիր աւետարան մի. թ. 1061.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ.—ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ.

1. ՍՐԲԱՆՈՅ Միւռոնի օրհնութիւնը . Կ. Վ. . 387
2. Ս. Միւռոնօրհնութեան հանդէսը 389
3. Լամբրի ժողովր թարգմ. Թորոս Բաշկալ . 391
4. ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԲՐՈՆԻԿԱՆ : 401

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ.—ՊԱՏՄԱԿԱՆ.

5. * * 3. Յովհաննիսեան . 406
6. Նամակ Խաչատուրեան. Սահակ Եպիսկ. Խաչատուր . 406
7. Մեծ Սոփրաքի Ս. Էջմիածնի և Երուսաղէմի Ս. Յակովբեանց վանքի մեռադրերը. . Մ. Վ. . 410
8. Յաւելուած Գրիգոր Խաչատուր Պատմական վիպասանութեան . . . Գր. Խաչատուր . 411
9. Հ. Գեղեցի. Համառոտութիւն Բիւզանդական Կայսրների պատմութեան (քարգմ.) Մ. Վ. (Շարունակելի) 413
10. Խորհրդաց ժամանակը որոշելու նոր փորձ. Գալուստ Տէր Մկրտչեան 422
11. Մեր երկու գրական լեզուի միութեան խնդիրը Մ. Արեւիկեան (Կը շարունակուի) 424

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ.—ԲԱՆԱԾԻՐԱԿԱՆ.

12. Թե քիչ միջոցներէ պէտք է դիմեն դպրոցները կախազելու առաջն առնելու համար . Գ. Ղ. 431
13. ՄԱՆՐԱՆՈՒԹ. 434
- ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ.
14. Հայի համբերասար ոգիւն Կ. Կ. . 435
15. ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ. 438
- ՏԱՃԿԱՀԱՅԲ 449
- ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆԲ. 454
- Յաւելուած. 456
- Յայտարարութիւններ.

ՅԱՆՆԱԿԱՆ ԱՐԱՐԱՅԻ 1897Թ. ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ և ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ.

ՆԵՐՐՈՂԵԱՆ

ՅԱՂԱԳՍ ՎԱՐՈՒՅ ՍՐԲՈՅՆ ՄԵՍՐՈՒՄԱՅ,

ԱՍԱՑԵԱԼ ԿԱՐԱՊԵՏ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

ԵՒ

ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ՍԱՍՆԱՅԻՈՅ.

(Շարունակութիւն և զետեղ) *

Եւ կատարեալ զգոհութիւնն, առնոյր ընդ իւր զերանելին և ելանէր յիննականեան վանսըն՝ առ աստուածարեալ միանձունսն որ էին թըւով հինգ հարիւր միակամ եղբայր: Ուրոց բերկրեալ ընդ գալուստ սրբոյն՝ մանաւանդ ընդ աստուածատուր նշանն, և մտեալ ի տաճարն՝ աղաղակեն Զուրախեղեն և զՄատենն՝ զԴրանն և զՅարկին, տալով փառս և աւրհնութիւն առաքողին և հայցէին շնորհել ընդ երկայն առուրս: Իսկ աստուածային և քահանայապետական զուլին, խոնարեալ խաւսէր ի խորոց սրտէ իբրեւ ընդ կենդանի ընդ նըշխարս Կարապետին:

Ո՛վ ձայն բանին և չաւուշ ա արքային. տեսող յարգանքին՝ և երկիրպագող յորովայնին. նախընթաց թագաւորին և պատրաստող պողոտային. սրբող սրբողին՝ և տեսող անտեսին. ծանաւթ անծանաւթին՝ և ցուցանող որոց տեսին. մեծ ի ծնունդս Եւա: Քահանայապետական զաւակ՝ աւանդին ծաղիկ, հրեշտակատուր աղայ, ողջախոհ տրախիլի և անպատասուն տատարակ, մարախաճաչակ մարգարէ. ճրագ ճառագայթին և արիւսեակ արեգականն. հաւախաւս քաղցրաձայն վանող զիշերի և քարող աընջեան. յարուցող յընթացս և ի գործս և ժողովող յորջս և ի մոլորիս. գարնանաբեր ծիծառն և արգասին զյերկինս. որպէս եղեր առթող հարսինն, և փեսաւէր փեսային գալըստեամբդ կրկին: Այսպէս

* Տես. Արարատ թ. Ը. եր. 398.

ա. ռամիսկան քառ ե.

բ. Ձիւյն. Հ. Բ. յունարեկ քառ ե.

գ. Անճաւոր քառ ե. զիւյն. Հ. Բ.

եղեր [[Թղ. 16 ա] և Հայոց աշխարհիս եկաւորութեամբ յերկրիս նախաշաւեղ ամենայն բարեաց:

Ձի և քակեցան կուռքն և փշրեցան մեհեանքն, և հալածեցան Գիսանեանքն, և բացաւ զուռն ողորմութեան Աստուծոյ, ամ ըստ ամէ շնորհել մեղ: Ձի որքան եկիր՝ և ես աստ, ոչ պակասէ բարութիւն Տեսառն յայսրմ աշխարհէ, որ ես վերին Երուսաղէմ հիմն և հաստատութիւն հաւատոյս մերոյ, զի քո բարեխաւութեամբ առաքեցաւ մեղ համանըմանս քո յանապատէ՝ բերել բրաբիոն ճրգնութեան իւրոյ, որով լուսաւորեցան որդիք Սոր Սիոնի, ներբողելով զառաքողն ձեր ի փառքս և ի գովեստ անուան իւրոյ:

Եւ հանկուցեալ և հիւրնկալեալ՝ որպէս լինն առ հայրն * ընտրեալ հնչման: Եւ ի վաղիւն յուղի անկեալ ընթանալին հետիոտս, և անցանէր յայնկոյս Եփրատ գետոյ, և հանդիպեալ թագաւորին Վառամշապհոյ, զի գայր ի Միջագետաց, և տեղեկացեալ էր զիրացն եղելոց: Որ և ի տեսանել զսուրբսն, ի բացուստ իջանէր յերկարէն և գայր հետիոտս ընդ առաջ նոցա, և ի ծունր իջեալ երկրպագէր հայրապետին, և վարդապետին, և հոլանեալ հայցէր և առնոյր աւրհնութիւն և համբոյր: Եւ զըւարձացեալ ցնծայր հոգով, և խայտայր մարմնով, զնոյն առնելով և զաւրաց նորա: Եւ միաւորեալ գաին խնդութեամբ՝ ի մտի եղեալ տեսանել զմեծ անապատն որ էր սեփհական թագաւորացն Արշակունեաց, հինկ հընկիցն հաւացեալ ա ի Տրդատա քաջէ:

Եւ երկրպագեալ սուրբ տեղեացն, և ընծայեալ նշխարաց առաքելոցն Տեսառն, որ և անուամբ նոցա յորջորջի, ուր էր վարժեալ Մովսէս և աւծեալ Ահարոն: Եւ իսկոյն ելանէին և տեսանէին զաստուածաբնակ տեղին՝ և զհրեշտակացն բանակն, զանմարմնաւորսն և զանարիւն արիւնաւորսն, զըւարթագոյն զըւարթունսն՝ և զկենդանի նահատակսն, որք թըւովք էին հարիւրք եւթն կուսանքն և կա-

տարեալքն, որք ի մի սեղանոյ վաշէին: Եւ էր վաշու մն սեղանոյն զոր նախահաւին հրամայեցաւ յետ յանցանելոյն, և ընպէլի ինքնաբունն: Եւ արիւնաւոր կերակուր ոչ մը տանէր ի վանս նոցա, և էր սահման նոցա կանոնքն Բարսղի, և ոչ էր ի մէջ նոցա իմ և քոյ ըստ առաքելոցն աւրինաց: Եւ թէպէտ և գոյին զեաւղք և աւանք նըւիրեալք ի թագաւորացն՝ զայն որբոց և այրեաց՝ ուրկաց և անցաւորոց ընձեռէին, և ինքնաձեռն տրուեստիւն շատանալին ըստ Տեսառն և առաքելոյ:

Ձոր տեսեալ արքային՝ հայրապետին, և վարդապետին՝ սքանչանալին, և հիացեալ տալին փառս խնամողին և արարչին նոցա, և նաեկն յերեսս նոցա զի փայլէին զեղնեալք որպէս քրքրութմ: Որք և գաին առ հասարակ՝ և ողջունէին զսուրբն Մեսրոբ զընկերակիցն իւրեանց, և առնուին զկենդանի պատգամն՝ և եռաին հոգւով: Եւ ձայն բարձեալ՝ շնորհընկալ լինէին շնորհացն, և երկու գլուխքն հանդերձ անդամաւքն՝ աւրհնէին գովէին և փառարանէին ըզմիսնական երրորդութիւնն Աստուած, որ այսպիսի պարգև շնորհեաց ինքեանց և անձանց իւրեանց՝ [[Թղ. 16 բ] յինքեանց ժամանակի: Եւ յարոյց որդի և զաւակ նորոյս Իսրայելի՝ որ լուսաւորեաց զսիւնս հաստատութեան և ճըշմարտութեան՝ զժողովուրդս Աստուծոյ կենդանոյ ի փառս մեղ և ի պարծանս Բրիստոսի: Եւ կատարեալ զուխան զառնալին իւրաքանչիւր ի զործ իւր, ոմն ի դատել և ի պատժել և զիրաւունս սիրել, ընդ առաւաւտն սպանանել և սատակել զթիւրեալսն յուղոյն ճըշմարտէ, և միուսն հոգեւոր գաւազանաւն յանդիմանեալ սաստեալ միսթարեալ, և իջուցանել զիւզն ի մօրուն և ի զրպանն:

Իսկ երանելին առեալ հրաման և ընթանայր ընդ բոլոր աշխարհն՝ ընտրելով համբակս ողջախոհս և ուշիմս, քաղցրաբարբառս և երկայնաւանկս: Մանաւանդ տապից ճշմարիտ խոյս տարեւորս՝ և գառինս անարատս, ձագս տատարականց՝ և անպոյգ աղաւնիս երե-

* Լուս. Աքրամ:

1. Թե այս և յի իւր սուտ ինկնական վախճանական տեսարանները, մանաւանդ ինկնական ևս, որ յունիկ գլխաւոր աւարները:

ա. Այս բառը երկրորդ տեղանիւն է պատահում:

1. Խոր. Գր. Գ. զ. Ե. Ժողովեալ մանկունս ընտրեալս, ուշիւս և քաղաքաւոր, փափկամայնս և երկարողիւս...:

խայրիս և Ղևտացիս ընծա Տեառն որո է և բաժին նոցա և ի մէջ աղերս փոխանակ պըտղոյն Սարեկայ: Եւ միշտ ի զենուէն և ի մեռումն յայրուէն և խորովումն և ոչ պակասումն: Ճաճէր ի մոռ և յաւրինէր լսարան և կացուցանէր հըռետոր ի ծայրագոյն ծերունեացն:

Այսպէս առնէր զհարկատարս Արեաց արքային զկէս բոլորի առական մերոյ: Ժողովին համասփիւռ ծնունդ դիտանոցին՝ ծառն կենաց, ծորումն շնորհացն, ծրարն տաշխից՝ ծիրանածին արմատն, ծայրագոյն բաբունին, որ լուսաւորէր զեկեղեցի և ընդր աստուածային զանձիւք ճոխացեալ և փաթամացեալ: Յաղեցուցանէր զմանկունս զերագոյն հացիւն աստուածային բանիւն, նախ անփոյթ առնելով զաւտարին շողաբորժն, մինչև լիացին իւրքն և ի մնալ նշխարացն և յանկանիշ փշըրանացն, ներէ կերակրել աւտարացն, լսել մաղթանաց Սիոնի՝ որ պաղատէր սակս դստեր իւրոյ, զի զեռ կոյս ելոյր՝ ի խաւսման փեսային չև պատառեալ զքաւղն և տարածեալ զանձն իւր յապականումն սեղեխաց և հոմամանեաց որպէս այժմ:

Վասն որո գիմէ ի կողմանս Դաղմանունեաց, այսինքն յաղինս Վիռացոց, առնէ և նոցա տառք ըստ բային իւրեանց՝ զեղաղէշ և վաելուշ՝ թողլով ի ծանաթիցն թարքմանս նոցա: Եւ ընթացեալ ի նահանգն Առանայ, քանզի առաւելոյր հոգին շնորհաց որ ի նմա գետ բղխելով յորովայնէ նորա՝ տողել զոլորտս Գ տիեղերաց: Զանդի որ երևեցաւ նմա ի սոկքովթ Կ թաթ ձեռին գրել ի սալ սրտին, որպէս Բաղդասարա՝ ոչ հեռացաւ այլ հանկեաւ և բնակեաց միշտ մերձաւոր՝ նախ քան զձայնելն հասանել, յորմէ առթեալ նշանէ և նոցա գիր յոլով՝ ըստ թանձրութեան բառին: Որք և արժան էին ձրին աւաղակոչքն և ուղղընթացքն՝ և անկրկին՝ կայծքն և կանաչքն: Որք կոյս

պահեցին զհաւատն և անխառն զոսկին սափիրայ միշտ և յաւէա՝ զորս զարդարէ և թողու ուսուցիչ և թարքման և զարձեալ գա յիւրան:

Եւ յառաջէ ի Բիւզանդոն և ձեռնադրի եկեղեցիստէս¹ և առնու հրաման՝ մասին նոցա իշխել ուսուցանել և կարգել զպրոցս՝ կերակրիլ յարքունուստ զոր և արար իսկ: Եւ համահաւաքեաց զբոլոր զարմս և զաւակս [Թղ. 17^ա] Հայոց ի մի հաւտ և հովիւ հոգեւոր մի կրաւն՝ զիր և զպրութիւն՝ կարգ՝ կանոնք՝ ^{հիւսնայնայն} ^{հայնայնայն} ^ա յամենայն տեղիս նոցա և մեր: Եւ ինքն բերկրեալ՝ ուրախ լինէր յարարածն իւր, որպէս էնն ի սկզբանն և արթունն յառաջնումն: Իսկ զբնաւ իրագործութիւնն ուսուցանեն ճշմարտախաւսն և կորովաբանն, և առակաւս զոր յիշեցաք՝ աւելորդ էր զնոցայն երկրորդել: Բայց առանց հիման և պատճառի անկար էր սկիզբն առնել շինածոյ, և իրաւ եմ քանզի իմաստունն շինէ ի վերա արկեալ հիման ճարտարացն:

Եւ արգ՝ երկնչիմ շեղիլ ի շաւղաց նոցա՝ զուցէ զթեցից ընթանալ ընդ անկոխ սոկքովթ. Բ լնուլ զիղծն և կատարել զգիտաւորութիւն յորդորական շարխս զոր կանխաւ խոստացաք հիւսել հիւսաբանի՝ ներբողելով զապենիալն զովեստի: Եւ արգ՝ եթէ ունէի զիմաստութիւնն Սողոմոնի՝ և զարագութիւնն Դաւթի՝ և զհոգին Պաւղոսի՝ դուն ուրեք հետեւէի արժանաւորութեանն: Թող թէ անհմուտ վարժից քերթողութեան՝ և զրակաւնութեան, ընթադատութեան Գ առողանութեան՝ և արոհութեան: Բայց յուսալով յայն վասն որո բանս՝ և յայն որ տայն բան աւետարանչաց՝ ազդել յիմաստս մեր՝ և շարժել զկրնդնոցս Կ մեր՝ ճառել փոքր ի շատէ զայնմանէ որ ճշմարտութեամբ ճոխացոյց զմեզ:

ա. Այս երկու բառը աւստրիական ևն, որ նախընթաց բառերի միջին ունին: Լուս. բացադարձութիւնն է «նպասակ» «նշան բարի»:

բ. Լուս. «սաղաւար» Տես նախընթաց էջի 80 Կ:

գ. Լուս. «քնեցող»:

դ. Լուս. «զրեզու»:

1. Խոր. Գ. Գլ. Ժ. Թեոդոս կայսեր առ Սահակ գրած քրքում առումն է. «և յառաջին վարդապետսն գրեցաւ զՄկրտիկ»:

ա. Լուս. «վրացոց»:

բ. Լուս. «գիր»:

գ. Լուս. «զեզերս»:

դ. Լուս. «ի խորանի»:

1. Այստեղ առեցի համաձայն է Բաւ Խոր. Գ. ԵՊ և Կորնիւն:

Արուսեանին իմանալի՝ աշխարհիս բանաւորի ասողն ճաճանչաւոր, առաւաւան լուսածագ, արշաշուրշն ա մթնահալած, արիւնի հրափայլ՝ և աւզն առողջաշունչ, ամպ քաղցրացաւ՝ և անձրեւ շահարար, աթոռ անեղին՝ և հանգիստ ոչ հանկուղին, արմատ անմահին և առաքեալ առաքողին, արբա և աքիմաստ քամատ տարաաղէր, 4 այն հորդահոս անդատան միգաբեր, առու պղղղուն, արբուցանող զտունկս և զբանջարս, արգասիք և ատոր, 7 արտանըւադ նահատակ՝ և արտաշիկագոյն շնորհք:

Բրաբիոն յաղթող, բոլորեալ պատկ, բուրաստան բերկրեալ, բուրվառ ոսկիացեալ, բուրումն խնկոց, բարունակ ընդարձակ և բերրի օրթ, բնաւից զերազոյն, բնութիւն բարի, բնակարան երրորդութեանն, բեզել բաղինոն, և բնակեալ ի Բերսէլիէլ, բարակ 9 յարիւնոյն, բերող աւետիք, բանաբեր, հրեշտակ, բիւրեղ և զժողարագիւտ: Բըթուլ քոլոր անձամբ, բաղէ արագաթօիչ, բու մահու մեղաց, բըբղաշ կեփաղէ, ք բուծող հոգոց, բազմակ Սիոնի, բաղձալի բնաւից:

Դեղեցիկ շառաւել, զլուխ լաբունեաց, զերագոյն զլիտոյն միացեալ անդամ, զրիչ արագաղիւր, Դահաւորակ սրբային, գոծազմ պատուական, զերանգի թըռուցեալ՝ զունդ ոսկի, զոյնագոյն նկար եկեղեցոյ, Դամաղիէլ աւրէնսուսոց, զուսան հոգեւոր, զունի* սլաղալից, զարաասժ ողկուզալից:

Երկրորդ հաւ և լուսաւորիչ Հայոց, եղեգն խունկ յարածուխ ի կաթուղիկէ:

Դռնաբացող արքայութեան և իմաստութեան, զբոշմ հաւատոց, զիտող՝ և զէտ ի տանս Աստուծոյ, զարմանիչ յարակա հոգեոց, [[Թղ. 17 ք] զատաւոր արդար, զեստան յԱս-

տուծոյ, զեստան մեղրալից՝ և զէտն ա կտակաւորանաց:

Երանելի մարդ, երջանիկ յազգաց, երամ երամ թըռուցող ի վեր, ելմունիք ի բնաւից, 8 Զաւրացեալ առաքինութեամբ, զարդարիչ նոր Խորայելի, զարդ եկեղեցոյ, զարմազուն համայնից, զատեալ յաշխարհէ, զինահարեմ առ քեզ՝ զի քո եմ զարմակից, զուբա՝ ի մանանաիւ առաքինութեամբ և զիտութեամբ:

Ըսկան բանին բղիտող, էմակ 4 ծաղկալից, Ընդ մեզ բանին առիթ, ընդ վերինսն նախանձող, ընտրեալ յառաջագոյն Էին, ընտանի մեր, ընտրող զլաւն 7 և զկայունն, ընդ ուխտ անխնաւ անցող, ընդ անմարմինսն դասեալ:

Թագաւորին զինաւոր, թանց մեղաց, թափումն շնորհաց, թուղթ երկնառաք, թեւապարեալ հոգեով, թալպիալ թեան և աշտարակ: Թողովող երկրորդ, ժիր մշակ, ժապաւէն, ժառանգաւոր արքայութեանն, ժամանակին յուցումն:

Ի մարդկանէ հրեշտակ, ի ծեառնէ առաքեալ, ի յերկրէ որոշեալ, ի յերկինս թըռուցեալ, ի կացեալսն խառնեալ, ի վեր քան զմարդ, ի Էքոնիոս՝ ի Երբար յաշխարհէ, ի Ամոն եկեղեցոյ, ի ամբ իմաստից, ի էլաւբաթա:

Կաղէս սրբոց, կատարեալ մարդ, կամարար Աստուծոյ, կերակրող հոգեոց, կարգացուցիչ յարակա, կասիա 4 բազմազար, կերպարան էին, կացեալ անախտ յաշխարհի կեփաս կրկին:

Հոգոց ընդունակ, հոցն երկիր, հրեշտակ ի մարմնի հաւ քաղցրաձայն, հիմն հաւատոյ, հաւրն հաւատարիմ, համայնից ցանկալի, հարաւ հնչող, հալածիչ հիւսիսի, հիւանդաց զեղ, հըռափակէ:

Չայնակից անմարմնոց, ձիր յԱստուծոյ, ձրի տըռող շնորհաց, ձիւնացեալ Սաղմոն*

ա. Ձեռ. արշաշուրշն.

բ. Լուս. «եղրայր».

գ. Անհատականի բառեր ևն.

դ. Ձիւղ Ե. Հ. Բ.

ե. Անհատականի բառեր ևն.

զ. Լուս. «իսայրակն».

է. Լուս. «ակն».

ը. Անհատականի.

ր. Անհատականի.

*. Լուս. «դրսիս».

ժ. Անհատականի և.

ա. Լուս. «արիդ».

բ. Լուս. «անուանի».

գ. Լուս. «հովիս».

դ. Ձեռ. «զալվն».

և Լուս. «մարկոց».

զ. Բառերը անհատականի ևն:

* Լուս. «երուսաղեմ».

ձուլիչ հոգւոց, ձեռոյ տառից, ձիաստան այլ աղանդից:

Համբար մշտածագլ զուտ խնկատու, զուկըն պատւեալ:

Ճշմարիտ առաքեալ, ճրագ եկեղեցոյ, ճանապարհ իմաստից, ճգնաւոր ճշմարիտ, ճեմարան հաւր և որդւոյ, ճռաքաղ ողիւղ, ճշմարիտ որթւոյն բարունակ:

Մարդ Աստուծոյ, մեղու ծաղկտար, մարդ ծաղկալից, մարմնաւոր անմարմին, մաւր Սիոնի անդրանիկ, մակաղատեղ հաւտից, մեղ առ Աստուած բարեխաւս:

Յարմատոյ մերոյ յոյս, Յիսուսի աշակերտ, յարութեան քարոզ, յաւիտեան ուսուցիչ, յազգէ եղեալ որդի, յաղամագան[գ]ուածոյն անխաբ, յորդահոս աղբիւր, յարակա զըւացող, Յովել* և Յեզրակէ:**

Նմանեալ աննմանւոյն, ներածագ լոյս, նշան բարեաց, նշի ծաղկեալ, նռնաձև զանկակ, նոր աշխարհի լոյս, նաւակատիս խորանիս, նետ փրկութեան Տեառն, նորաբոյս բողբոջ, նարդոսբուրեալ, նետ ի կապարծ Տեառն:

Շնորհք շնորհոյին, շիշ իւղոյն աւծութեան, շտեմարան բարեաց, շառաւեղ նշուլից, շուշան*** առ շամբն, շեղջ ցորենոյ, շիթք անձեւաց, շինող կաթողիկէիս, շրջապատ պարիսպ, շնշո**** յընթացս վարուց, շաւեղին արքունի ցուցող, շարեալ մարգարիտ, շափիղայ փայլեալ:

Ուրախութիւն հաւուց և հաւտից, որակ բանի, ուսուցիչ անխարտախ, ոսկիաբան, ուփացող աստեացս, [թղ. 18 ա] ուրբական թաղաւորին, ոտանաւոր հաւատի, ուխ հաւաւոյ, որդի սիրելի, որդւոյն հարազատ:

Չունող վեր և սպի, չորաբուտ, չարչարեալ մարմնով, չունող ինչս, չսիրող աւտարիս, չարարող փոյթ չէիս, չունող ըստգտանք ի սրտի, չամաչես յաւիտենին:

Պատարագ էին, պարապեալ ուսման, պըտուղ կենաց, պսակ եկեղեցոյ, պատըւար բարձրագոյն, պարիսպ Սիոնի, պատուհան եղբար, որդւոյն, պարտեղ ծաղկալից, պոլարիոն

զեղեցիկ, պահող զամենայն պատուիրանն, պատւեալ ի համայնից, պրակ առաքելագէս, Պաւղոսի հաւասար, Պետրոսի վիմին հաստատող, պարակիր զըւարթնոյն:

Ջրոյն կենաց առու, ջահ եկեղեցւոյ, ջերմ իսկ սիրոյն, ջան ի վաստակս, ջամբեցուցանող մանկանց:

Ռահ բարի, ռեաին ողջացուցին, [.....ւտ] ա ի բանս:

Սուրբ ի մեղաց, սարաս հաւատացելոց, սերովբէ սրբասաց, սգաւոր երանելի, սուր սրեալ հաւատացելոց, սուրբ և ամենասուրբ, սիրած, սեղան խնկոց, սիք հիւսիս, սերմանիչ զսերմն բարի, սաւառնաթեւ սլացող յերկինս, սահման հաւատոյ, սիրող արարչին, սեւեռեալ ընդ սէրն:

Վարդաբոյս, վարդ վառեալ, վահան յուսոյ, վաղահաս պտուղ, վարսաւոր հրեշտակ, վաճառող աստեացս, վսամ վսամաց, վարդապետ վարդապետաց:

Տրիտուր Տեառն, տաճար Աստուծոյ, տաղաւար եռակի, տունկ ի գնացս ջուրց, տեղ ջանից, տատրակ ողջախոհ, տապանակ կրտակի, տախտակ աստուածագիծ, տարադէմ յերկինս, տաւիղ երգոց, տղայ ի չարեաց, տպագիրն ծանրագին, տեւալ դրախտ:

Րաբունի ճշմարիտ:

Յանկալի հրեշտակաց, ցած կամաւք, ցից խորանիս, ցրող ընչից, ցուցող ճանապարհին:

Փառք ազգիս, փառաւորեալ յԱստուծոյ, փայլեալ շափիւղա, փունջ մանիշակի, փախուցեալ յաշխարհէ, փեսաւեր փեսալին:

Քրիստոսի աշակերտ, Քրիստոսի ծանաւթ, Քրիստոսի ճշմարիտ ծառա, քառամանակ մանկանց, քանքարաշահ, քուն կենցաղոյս քար կճճեալ, քաղանդր աղտաքաղ, քաղաքապետ վերնոյն, քաւիչ մեղաց, քրիստոնէից պարծանք:

Քանդի քեւ նորոգեցան կարգք և կրանք, պսակեցան եկեղեցիք, լուսաւորեցան մանկունք, լիացան ժողովուրդք: Բիւ ճոխացաւ Սիոն, կանաջացաւ սարոն, աղատեցաւ աղատն, բերկրեցաւ մայրն, խայտացին որդիքն, ցընծացին դստերքն: Որ զերիս ազգս և աղինս լուսաւորեցեր, փառաւորեցեր, պերճացուցեր

* Լուս. «սիրելի Աստուծոյ»:

** Լուս. «զաւակ»:

*** Լուս. «նռնաշխար»:

**** Լուս. «վաղիւղ»:

և ազատեցեր ի մոլորալո և յայպանելո և յաւտարաց ճարակելո:

Կացեր անարատ, կատարեցեր զառաքինութիւն, լացեր զթերութիւն և զպակասութիւն Հայաստանեաց եկեղեցոյ. շինեցեր նկարեցեր զարդարեցեր զարմացուցեր, գեր ի վերո համայնից կառուցեր: Հաւասարեցեր զաթոռ հայրապետիս մերո Աղեքսանդրի, Հռոմայ Անտիոքո և Յփեսոսո. որ էին ի քո հիպատին պայծառ և համադաւան, իսկ ի յարդիս զաւացուք և պակասեալք, չքաւորեալ և աղքատացեալք: Եւ մեք ի [ԹՎ. 18Բ] նոյն կացեալք անշարժք և անվրդով՝ յիսկզբանէն և յառաջինն՝ յաւանդութիւն և ի սահման առաքելոյն շինեալք և ամրացեալք: Բեւ աւժանդակեալք՝ խարսխեալք և հաստատեալք, զի թէ ոչ Տեառն զաւրութեանց թողեալ էր զքեզ մեզ զաւակ՝ եղեալ էաք իրրեւ զՍողոմոն և զԳիւմնր, այսինքն զորս յիշեցի նախ:

Քանզի չէ և չէ ազգանքի թ և անարատ ի հաւորս և ի գործս բայց ի մէնջ: Զի թէպէտ և քաղաքաւ և առաքելաւ և բազմոյ թեամբ պանծան՝ սակայն ոչ տեղեաւ ընտրի որ՝ և ոչ ընդ բազումս հաճի Տէր: Զի լաւ է մի կամարար Տեառն քան զբիւրս զանցեալ: Եւ որ զգործս Աբրահամու գործէ, նա է որդի նորա. նոյնպէս և որ զսահմանս առաքելոցն պահէ՝ նա է աթոռակալ նոցա: Ապա թէ այսպէս է՝ մեր աթոռ է վեհագոյն ամենեցուն, հաւասար աւետարանչաց և աշակերտաց. զի զնոցայն չըէ ուղի: Եւ զայս քեւ ունիմք, ով երանելիդ Մեսրոբ՝ որ բացատրիս՝ տէր սուրբ և սեփական:

Բեւ երանելի եղև աշխարհս մեր. պերճ և պայծառ յազգս և յազինս. ճոխ եկքս և աւտարքս, անպարտելի թագաւորս և զաւրքս՝ ի հաւատս և ի հոգիս. աստուածազան հայրապետս և գեր ի վերո պսակեալ փառաւք եկեղեցիս: Քանզի կանգնեցեր ամաշտարակ յասպի, և դուռն վանի՝ և պատ յախանց պատուականաց, սիւն երկաթի և պարիսպ պղնձի՝ և դու ջահ աստուածավառ ի մէջ սորա. որ առեր զիւլայն՝ և բարձեր զպատրուակն, վերացուցեր զքոզն, լուծեր զոլոռունս պանրացեալ կաթինն. բարձեր զցնցուղս ստեան զիւլ զիւրաւ փափաքողաւցս անխարդախին,

անուցեր զմանկունս, պարարեցեր զպատանիս, սանձեցեր զերիտասարգս և զաւսարգս. * զաւրացուցեր զայրս, փափկացուցեր զծերս, սրեցեր զտեսուչս, կատարեցեր զքահանայս, սրբեցեր զսարկաւազս, զբրուսացեցեր զդպիրս, կարգեցեր զկէլիւս, կեցուցեր զկրաւնաւորս, կերակրեցեր զսրբաղանս, լուսաւորեցեր զերախայսն, բժշկեցեր զայսահարսն, ապրեցուցեր զապաշաւողսն, մաքրեցեր զանմաքուրսն, արարեր զայս և առնես միշտ: Եւ յորժամ զամենայն լցեր կատարեցեր և փարթամացուցեր, հաներ զանարգն և եղեր զարգաւորն՝ լըցեր և զսահման թըւոյ աւուրց կենցաղոյս. ոչ վատեալ և խոշորացեալ, գովեալ յելս ճանապարհի, անսղալ ընթացար. որպէս էիր ի մոռան՝ նոյն ես և յելս ի չարեաց և ոչ ի բարեաց:

Ընդ ուխտ անցանելով՝ ոչ խոնաւացար, ընդ արիւմն՝ և ոչ աղտեղացար, ընդ լպրճուտս՝ և ոչ սահեցար, ընդ գթուարս՝ և ոչ զթեցեր, ընդ փուշս՝ և ոչ խոցեցար:

Անդիզ ի գաղանացս՝ և անխաժ ի թիւնաւորացս. անըմբռնելի ի յաղրիցս, անպաղ ի պաղէս և անկէզ ի հրոյս, անտապ յարեւէս և անհայեաց ի հայողէն, անկոխ ի կոխողէն՝ և անխայթ ի թագաւորական իժէն, անապական եռակի մասամբ. մտաւք մարմնով և ողուով: Ընդ ամենայն հասակս չըւեալ. ոչ ի հեշտալեացն հեշտացար՝ և ոչ ի գարշեղեացն զարշեցար, և ոչ ի դարն զլորեցար՝ և ոչ ի դիւրն դադարեցար. այլ ընդ ամենայնն անսայթաք ճեմեցար որպէս զՏէրն իմ և զԱստուածն Յիսուս հասեր ի նաւահանգիստ:

Ալեկոծեալ խռովեալ և ոչ ընկղմեալ, եհաս ժամանակ զարձի, նըւիրեցար, մենամարտեցար, զընթացան կատարեցեր, զիմեցեր ի պըսակն, ի փառսն և ի պատիւ, և արձակե [ԹՎ. 19^ա] ցեր ի կապանաց, զարձար յորմէս տեղծար:

Մթացան լուսաւորքն, կրկնեցաւ ամպն, շարժեցաւ պահապանն, թիւրեցաւ զաւրաւորն, կայացաւ աղաւրին, խցաւ ծիրսն, ախեցաւ դրունքն, հատաւ լարն, փշրեցաւ մանեակն, մանրեցաւ սափորն, դարձաւ փուշմն առ փշողն, միայնացաւ ճնձղուկն, ելաւ ի բանդէն:

*. Լուս. «գիրիսասարգս».

ա. Ձեռ. «պսիւղն».

Եւ այս՝ յորում վայրի՝ յԱրարատեան դաշտին մերձ առ Մասիս լեռինն, յամենաբարի տեղում, ուր անասելի հրաշք ցուցաւ, ուր երկրորդ հաւնա եգաւ փոխանակ Յփեմա, եւ պահեցեալ սերմն կենդանեաց՝ անդ սերմանեցաւ: Եւ հայրն՝ հոգեւոր՝ ի խորոց ծանուցաւ, եւ երգն լցաւ, զի ճշմարտութիւնն յերկրէ բուսաւ, եւ արդարն ի վերուստ երկեցաւ: Յուրն ծնանէր զարմատն մարմնո՞գ զսաղմն առեալն ամաւ՝ եւ եկիր զարմատն հաւատոյ զլըպտիսն ընդիքախոնաւ մի: Կ

Անդ թագաւորն զգաւնանայր՝ եւ յայլո յայլ փոփոխէր, ի նմա իջանէր Միածինն՝ եւ շողն աստուածաին կաթէր: Ի վաղարշաշէն քաղաքի վախճանէր, յաթոռ արքայիցն մերոց, եւ ճառագայթ ակներեւ ծագէր իրր զծիածան ի վերա նորա:

Ո՛վ խորք մեծութեանն Աստուծոյ, որ այնպէս փառաւորէ զփառաւորիչս իւր եւ հանցէ ի լոյս զարդարութիւն արդարոց, որպէս արար այսաւր ի վախճան սրբոյս՝ զոր արար ի փոխումն մաւր իւրոյ. երկուց կուսից եցոյց զլոյս աստուածութեան իւրոյ՝ եւ էջ ի խնդիր նոցա՝ առաւել մեծարելով քան զքնաւ սուրբս եւ զսիրելիս իւր: Կարծեմ՝ ցուցաւ փոքրն զոր ասաց մեծ քան զՅովհաննէս: Քանզի զայս ոչ արար բնաւից սրբոց՝ զոր արար սորա: Եւ առեալ տանին զմարմինն սուրբ յԱրշակաւանն եւ զեղ րացաւոյն ի քաղաքէն, եւ լոյսն երթայր կամարաձե ի վերա նորա, եւ հրեշտակք երգակցէին քահանայից՝ երգել զամբանական երգ մինչեւ հանգուցին ի խորափաին, եւ ծածկէին զուրհակեալն աւրհնութեամբ՝ եւ զհոգեւորեալ հոգն հոգով:

Զոր երանութիւն՝ կամ զոր զովասանութիւն տացուք այնմ վայրի՝ որ այնպիսո արժանացաւ շնորհի:

Արդ՝ աւրհնեալ ք ես զու ի գաշաւ ե

ա. Լուս. «Նոյ». Ձեռ. «Խալի».

բ. Լուս. «ս. Գրիգոր».

գ. Լուս. «Նոյ կահապե».

դ. Լուս. «Լուսաւորիկ».

ե. Արշակաւանն գեղ հաւանական գրի սխալն եւ «Աշակաւանն»ի տեղ:

զ. Դաւիթ ակնադրից սխալ՝ շատ սովորական եւ երբորդներ մեջ այսպիսի օրհնութիւններ:

ի զիւրս մարգագետինս եւ ի խաղս, որ եղեր ընդունող մարդու մարմնոյ նորա:

Աւրհնեալ ես ի բնաւս ա. եւ ի բաժինս, զի էջ առ քեզ անէջն եւ անեղն լուսաւորեաց եւ աւրհնեաց եւ սրբեաց զքեզ:

Աւրհնեալ ես զու ի հոգս եւ ի հոգեղէնս, զի խառնեցաւ ընդ քեզ երրորդութեանն տաղաւարդ՝ եւ անմեղ մարմնիդ ոսկիացեալդ ի քուրացս՝ ի քեզ ծածկեցաւ:

Դու ես երանելի՝ զի շողախեցար արեամբ երեսուն եւ ութիցն, եւ ներկեցար վարդագոյն՝ ներկողս որդան. ծիրանեցար, ծարիրեցար, պարարեցար, պարարտացար, եւ պարգաւաճեալ պսակեցար: Երանի է քեզ եւ բնակչաց քոց՝ որ եղեր զամբան կուսից եւ յարկ յաւիտեան անուանել զանուն նոցա ի քեզ. ի քեզ հրաշադրեաց Աստուած՝ որպէս ի ծայան դաշտին:

Երանի հոգոյն ուր հոգացաւ մարմինն, եւ երանի աւգոյն յոր միացաւ շունչն, եւ թէպէտ եւ մեկուսացաւ ի սգալեացս տեսանելոյ՝ սակայն իմանալի հոգեւոր ընդ մեզ է անանջատ, եւ զաւրութիւն հոգեւոր անդատելի է յոսկերաց սուր՝ որպէս ցուցաւ յՆիխեոս [Թղ. 19^ր]:

Իսկ յաւանգել զոգին ի ձեռն Աստուծոյ՝ լցաւ անուշահոտութեամբ տունն եւ տաճարն, եւ ի լըուել խաւսիցն, խեղադարեցան մերձակայքն. մարմնեաց մայրն Սիոն, հառաչեաց հարսն, ողբային աւրիորդքն, ճրչեցին փեսաւերքն, աւաղէին աղքատքն, տըրտմէին անանկքն, մարմնեղին մանկուկքն, կողկողէին կուսանքն, արտասուէին ամուսինքն, տխրէին աղայքն, ծմրէին ծեղքն, աղատէին արքն, կանչէին կանայքն, սրթային սարկաւաղունքն, քրքէին քահանայքն, եղուկէին եպիսկոպոսքն, վաէին վարդապետքն, հաւասարէր եւ հայրապետն, կատարելով զաւրէնս սգոյն որպէս եւ Տէրն առ սիրելին, եւ յիրաւի զի զրկեցան յայնպիսի բարւոյն:

Զինչ արարին եւ աշակերտքն որք եկին յԱթինա՝ զոր էր յղեալ յառաջադոյն, խնամելով եւ յեա մահուն, որպէս զԱստուած եւ զՄովսէս: Որք եկին խնդութեամբ եւ լըւեալ

ա. Ձեռ. բնալս.

լցան արամութեամբ անտանկի առեալ զսուգ հայրենի: Դակ ի տեսանել և ի լսել զնշան լուսոյն՝ փարատեցաւ սուգն՝ և հերքեցաւ խաւարն, և կատարեցաւ առուք սգոյ լալեացն:

Դակ թեպէտ և նոքա մարդկաւրէն խորհէին՝ սակայն նա ազատեալ ի բանտէս՝ և մերկացեալ յախտէս, թեթեւացեալ ի բեռնէս, վերանայր յերկինս պար առեալ անմարմին դասիւք, որք ողջունէին, համբուրէին, հրճէին, յուզարկէին, առաջնորդէին. զի որքան մարդկայինքնս արամէին, հրաբոցքն ուրախանաին, զի թէ ի ներքնոցս պակասեաց՝ ի վերինն յաւելաւ, յաղագս որոցքն ծացեալ եռակի եռիցն:

Արթնանայր աթոռն, քրքրէր քերովբէն, սաղմոսէր սերովբէն, տափէր աերութիւնքն, զըւարճանայր զաւրութիւնքն. իշխանութիւն տաին իշխանութիւնքն, պատուէին պէտքն, հրճէին հրեշտակապետքն, համբուրէին հըրեշտակքն. և համագումար եղեալ իննեակ դասուցն, աւրհնէին գովէին զըզէին, և իւրաքանչիւր յիւր դասն կոչէին. թերևս և ընդ միմեանս կապէին կարգել ընդ նոսա ըզնմանն նոցա: Եւ առեալ մուծին յեթնաստեղեան խորանսն, առ մայրն Տեառն և բովանդակ կուսանան, և մեծարէին բոցափայլքն՝ և խրրախ յարգարէին: Ելանէր և Հայրն՝ և անկանէր զպարանոցաւն, զդեցուցանէին պատմութեան, զնէին մատանի, տաին կաշիկ, զե-

նուին զըւարակ, ուտէին ըմպէն ուրախ լինէին:

Հայրն հիւրընկալ, Որդին մատուակ, Սուրբ Հոգին բաժակ, իմաստութիւնն կերակուր, այսպիսեաց՝ այսգոն է արժանն և ընդունելութիւնն:

Եւ արդ՝ հայր սուրբ և վարդապետ բարի՝ որ փառաւորեցար անձառ փառաւք, մտեր ի յառադասան, և խրախացար ի հարսանիսն, յիշեա զարեամբ պսակեալսն յանաւրինաց՝ թերևս արժանացին այդր կենաց և համայնիւ ի կատարել զյիշատակս քո յաւէտ մերս ժողովոյ, հայցեա ի սիրողէն քո զքաւութիւն և զթողութիւն մեզաց, զի արժանի լիցուք ընդ քեզ և ընդ ամենայն սուրբս փառաւորել զՀայր և զՈրդի և զՀոգիդ սուրբ այժմ և միշտ և յաւ:

Երջանկացոյ պարոյց՝ յերկր տեկեալ եղիցի ողիս Զոհ. եպ. արքեպիսկոպոս Հայոց՝ հայցեմ յիշել զիս և զիմն ի Բրիսնոս, զի յոյժ փափաքեալք ետու քերէլ զսու ի Հոռոմիլսեակ զի վայր յերկիրս. և ես մեռալք խնով գրեցի ի յոյժ վշաքեր առարս: Եւ որք յիշիք զմեզ ի քարի՝ և զմեզ յիշեցեք անմոռացն Աստուծ ի քարի: Եւ իսխաւորքն մեր՝ մասն քարի զցցեն ի Բրիսնոս Աստուծոյ և մեղացեացն մեր, երբ քանիս և երբ գործով՝ բողոքիսն հաւայնիցն շնորհեցեք Բրիսնոս: Եւ եմա փառք յաւիտեակ ամեն: [Եղ. 20 ա]

ՄԵՍՐՈՊ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ՆՈՐ ՍՏԱՅՈՒԱԾ ԳՐԷՆՐ.

1. Պատկերազարդ բնական պատմութիւն, Գ. գիրք. Համբարումորիւն. Հ. Գ. Ի. Մենէվիշեան. Վիեննա, 1897. գինն է 85 կոպ.
2. Հետազոտութիւնք նախնեաց ոսկորէնի վերայ. ուսումնասիրութիւնք և քաղուածքներ, Հ. Ա. Լոնգ. վ. Յովնանեան. մասն առաջին՝ ոսկորէն մատենագրութիւն. Տետր Բ. Վիեննա, 1897. գինն է 3 ֆր.
3. Պրոֆեսոր Հ. Գէլցեր. Համառօտ պատմութիւն Հայոց, յաւելուածովք թարգմանչին, Թարգմանից Հ. Գր. վ. Գալէմբարեան. Վիեննա, 1897. գինն է 60 կոպ.
4. Խաչատուր Արովեան. (արտատպած «Լուամայ» գրական հանդիսից). Ներսէս Տ. Պարապետեան. Տփլիս. 1897. գինն է 60 կոպ.
5. Սարսափելի վրէժխնդրութիւն կամ Սատանա-

- ների կամուրջը. Պաղուխի. թարգմ. Ա. Լոն Գէորգեանի. Թիֆլիս 1896. գինն է 20 կոպ.
6. Բանաստեղծութիւններ. Արշակ Յարութիւնեանի, Թիֆլիզ, 1897. գինն է 40 կոպ.
7. Միքայէլ Ազարեան Նալբանդեան. Եր. Շա-հազիզ, կենսագրութիւն. (արտատպած գրականական և պատմական հանդիսից). Մոսկուա, 1897. գինն է 60 կոպ.
8. Քննական կրօնագիտութիւն հանգերձ ապացուցութեամբ կրօնից. Տ. Սահակ քահ. Տ. Սարգսեան. Երկրորդ տպագրութիւն ընդարձակեալ ի հեղինակէն ամենայն կարեոր խնդրովք և լուծմամբ նոցին, Վ. Պօլիս, 1897. գինն է 25 զուրուշ:
9. Լուամայ, գրական հանգէս. Երկրորդ տարի. գիրք երկրորդ. 1897 ամի, Տփլիս.

О ПОДПИСКѢ НА ОБЩЕСТВЕННО-ПЕДАГОГИЧЕСКУЮ И ЛИТЕРАТУРНУЮ ЕЖЕНЕДѢЛЬ- НУЮ ГАЗЕТУ „ЖИЗНЬ И ШКОЛА“ СЪ ПРИЛОЖЕН. „ШКОЛЬНОЕ ОБОЗ- РѢНІЕ“ (г. X.)

„Жизнь и Школа“ имѣетъ цѣлью служить органомъ объединенія русскихъ учителей и интересамъ лицъ, стоящихъ близко къ дѣлу образованія въ Россіи, и издается по слѣдующей программѣ:

- 1) Правительственныя узаконенія и распоряженія, касающіяся образованія въ Россіи.
- 2) Научно—популярныя статьи (съ чертежами и рисунками).
- 3) Мелкіе повѣсти и рассказы (бытовые и исторические), путешествія, очерки и др. подоб. произведенія.
- 4) Статьи по педагогикѣ, дидактикѣ, методикѣ, училищевѣденію, школьной гигиенѣ. Очерки по народному образованію въ Россіи и на Западѣ.
- 5) Русская печать о школьномъ дѣлѣ. Мнѣнія и сужденія печати по педагогическимъ вопросамъ.
- 6) Библиотечное дѣло въ Россіи и за границей. Организация общественныхъ и школьных библиотекъ и др. образовательныхъ учреждений для народа.
- 7) Библиографія. Критика и рецензіи педагогическихъ сочиненій какъ русскихъ, такъ, и иностранныхъ, разборъ учебниковъ и пособій. Обзорѣніе періодическихъ изданій какъ общихъ, такъ и специальныхъ: научныхъ, педагогическихъ и т. п.

8) Корреспонденціи. Современное обзорѣніе воспитанія и обученія у насъ и за границей.

9) Политическія извѣстія и Новости русской жизни. Обзорѣніе выдающихся событій въ Россіи и др. государствахъ.

10) Смѣсь. Наблюденія и замѣтки изъ школьнаго міра. Педагогическія темы.

11) Справочный указатель. Справки и указанія по различнымъ практическимъ вопросамъ учебнаго дѣла и школьнаго быта.

12) Что намъ пишутъ. Письма и сообщенія въ редакцію.

13) Книжный листокъ. Свѣдѣнія о вновь вышедшихъ книгахъ и указатель статей, встрѣчающихся въ поврежденныхъ изданіяхъ и заслуживающихъ вниманія какъ учителей, такъ и вообще образованнаго читателя.

14) Почтовый ящикъ. Отвѣты редакціи.

15) Объявленія. Последнія печатаются на первой стр. по 50 к., на послѣдней по 10 к. Подписчики (годовыя) печатаютъ *бесплатно*.

При газетѣ издается, въ видѣ приложенія, особый сборникъ подъ заглавіемъ „Школьное Обзорѣніе“, въ которомъ помѣщаются статьи, по объему, не удобныя для еженедѣльнаго изданія, а также портреты Августѣйшихъ Особъ и выдающихся дѣятелей въ сферѣ государственной дѣятельности, благотворительности и народнаго образованія.

Подписная цѣна съ доставкой и перес. 5 руб., за полгода 3 руб. и за три мѣсяца 2 руб., для началь-
ныхъ школъ и учителей 4 руб., за границу 6 руб. за годъ.

Оставшіеся въ небольшомъ количествѣ полные комплекты газеты за 1893 г. и 1894 можно получить за два руб., 1895 и 1896 по три руб. за годъ. Библиотеки и безплатныя читальни пользуются особой уступкой. Подписчики, приобретающіе за всѣ годы пользуются, сверхъ того, уступкой 50%.

Вышедшіе ЛМ „Школьнаго Обзорѣнія“ и „Жизнь и Шк.“ тек. г., по требованію, высылаются наложеннымъ платежомъ на счетъ конторы.

Подписка принимается въ главной Конторѣ „ЖИЗНЬ И ШКОЛА“: С. Петербургъ, Загородный пр., 34.

Редакторъ-Издатель М. Е. Виноградовъ.

Յ Ա Յ Տ Ա Ր Ա Ր ՈՒԹ Ի Ի Ն Ն Ե Ր .

Մ Ո Ս Կ ՈՒ Ա Յ ՈՒ Մ

շ ո յ ա տ ե ս ա ռ

„БРАТСКАЯ ПОМОЩЬ

ПОСТРАДАВШИМЪ ВЪ ТУРЦІИ АРМЯНАМЪ“

(ԵՐԵՎԱՆԻ ՕԳՆՈՒԹԻՒՆ ԹԻՐԻՔԻՆԵՐՈՒՄ ՎՆԱՍՈՐԱԾ ՀԱՅԵՐԵՆ)

Գ Ր Ա Կ Ա Ն — Գ Ի Տ Ա Կ Ա Ն Ժ Ո Ղ Ո Վ Ա Ծ ՈՒ Ն .

Ժողովածուի մէջ, ի միջի այլոց տպուած են ոտանաւորներ—պ. պ. Կ. Բ.-ի, Ա. Մ. Ժեմ-
չուժնիկովի (լիակատար ֆակսիմիլէ), Ի. Ա. Բելուսովի, Վ. Գոլովոչեւսկու, Սափէլիէվի, Բալմոնտի,
Փ. Է. Կորչի, Վ. Հէսսէնի, Ա. Լ. Բորափիկովսկու, Ե. Կ. Ալիբեկեանցի, Ս. Ի. Չախոտինի, Կոչե-
վիչի, Իվանդա-Մարիայի, Վ. Բելուսովի, Կանսոնի, Կ. Ծատուրեանի, Յ. Թումանեանի և այլոց,
Նամակներ—Բելինսկու, Գերցէնի, Մ. Ե. Սալթիկովի (լիակատար ֆակսիմիլէ), Լ. Ն. Տօլստոյի (լիա-
կատար ֆակսիմիլէ), Ջրոյցներ.—Գ. Ն. Մամին Սիբիրեակի, Կ. Ս. Բարանցեվիչի, Վ. Գ. Կորոլէն-
կոյի, Ն. Ն. Զլատովրատսկու, Աստախովի, Ն. Գ. Տելեշովի, Ա. Ա. Վեսելովսկու և այլոց, Հե-
տևեալ պրոֆեսորների յօդուածները.—Պ. Ի. Մելիկովի (Գրանովսկու դասախօսութեանց անյայտ
դասընթացը), Ի. Բ. Թարխանովի, Մ. Մ. Կովալեւսկու, Կ. Ա. Թէմիրազիեվի, Ա. Ն. Կարիշեվի,
Վ. Դ. Սպասովիչի, Ն. Ի. Ստորոժենկօ, Վ. Ֆ. Միլլերի, Ա. Ն. Վեսելովսկու, Գ. Ա. Խալաթեանցի,
Կոմսուհի Պ. Ս. Ուվարովայի, Մ. Ա. Վենեփիտինովի, Մ. Վ. Նիկոլսկու, Գ. Ե. Քանանեանցի,
Վ. Ա. Գոլցեվի, Բուկիլայի, Դիօնէօի, Պ. Ա. Բելոգոլովի, Բարօն Հտակելբերգի, Կոմս Լ. Ա. Կո-
մարովսկու, գեներալ Պոստոյի, Պ. Ն. Օրնինսկու, Ա. Ն. Սաղանովի, Ա. Ս. Խախանովի, Չորա-
նեանի, Վ. Ե. Երմիլովի, Վ. Վ. Վերեշչագինի, իշխան Է. Է. Ուստոմսկու, Վ. Ա. Գոլմստէմի,
Ս. Դ. Մախալովի, Լ. Զ. Մսերեանցի, Վ. Ե. Երմիլովայի, Գ. Ա. Զանչեանի, Ի. Ա. Վեսելով-
սկու, Մ. Բերբերեանի և այլոց:

Իբրև յաւելուած զետեղուած են Յ. Կ. Այվազովսկու չորս ինքնուրոյն նկարները, Վ. Ե. Սուրէ-
նեանցի ծաղկանկարները, աւելի քան 100 տեսարան և տիպեր Անդրկովկասի և Տաճկական—Հայաս-
տանի, Հեղինաների ֆակսիմիլէներ, պատկերներ, ի միջի այլոց Բելինսկու, նրա ընտանիքի, Գրա-
նովսկու, Սալթիկովի, Կոմս Լոռու—Մելիքեանի, Բելոգոլովի, Վ. Ա. Արցիմովիչի, Ս. Ի. Զարուգ-
նու, Մկրտիչ Ա. Կաթուղիկոսի, Հայր Ալիշանի, Ադամեանի, գեներալ Լազարեանի, Տ. Ղուկաս-
եանի, Հելկովնիկեանի, Յ. Այվազովսկու, Էմինի, Պատկանեանների, Քանանեանի և այլոց:

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱՐՈՒԹԻՒՆԸ ԸՆԴՈՒՆՈՒՈՒՄ Է. «Բուսսիյա Վեդօւսի» լրագրի գրասենեակում, նոյնպէս
Կարբասնիկովի (Մախովայա) «Տրուդ» (Տվէրսկայա), «Նովոյէ Վրեմիայի» և Վոլֆի (Կուզնէցկիյ Մօստ)
«Բուսսկայա Միսլի» (Նիկիտսկայա) գրափաճառանոցներում:

Հասցի գիմն k (մօս 900 մեծադիր երեսներ) 4 ուռլի, շիկո րդրի վրայ 5 ուռլի:

Խմբագրութեան Հասցէն.—Москва, Зубовский бул. д. 6, кв. 1.

Ժողովածուի նպատակին համակրող հրատարակութիւնները բարեհաճն արտատպել
ներկայ յայտարարութիւնը:

Խմբագիր—ԳՐ. ԶԱՆՇԵԱՆ.

ԼՈՅՍ Է ՏԵՍԵԼ

Ս. ԷԶՄԻՆՏՆԻ

ՓԱՌԱԿԱԶՄ ԵՒ ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԳ

ՕՐԱՑՈՅՑ 1898 Թ.

Վերահասու Կաթողիկոսի, ս. Էջմիածնի,
Գեորգեան Ճեմարանի եւ այլ պատկեր-
ներով զարդարուած. այլ եւ աւելի հա-
րուստ եկեղեցական եւ վիճակազրական
տեղեկութիւններով:

ԳԻՆՆ Է ԱՍԵԱՆՅՆ ՏԵՂ 20 ԿՈՊ.

Վաճառուած է վիճակային կոնսիստո-
րիաներում և հոգեւոր կառավարութիւն-
ներում. Տփլիսում՝ Կենտրոնական,
իսկ Բաղդադում Բաժֆի զրաւաճառա-
նոցներում: Մեծ քանակութեամբ զը-
նողին 20% զիջումն կլինի, պէտք է
զիմել ս. Էջմիածնի տպարանական Ժո-
ղովին այս հասցէով:

Св. Эчмιάдинъ. Типографическому Ко-
митету.

ՏՊԱՐԱՆ

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ Ս. ԷԶՄԻԱՇՆԻ

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌԻՍ ՏՊԱՐԱՆՈՒՄ

Տպագրութեան համար

ՄԱՏՁԵԼԻ ԳՆԵՐՈՎ

Ընդունուում են

Դասական, Գրական, Գիտական

Գրքեր.

ԳՐԱՍԵՆՆԵԱԿՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ

Տօմարներ, Հաշու-եզրէր, Հաշու-եղբեր,

Ծանոցագրքեր:

Վերագրութիւն և համալի և Ծրարի.

Ի Ս Կ

ԿԱԶՄԱՐԱՐԱԿԱՆ ԲԱԺՆՈՒՄ

Ընդունուում են կազմելու

Տօմարներ, Տեղագրութիւններ, Գրքեր,

ՊԱՐՁ ԵՒ ՈՍԿԵԶՈՄ.

Պայմանների համար պէտք է դիմել Տպարանական
Ժողովին:

ԿՈՎԿԵՍՈՒՄ ԵՌԵՎԱՆ

ԶԱՆԿԱԿԻ ԳՈՐԾԱՐԱՆ

Ի Ն Ժ Ե Ն Ե Ր Ն Ե Ր

ԵԱՐԱԼԵԱՆԻ ԵՒ ԱԼԻԽԱՆԵԱՆԻ

Տ Փ Խ Ի Ս Ո Ւ Մ

ՁՈՒԼՈՒՄ Է ՆՈՐԵՐԸ ԵՒ ՎԵՐԱԶՈՒԼՈՒՄ Է ՀՆԵՐԸ ԱՄԵՆԱՅՆ ՄԵԾՈՒԹԵԱՄԲ
(մինչև 1000 փութ կշռով):

Գործարանում ձուլուած զանգակները յայտնի են իւրեանց գեղարուեստական ձևերով և
հիանալի ձայնով. զանգակի վերայ նկարում են սրբերի պատկերներ համաձայն պատուէր
տուողների ընտրութեան: Մակագրութիւններ՝ ամեն լեզուններով:

Խնդրում են պատուէրներն ուղղել՝ Въ контору чугунно—литейного, машино—строи-
тельного и колокольного заводовъ инженеровъ Яралова и Алиханова, Тифлисъ, Александровская
ул., собственный домъ, вблизи вокзала.